

НАЦІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ
АДВОКАТІВ УКРАЇНИ

БЮЛЕТЕНЬ КОМІТЕТУ НААУ З ПИТАНЬ СІМЕЙНОГО ПРАВА

(інформаційний дайджест у сфері сімейного права)
за II квартал 2024 року
Випуск 17

КОМІТЕТ НААУ З ПИТАНЬ СІМЕЙНОГО ПРАВА
2024

Зміст

2

I. НОВЕЛИ ЗАКОНОДАВСТВА.....	3
1.1. Закони та інші нормативно-правові акти.....	3
1.2. Законопроекти.....	3
II. СУДОВА ПРАКТИКА.....	4
2.1. Практика Верховного Суду.....	4
2.1.1. Справи щодо поділу майна подружжя.....	4
2.1.2. Справи щодо стягнення аліментів.....	9
2.1.3. Справи щодо визначення місця проживання дитини	13
2.1.4. Справи щодо міжнародного викрадення дітей.....	21
2.1.5. Справи щодо визначення походження дітей, позбавлення та поновлення батьківських прав.....	25
2.1.6. Справи щодо видання обмежувальних приписів.....	29
2.2. Практика Європейського суду з прав людини.....	33
VAGDALT v. Hungary (№9525/19)	33
MOLDOVAN v. Ukraine (№62020/14)	34
VERHOEVEN v. France (№19664/20)	36
III. ПУБЛІКАЦІЇ У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ КОМІТЕТУ.....	37
3.1. Дисертації.....	37
3.2. Публікації, які не відносяться до розряду наукових.....	37

Відповідальний редактор Бюлетеня:
Бабенко Ю. С.

Редактори:
Бузанов Д. В., Водоп'ян Т. В.,
Жидачек Т. М., Попіка І. А.,
Тута І. В., Осадча А.В.,
Кухаренко О.О., Філатова О. С.

Контакти:
04070, м. Київ, вулиця Борисоглібська, 3, 5-й поверх

Комітет НААУ з питань сімейного права

Голова Комітету Гретченко Л. Л.

Електронна пошта: l.hretchenko@mail.unba.org.ua

I. НОВЕЛИ ЗАКОНОДАВСТВА

1.1. Закони та інші нормативно-правові акти

Закон України від 9 травня 2024 року №3702-IX

Про внесення зміни до статті 184 Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо встановлення відповідальності за ухилення батьків або осіб, які їх замінюють, від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання малолітніх дітей

Повний текст Закону за посиланням:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3702-20#Text>

Постанова Кабінету Міністрів України від 30 травня 2024 р. №633

Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо надання послуги патронату над дитиною

Повний текст Постанови за посиланням:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/633-2024-%D0%BF#Text>

Постанова Кабінету Міністрів України від 24 травня 2024 р. №593

Деякі питання щодо порядку призначення та виплати соціальної допомоги, виготовлення бланків посвідчень і забезпечення виконання рішень суду

Повний текст Постанови за посиланням:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/593-2024-%D0%BF#Text>

Постанова Кабінету Міністрів України від 17 травня 2024 р. №584

Про реалізацію спільного з Дитячим фондом Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) проекту стосовно додаткових заходів із соціальної підтримки сімей з дітьми

Повний текст Постанови за посиланням:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/584-2024-%D0%BF#Text>

1.2. Законопроекти

Проект Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення гарантій захисту прав жінок при визначенні виду і розміру кримінальної відповідальності»

Номер, дата реєстрації: 11230 від 01.05.2024.

Проектом Закону передбачається внести зміни до статті 64 Кримінального кодексу України, які покликані передбачити можливість призначення такого найсуворішого виду покарання, як довічне позбавлення волі, жінкам лише при остаточному призначенні цього покарання за сукупністю вироків. Також до завдань проекту належить виключення можливості визнання дискримінаційними встановлення різних видів і розмірів кримінальних покарань, порядку їх виконання та відбування для чоловіків і жінок.

Посилання для ознайомлення із законопроектом:

<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44150>

Проект Закону про внесення змін до Виборчого кодексу України щодо протидії сексизму у виборчих процесах та забезпечення збалансованого представництва жінок та чоловіків у Верховній Раді України та місцевих радах

Номер, дата реєстрації: 11300 від 27.05.2024.

Метою прийняття проекту Закону України «Про внесення змін до Виборчого кодексу України щодо протидії сексизму у виборчих процесах та забезпечення збалансованого представництва жінок та чоловіків у Верховній Раді України та місцевих радах» є запровадження заборони обмежень, дискримінації кандидатів на загальнодержавних та місцевих виборах за ознаками статі, у тому числі через сексизм, зокрема шляхом поширення відповідних агітаційних матеріалів. Також врегулювання питання цензу осілості з урахуванням вимушеної міграції за кордон і посилення гендерної квоти для стимулювання збільшення рівня представництва жінок як на національному, так і на місцевих рівнях.

Посилання для ознайомлення із законопроектом:

<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44290>

Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення механізмів захисту прав та інтересів дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, та інших вразливих груп дітей

Номер, дата реєстрації: 11311 від 31.05.2024.

Проект акта розроблений з метою реорганізації системи сімейних форм виховання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, шляхом виключення із сімейних форм виховання „дитячого будинку сімейного типу та переведення діючих дитячих будинків сімейного типу в статус прийомної сім'ї.

Посилання для ознайомлення із законопроектом:

<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44354>

Проект Закону про внесення змін до статті 65 Сімейного кодексу України щодо уточнення порядку надання згоди другого з подружжя на розпоряджання майном, яке є об'єктом права спільної сумісної власності

Номер, дата реєстрації: 11370 від 24.06.2024.

Метою законопроекту є врегулювання порядку надання письмової згоди одним із подружжя на розпоряджання майном, яке є об'єктом права спільної сумісної власності, під час укладання договорів іншим із подружжя, які виходять за межі дрібного побутового.

Посилання для ознайомлення із законопроектом:

<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44456>

II. СУДОВА ПРАКТИКА

4

2.1. Практика Верховного Суду

2.1.1. Справи щодо поділу майна подружжя

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 10.04.2024 у справі №760/20948/16-ц

Інший із подружжя, який був співвласником коштів, внесених у статутний капітал товариства, з метою захисту свого права при поділі їх спільного сумісного майна набуває право вимагати виплати вартості частки члена подружжя у статутному капіталі.

Позивач може вимагати виплати вартості частки члена подружжя у статутному капіталі визначену на дату пред'явлення позовних вимог. Суд виходить з презумпції про те, що вартість частки у статутному капіталі відповідає розміру внеску, якщо тільки сторона, яка стверджує про зміну цієї вартості на час розгляду справи, не доведе, що вартість частки змінилась (зросла або внаслідок звичайної діяльності товариства зменшилась).

1. Обставини справи

Сторони спору певний час спільно проживали однією сім'єю без реєстрації шлюбу. Згодом перебували у зареєстрованому шлюбі. Відповідач ініціював його розірвання.

Позивачка звернулася з позовом до відповідача про встановлення факту спільного проживання ними однією сім'єю без реєстрації шлюбу, поділ набутої ними під час такого проживання квартири та компенсацію половини вартості внесків до статутного капіталу трьох юридичних осіб.

Відповідач у зустрічному позові просив, зокрема, стягнути з колишньої дружини половину грошових заощаджень, спільно набутих за час шлюбу.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Суд першої інстанції задовольнив частково первісний і зустрічний позови: встановив факт спільного проживання сторін однією сім'єю без реєстрації шлюбу в межах трьох років, що передували реєстрації шлюбу; визнав спільним сумісним майном сторін квартиру і поділив її в ідеальних частках між ними; стягнув із відповідача на користь позивачки «компенсацію вартості її частки внеску» до статутного капіталу однієї з юридичних осіб; у задоволенні первісного та зустрічного позовів в інших частинах відмовив.

Апеляційний суд скасував рішення суду першої інстанції й ухвалив нове рішення. Вважав доведеним факт спільного проживання сторін однією сім'єю без реєстрації шлюбу в межах року, що передували реєстрації шлюбу; стягнув із відповідача на користь позивачки «компенсацію вартості її частки внеску» до статутного капіталу однієї з юридичних осіб, але іншої, ніж визначив суд першої інстанції; у задоволенні первісного та зустрічного позовів в інших частинах відмовив. Вважав, що сторони не навели достатніх доказів для визнання факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу в межах трьох років, що передували реєстрації шлюбу. Зазначив, що позивачка не спростувала правомірності набуття квартири особисто відповідачем.

Позивачка подала касаційну скаргу через те, що апеляційний суд помилково визначив період її спільного з відповідачем проживання без реєстрації шлюбу, оскільки вибірково взяв до уваги письмові докази щодо проведення ремонту у спірній квартирі, відхиливши інші письмові докази, а також показання свідків і докази спільного відпочинку за кордоном.

На думку відповідача, викладеній у його касаційній скарзі, апеляційний суд не врахував, що право на компенсацію вартості частки коштів виникає в іншого з подружжя лише щодо спільних коштів, а не внеску до статутного капіталу.

3. Позиція Великої Палати Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Велика Палата Верховного Суду мала, зокрема, відповісти на питання про те, чи може один із подружжя претендувати: (а) на визначення розміру його частки шляхом поділу частки іншого з подружжя у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю, АБО (б) на стягнення половини вартості частки іншого з подружжя у такому капіталі, АБО (в) на стягнення половини вартості внеску іншого з подружжя у цьому капіталі. Вирішити, чи має право один із подружжя, який був співвласником коштів чи іншого майна, внесених у статутний капітал товариства, вимагати поділу спільної сумісної власності у такому і, відповідно, виплати вартості частки члена подружжя у статутному капіталі товариства

Вкладом до статутного (складеного) капіталу господарського товариства можуть бути гроші, цінні папери, інші речі або майнові чи інші відчужувані права, що мають грошову оцінку, якщо інше не встановлено законом (ч. 1 ст. 13 ЗУ «Про господарські товариства» у редакції, чинній на час державної реєстрації юридичних осіб). Аналогічна норма передбачена ч. 2 ст. 115 ЦК України.

Статутний капітал товариства з обмеженою відповідальністю складається із вкладів його учасників. Розмір статутного капіталу дорівнює сумі вартості таких вкладів (ч. 1 ст. 144 ЦК України, у редакції, чинній на час державної реєстрації юридичних осіб).

Товариство є власником майна, переданого йому учасниками у власність як вклад до статутного (складеного) капіталу продукції, виробленої товариством в результаті господарської діяльності; одержаних доходів; іншого майна, набутого на підставах, не заборонених законом (ч. 1 ст. 12 ЗУ «Про господарські товариства» у вказаній редакції). Аналогічна норма передбачена ч. 1 ст. 115 ЦК України.

Порядок і спосіб визначення вартості частки майна, що пропорційна частці учасника у статутному капіталі, а також порядок і строки її виплати встановлюються статутом і законом (абз. 4 ч. 2 ст. 148 ЦК України у вказаній редакції).

Учасники товариства мають право, зокрема, брати участь у розподілі прибутку товариства та одержувати його частку (дивіденди). Право на отримання частки прибутку (дивідендів) пропорційно частці кожного з учасників мають особи, які є учасниками товариства на початок строку виплати дивідендів; здійснити відчуження часток у статутному (складеному) капіталі товариства, цінних паперів, що засвідчують участь у товаристві, в порядку, встановленому законом (пункти «б» та «д» ч. 1 ст. 10 ЗУ «Про господарські товариства» у вказаній редакції).

У разі внесення одним із подружжя як вкладу у статутний капітал товариства з обмеженою відповідальністю коштів, які є спільною сумісною власністю, вказане товариство стає їх власником. Натомість особа, яка внесла вклад у статутний капітал товариства, набуває право на частку учасника цього товариства (п. 77 цієї постанови ВП ВС).

Інший із подружжя, який був співвласником коштів, внесених у статутний капітал товариства, з метою захисту свого права при поділі їх спільного сумісного майна набуває право вимагати виплати вартості частки члена подружжя у статутному капіталі.

Водночас як учасник товариства, який вносить спільне сумісне майно у статутний капітал цього товариства, так інші його учасники мають розуміти наслідки у випадку ухвалення рішення про виплату вартості частки члена подружжя у статутному капіталі (п. 78 цієї постанови ВП ВС).

Звернення стягнення на частину майна товариства з обмеженою відповідальністю, пропорційну частці учасника товариства у статутному капіталі, за його особистими боргами допускається лише у разі недостатності у нього іншого майна для задоволення вимог кредиторів. Кредитори такого учасника мають право вимагати від товариства виплати вартості частини майна товариства, пропорційної частці боржника у статутному капіталі товариства, або виділу відповідної частини майна для звернення на нього стягнення. Частина майна, що підлягає виділу, або обсяг коштів, що становлять її вартість, встановлюється згідно з балансом, який складається на дату пред'явлення вимог кредиторами (ч. 1 ст. 149 ЦК України у вказаній редакції).

Тому помилковим є висновок апеляційного суду про можливість задоволення вимоги про виплату частини вартості внесеного одним з подружжя вкладу у статутний капітал товариства. Позивачка може вимагати виплати вартості частки члена подружжя у статутному капіталі визначену на дату пред'явлення позовних вимог (п. 88 цієї постанови ВП ВС).

З огляду на викладене Велика Палата Верховного Суду вважає, що висновок суду апеляційної інстанції про задоволення первісного позову в частині вимоги про стягнення компенсації з відповідача 750 000 гривень, як половини вартості внесків у статутний капітал Товариства, є помилковим.

Позивачка має право вимагати виплати їй вартості частки члена колишнього подружжя у статутному капіталі, у той же час вона заявила вимогу про грошову компенсацію їй вартості частки внеску до статутного фонду.

Разом з тим Велика Палата Верховного Суду вважає і на те, що відповідач не спростував того, що заявлений розмір позовних вимог щодо стягнення з нього 750 000 гривень не відповідає вартості його частки у статутному капіталі Товариства.

За таких обставин рішення апеляційного суду в частині задоволення вимог первісного позову про стягнення компенсації половини вартості внесків у статутний капітал Товариства слід змінити стосовно мотивів прийнятого рішення, виклавши їх у редакції цієї постанови.

З огляду на висновки, сформульовані у цій постанові, Велика Палата Верховного Суду висновок про наявність підстав для відступу від висновку, сформульованого Верховним Судом України у постановках від 03.07.2013 у справі №6-61цс13, від 02.10.2013 у справі №6-79цс13, від 03.06.2015 у справі №6-38цс15, а також Верховним Судом у складі Касаційного цивільного суду у постанові від 07.05.2019 року у справі №490/1408/15-ц. Вказаний відступ полягає у тому, що один з подружжя при поділі спільного сумісного майна може претендувати на виплату частки у статутному капіталі, що є відмінним від виплати половини вартості внеску засновника у статутний капітал цього товариства.

Враховуючи викладене, Велика Палата Верховного Суду вважає за необхідне зазначити, що у разі внесення одним із подружжя як вкладу у статутний капітал товариства з обмеженою відповідальністю коштів, які є спільною сумісною власністю, вказане товариство стає їх власником. Натомість особа, яка внесла вклад у статутний капітал товариства, набуває право на частку учасника цього товариства. Інший з подружжя, який був співвласником коштів, внесених у статутний капітал товариства з метою захисту свого права при поділі їх спільного сумісного майна, набуває право вимагати виплати половини вартості частки члена подружжя у статутному капіталі. Суд виходить з презумпції про те, що вартість частки у статутному капіталі відповідає розміру внеску, якщо тільки сторона, яка стверджує про зміну цієї вартості на час розгляду справи, не доведе, що вартість частки змінилася (зросла або внаслідок звичайної діяльності товариства зменшилася).

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118520073>.

Постанова Верховного Суду від 20.05.2024 у справі №705/2681/20

Істотне збільшення вартості має відбуватися таким чином, що первинний об'єкт нерухомості, який належав одному з подружжя на праві приватної вартості, розчиняється, нівелюється, втрачається чи стає настільки несуттєвим, малозначним порівняно із тим об'єктом нерухомого майна, який з'явився під час шлюбу у результаті спільних трудових чи грошових затрат подружжя чи іншого з подружжя, який не є власником.

Істотне збільшення вартості майна обов'язково і безумовно має бути наслідком спільних трудових чи грошових затрат або затрат іншого, не власника майна, з подружжя. Тобто вирішальне значення має не факт збільшення вартості сам собою у період шлюбу, а правова природа збільшення такої вартості, шляхи та способи збільшення такої вартості, зміст процесу збільшення вартості майна.

1. Обставини справи

Позивачка звернулася до суду з позовом до відповідача про встановлення факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу, визнання майна спільним майном подружжя, поділ майна подружжя.

Позовна заява мотивована тим, що вона разом зі своєю дочкою з 1990 року проживала у належній їй на праві особистої приватної власності квартирі.

З 1999 року з відповідачем вони почали проживати разом однією сім'єю, як чоловік та жінка без реєстрації шлюбу у належній їй квартирі.

У 2001 році після смерті батька відповідача їх родина переїхала проживати у належний батькові житловий будинок. Вказаний будинок був глинобитний, без зручностей та потребував проведення термінового капітального ремонту і постійного догляду.

У цьому будинку сторони разом проживали з 2001 року по 2017 рік.

У 2005 році між позивачкою та відповідачем було зареєстровано шлюб, але надалі подружнє життя не склалося, тому шлюб між ними було розірвано.

За час спільного проживання з відповідачем однією сім'єю без реєстрації шлюбу ними було набуто у власність автомобіль «Ford Transit», 2006 року випуску, який є спільним майном подружжя.

Також за час спільного проживання з відповідачем однією сім'єю, внаслідок її особистих трудових і грошових затрат, було здійснено повну реконструкцію вказаного будинку, де вони проживали понад 16 років, у результаті чого будинок істотно збільшився у своїй вартості. Внаслідок її трудових і грошових затрат було проведено повний капітальний ремонт будинку, замінено усі комунікації, добудовано прибудову, вимощено подвір'я, замінено дах, завезено ґрунт та висаджено дерева і кущі.

Крім того, позивачка продала належну їй на праві приватної власності квартиру за 20 000 доларів США. Зазначені кошти були вкладені нею у ремонт-реконструкцію-добудову спірного будинку.

Після розірвання шлюбу вона мала надію на добровільний поділ спільно нажитого майна. Проте відповідач її прав на частку у спірному будинку не визнає.

Відповідно до будівельно-технічного експертного дослідження від 12.06.2020, виконаного на її замовлення, станом на січня 2004 року вартість спірного будинковолодіння могла становити 8 454 доларів США, що еквівалентно 45 317 гривень, а станом на дату проведення оцінки 12.06.2020 вартість будинку становить 1 512 880 гривень, що еквівалентно 56 768 доларів США. Також визначено, що вартість будівельно-ремонтних робіт згідно з кошторисною документацією становить 913 683 гривень, а вартість будівельних матеріалів – 546 128 гривень.

Таким чином, внаслідок її трудових і фінансових затрат вартість вказаного домоволодіння збільшилася з 45 317 гривень до 1 512 880 гривень, тобто у тридцять три рази, що становить 97% будинковолодіння. Вважає, що таке покращення можна вважати істотним.

6

З урахуванням викладеного позивачка просила суд:

- встановити факт її проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу з відповідачем у період з 01.01.2004 по 19.11.2005;
- визнати 97/100 частки будинковолодіння спільною сумісною власністю подружжя;
- у порядку поділу майна подружжя визнати за нею право власності на 48,5/100 частки вказаного вище будинковолодіння та 48,5/100 частки земельної ділянки, на якій розташований будинок;
- визнати за нею право власності на ½ частку автомобіля Ford Transit, 2006 року випуску.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції позов позивачки задоволено. Встановлено факт проживання сторін однією сім'єю як чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу період з 01.01.2004 по 19.11.2005. Визнано 97/100 частки житлового будинку, спільною сумісною власністю подружжя. У порядку поділу майна подружжя визнано за позивачкою право власності на 48,5/100 частки житлового будинку, та 48,5/100 частки земельної ділянки, на якій розташований будинок. У порядку поділу майна подружжя визнано за позивачкою право власності на ½ частку автомобіля Ford Transit, 2006 року випуску.

Рішення суду першої інстанції мотивовано тим, що позивачкою належними та допустимими доказами підтверджено факт спільного проживання з відповідачем однією сім'єю без реєстрації шлюбу.

Позивачка та відповідач, проживаючи однією сім'єю без реєстрації шлюбу, займалися реконструкцією та перебудовою вищевказаного будинку, який на момент виникнення на нього права власності у відповідача потребував значної перебудови, не був обладнаний усіма комунікаціями, проти чого не заперечував і сам відповідач у судовому засіданні у суді першої інстанції.

Крім того, відповідно до рішення виконавчого комітету міської ради відповідачу надано дозвіл добудувати приміщення для санвузла і кухні на приватизованій земельній ділянці приватного будинку, а також коридор та кухню переобладнати у жилу кімнату та прибудову до веранди.

Значне збільшення вартості спірного житлового будинку, а саме з 45 317 гривень до 1 512 880 гривень підтверджується висновком будівельно-технічного експертного дослідження.

Відповідач не погодився із зазначеним висновком, проте відповідне клопотання про призначення у справі судової будівельно-технічної експертизи не заявив та не надав доказів, які б спростували вказаний висновок.

Ураховуючи викладене, суд першої інстанції дійшов висновку про доведеність значного внеску позивачки у реконструкцію та перебудову спірного житлового будинку, що дає можливість визнання відповідної частки збільшення вартості вказаного житлового будинку спільним сумісним майном подружжя, та враховуючи відсоток збільшення його вартості внаслідок спільних зусиль відповідача і позивача, наявні достатні підстави для визнання за останньою права власності на 48,5/100 частки будинку.

Спірний автомобіль «Ford Transit», 2006 року випуску, придбано сторонами за час перебування у зареєстрованому шлюбі, тому він є спільним сумісним майном подружжя.

Постановою апеляційного суду рішення суду першої інстанції змінено, доповнено його резолютивну частину такими абзацами: «У порядку поділу майна подружжя визнати за відповідачем право власності на 48,5/100 частки будинку та 48,5/100 частки земельної ділянки, на якій розташований будинок; У порядку поділу майна подружжя визнати за відповідачем право власності на ½ частку автомобіля «Ford Transit», 2006 року випуску». У решті рішення суду першої інстанції залишено без змін.

Судове рішення апеляційного суду мотивовано тим, що суд першої інстанції, визнаючи за позивачкою право власності на 48,5/100 частки спірного будинку та земельної ділянки, не врахував, що ним було здійснено поділ спільного майна подружжя із визначенням часток кожного із подружжя. Таким чином, апеляційний суд дійшов висновку про те, що резолютивну частину рішення суду першої інстанції слід доповнити, зазначивши про визнання і за відповідачем права власності на 48,5/100 частки на спірне будинковолодіння та земельну ділянку.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Верховний Суд зазначив, що суди дійшли правильного висновку про доведеність значного внеску позивачки у реконструкцію та перебудову спірного житлового будинку. Позивачка брала участь власними силами та грошовими коштами у будівництві і реконструкції будинку, що не спростовано відповідачем.

Зі змісту статті 62 СК України вбачається, що втручання у право власності може бути обґрунтованим, та дотримано балансу інтересів подружжя, у разі наявності у сукупності двох факторів: 1) істотність збільшення вартості майна; 2) таке збільшення вартості пов'язане зі спільними трудовими чи грошовими затратами або затратами другого з подружжя, який не є власником.

Як трудові затрати необхідно розуміти особисту чи спільну трудову діяльність подружжя. Така діяльність може бути направлена на ремонт майна, його добудову чи перебудову, тобто дії, що потягли істотне збільшення вартості такого майна.

Грошові затрати передбачають внесення особистих чи спільних коштів на покращення чи збільшення майна. Наявність істотного збільшення вартості є оціночним поняттям, тому у конкретній справі рішення про задоволення чи відмову у задоволенні позову приймається судом з урахуванням усіх його обставин.

Істотність має визначальне значення, позаяк необхідно враховувати не лише збільшення остаточної вартості порівняно з первинною оцінкою об'єкта, однак співвідносити і у співмірності з одиницями тенденцій загального удорожчання конкретного майна, інфляційними процесами якісні зміни характеристик самого об'єкта та ту обставину, що первинна оцінка чи сам об'єкт стають малозначними в остаточної вартості об'єкта власності чи у остаточному об'єкті.

Істотність збільшення вартості майна підлягає з'ясуванню шляхом порівняння вартості майна до та після поліпшень внаслідок спільних трудових чи грошових затрат або затрат другого з подружжя.

Тобто істотність збільшення вартості має відбутися така, що первинний об'єкт нерухомості, який належав одному з подружжя на праві приватної вартості, розчиняється, нівелюється, втрачається чи стає настільки несуттєвим, малозначним порівняно з тим об'єктом нерухомого майна, який з'явився під час шлюбу у результаті спільних трудових чи грошових затрат подружжя чи іншого з подружжя, який не є власником.

За загальною практикою мають враховуватися капітальний ремонт чи переобладнання житла, тобто значне перетворення об'єкта нерухомості.

Другий чинник істотності такого збільшення має бути пов'язаний зі спільними затратами грошових коштів або трудовими затратами. Сам факт перебування осіб у шлюбі у період, коли особисте майно чи його вартість істотно збільшилося, не є підставою для визнання його спільним майном.

Істотне збільшення вартості майна обов'язково і безумовно має бути наслідком спільних трудових чи грошових затрат або затрат іншого, не власника майна, з подружжя. Тобто вирішальне значення має не факт збільшення вартості сам собою у період шлюбу, а правова природа збільшення такої вартості, шляхи та способи збільшення такої вартості, зміст процесу збільшення вартості майна.

При посиланні на вимоги статті 62 СК України як на підставу виникнення спільної сумісної власності подружжя, позивач мала довести, що у збільшення вартості майна є істотним і у таке збільшення були вкладені її окремі (власні) кошти чи власна трудова діяльність.

Подібні за змістом правові висновки викладені у постанові Великої Палати Верховного Суду від 22.09.2020 у справі №214/6174/15-ц (провадження №14-114 цс 20).

Враховуючи наведене, Верховний Суд залишив касаційну скаргу без задоволення, а оскаржувані рішення суду першої інстанції у незмінній при апеляційному перегляді частині та постанову апеляційного суду – без змін.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням: <https://revestr.court.gov.ua/Review/119134395>.

Постанова Верховного Суду від 21.05.2024 у справі №753/19782/21

Вартість майна, що підлягає поділу, визначається з огляду на дійсну його вартість на час розгляду справи. У разі відчуження майна одним із подружжя проти волі іншого з подружжя та у зв'язку з цим неможливості встановлення його дійсної (ринкової) вартості визначенню підлягає ринкова вартість подібного за своїми якостями (технічними характеристиками) майна на час розгляду справи. Такий підхід є гарантією справедливої сатисфакції особи у зв'язку з припиненням її права на спільне майно.

1. Обставини справи

Позивач звернувся до суду з позовом, у якому просив виключити з переліку спільної сумісної власності та визнати за ним право власності на квартиру; стягнути з нього на користь відповідачки різницю вартості її частки в розмірі 16,55% у праві спільної сумісної власності на вказану квартиру в сумі 11 916 дол. США, що еквівалентно 317 561 грн; виключити з переліку спільної сумісної власності та визнати за ним право власності на автомобіль марки Audi, 2015 року випуску; стягнути з нього на користь відповідачки різницю вартості її частини в розмірі ½ вартості цього автомобіля в розмірі 12 500 дол. США, що еквівалентно 333 125 грн; стягнути з відповідачки на користь позивача частину коштів отриманих у борг у розмірі 5 500 дол. США, що еквівалентно 146 575 грн, або врахувати їх шляхом зменшення розміру компенсації різниці вартості її частини в розмірі ½ частини вартості автомобіля.

Як на обґрунтування заявлених вимог позивач посилався на те, що сторони за час шлюбу придбали автомобіль Audi та двокімнатну квартиру, більшу частину коштів за яку він сплатив за рахунок власних коштів (отриманих від продажу майна, набутого до шлюбу). Загальна сума коштів, внесених ним на придбання спірної квартири, становить 217 425 грн, тобто 66,9% від загальної вартості квартири. Отже, загальний розмір частки квартири, який підлягає поділу між подружжям, становить 33,1%, відповідно, кожному з подружжя по 16,55%.

Позивач згоден виплатити відповідачці компенсацію вартості її частини в автомобілі Audi у розмірі 12 500 дол. США, на придбання якого він позичив у кредитора 20 000 дол. США, що підтверджується розпискою. Для часткового повернення боргу кредитору він позичив у своєї сестри 11 000,00 дол. США, що підтверджується випискою про міжнародний переказ коштів.

Надалі відповідачка звернулася до суду із зустрічним позовом, у якому просила: визнати за нею і позивачем право власності по ½ частини спірної квартири; стягнути з позивача на її користь компенсацію вартості ½ частини автомобіля марки Audi у розмірі 12 500 дол. США з припиненням її права власності на цю частку; стягнути з позивача на її користь компенсацію вартості її частини відчуженого позивачем без її згоди автомобіля марки Skoda у розмірі 6 000 дол. США; стягнути з позивача на її користь ½ частини спільних заощаджень у розмірі 12 000 дол. США.

Відповідачка зазначала, що під час перебування в шлюбі з позивачем за спільні кошти вони набули: квартиру; автомобіль Skoda; автомобіль Audi; кошти в сумі 24 000 дол. США.

Квартира, автомобіль Audi і кошти в сумі 24 000 дол. США підлягають поділу між подружжям у рівних частинах. Зі свого боку, оскільки автомобіль Audi перебуває в користуванні позивача та є неподільною річчю, вона згодна на визнання права власності на автомобіль за позивачем з отриманням компенсації вартості його ½ частки в розмірі 12 500 дол. США.

Оскільки відчуження автомобіля Skoda вчинено позивачем без її згоди та не в інтересах сім'ї, а кошти від продажу автомобіля вона не отримувала, тому на її користь слід стягнути половину його вартості.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції, яке залишене без змін постановою апеляційного суду, вирішено позов позивача та зустрічний позов відповідачки задовольнити частково. Зокрема, суд першої інстанції: - визнав об'єктами спільної сумісної власності подружжя двокімнатну квартиру та автомобіль марки Audi; в порядку поділу спільного сумісного майна подружжя: - визнав за позивачем право власності на ½ частини двокімнатної квартири; - визнав за відповідачкою право власності на ½ частини двокімнатної квартири; виділив позивачу автомобіль марки Audi; - стягнув з позивача на користь відповідачки грошову компенсацію вартості ½ частки у праві власності на автомобіль марки Audi в розмірі 12 500 США, що еквівалентно 333 125 гривням.

Рішення суду першої інстанції мотивоване тим, що спірні квартира і автомобіль Audi є об'єктами спільної сумісної власності подружжя, тому підлягають поділу в рівних частинах.

Заявивши вимоги про стягнення половини вартості автомобіля Skoda та половини накопичених готівкових коштів, відповідачка не надала належних і допустимих доказів того, що сторони на момент відчуження спірного автомобіля вже не перебували у сімейних відносинах, а також не довела факту накопичення за час шлюбу грошових коштів та їх існування після припинення сімейних відносин. Факт наміру сторін придбати земельну ділянку не доводить наявності у подружжя власних коштів на її придбання.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Згідно зі ст. 60 СК України майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу). Вважається, що кожна річ, набута за час шлюбу, крім речей індивідуального користування, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

Дружина, чоловік розпоряджаються майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, за взаємною згодою. Договір, укладений одним із подружжя в інтересах сім'ї, створює обов'язки для другого з подружжя, якщо майно, одержане за договором, використане в інтересах сім'ї (ч. 1, ч. 4 ст. 65 СК України).

Відповідно до ч. 1 ст. 69 СК України дружина і чоловік мають право на поділ майна, що належить їм на праві спільної сумісної власності, незалежно від розірвання шлюбу.

У статті 70 СК України зазначено, що у разі поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, частки майна дружини та чоловіка є рівними, якщо інше не визначено домовленістю між ними або шлюбним договором.

Вирішуючи спори між подружжям про майно, судам необхідно встановлювати обсяг спільно нажитого майна, наявного на час припинення спільного ведення господарства, з'ясувати джерело і час його придбання. Спільною сумісною власністю подружжя, що підлягає поділу відповідно до ч. 2, ч. 3 ст. 325 ЦК України, можуть бути будь-які види майна, за винятком тих, які згідно із законом не можуть їм належати (виключені з цивільного обороту), незалежно від того, на ім'я кого з подружжя вони були придбані чи внесені грошовими коштами, якщо інше не встановлено шлюбним договором чи законом.

У разі коли під час розгляду вимог про поділ спільного сумісного майна подружжя буде встановлено, що один із них здійснив його відчуження чи використав його на свій розсуд проти волі іншого з подружжя і не в інтересах сім'ї чи не на її потреби або приховав його, таке майно або його вартість враховується при поділі.

8 У статті 70 СК України зазначено, що у разі поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, частки майна дружини та чоловіка є рівними, якщо інше не визначено домовленістю між ними або шлюбним договором.

Вирішуючи спори між подружжям про майно, судам необхідно встановлювати обсяг спільно нажитого майна, наявного на час припинення спільного ведення господарства, з'ясувати джерело і час його придбання. Спільною сумісною власністю подружжя, що підлягає поділу відповідно до ч. 2, ч. 3 ст. 325 ЦК України, можуть бути будь-які види майна, за винятком тих, які згідно із законом не можуть їм належати (виключені з цивільного обороту), незалежно від того, на ім'я кого з подружжя вони були придбані чи внесені грошовими коштами, якщо інше не встановлено шлюбним договором чи законом.

У разі коли під час розгляду вимог про поділ спільного сумісного майна подружжя буде встановлено, що один із них здійснив його відчуження чи використав його на свій розсуд проти волі іншого з подружжя і не в інтересах сім'ї чи не на її потреби або приховав його, таке майно або його вартість враховується при поділі.

Вартість майна, що підлягає поділу, визначається з огляду на дійсну його вартість на час розгляду справи. У разі відчуження майна одним із подружжя проти волі іншого з подружжя та у зв'язку із цим неможливості встановлення його дійсної (ринкової) вартості визначенню підлягає ринкова вартість подібного за своїми якостями (технічними характеристиками) майна на час розгляду справи. Такий підхід є гарантією справедливої сатисфакції особи у зв'язку з припиненням її права на спільне майно.

Аналогічний висновок зробив Верховний Суд у постанові від 03.10.2018 у справі №127/7029/15-ц (провадження 61-9018сво18).

Верховний Суд підтримав законність судових рішень попередніх інстанцій та залишив їх без змін, зазначив, що суд першої інстанції встановив, що автомобіль Skoda було як придбано, так і відчужено в період шлюбу, доказів наявності у сторін заощаджень за період шлюбу грошових коштів у розмірі 24000 дол. США відповідачка не надала, у зв'язку із чим дійшов правильного висновку про відмову в задоволенні таких вимог відповідачки за недоведеністю.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119228088>.

Постанова Верховного Суду від 26.06.2024 у справі №569/10331/21

Майно фізичної особи – підприємця, яке використовується для здійснення господарської діяльності, вважається спільним майном подружжя, як і інше майно, набуте в період шлюбу, за умови, що воно придбане за рахунок належних подружжю коштів.

Використання зазначеного майна одним з подружжя для здійснення підприємницької діяльності може бути враховано під час обрання способу поділу цього майна з урахуванням положень статті 71 СК України, відповідно до якої речі для професійних занять присуджуються тому з подружжя, хто використовував їх у своїй професійній діяльності, а вартість цих речей враховується при присудженні іншого майна другому з подружжя.

1. Обставини справи

Позивач звернувся до суду з позовом до відповідачки та ТОВ «АДАМАНТ КО» (далі – Товариство) про визнання недійсними правочинів, скасування державної реєстрації.

На обґрунтування позовних вимог зазначав, що сторони перебували в зареєстрованому шлюбі, який був розірваний судовим рішенням.

За час перебування у зареєстрованому шлюбі за спільні кошти сторони набули таке майно:

- заклад громадського харчування, загальною площею 723,3 кв. м;
- земельну ділянку, площею 0,16 га, для обслуговування вищевказаного закладу громадського харчування.

Вищевказане нерухоме майно зареєстровано за відповідачкою, проте воно є спільною сумісною власністю подружжя із урахуванням положень статті 60 СК України та статті 368 ЦК України.

Позивач вважав, що після розірвання шлюбу відповідачка не буде відчужувати належне їм на праві спільної сумісної власності майно без його згоди, що гарантуватиме збереження такого майна для їх трьох спільних дітей. Водночас позивачу стало відомо, що право власності на спірне майно зареєстроване за Товариством.

Згоди на відчуження цього майна він не давав, а отже, відповідний правочин є недійсним, як такий, що укладений одним із подружжя без згоди іншого з подружжя. Передання спірного майна у статний капітал Товариства, де власником 99,60% статутного капіталу є відповідачка, а іншими 0,4% статутного капіталу – її рідна матір, було вчинено з метою позбавити його права власності.

З урахуванням наведеного та уточнених позовних вимог позивач просив суд:

- визнати недійсним рішення учасника Товариства в частині внесення у статутний капітал товариства нерухомого майна та затвердження статутного капіталу за рахунок внесення відповідачкою об'єктів нерухомого майна, а саме закладу громадського харчування та земельної ділянки;
- визнати недійсними правочини щодо передачі відповідачкою до статутного капіталу Товариства закладу громадського харчування та земельної ділянки;
- скасувати державну реєстрацію права власності Товариства на заклад громадського харчування та земельну ділянку;
- у порядку поділу спільного майна подружжя визнати за ним право власності на ½ частини закладу громадського харчування та на ½ частини земельної ділянки.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції позовні вимоги позивача задоволено частково. Визнано недійсним рішення учасника Товариства в частині внесення у статутний капітал товариства нерухомого майна та затвердження статутного капіталу за рахунок внесення відповідачкою спірного майна.

Визнано недійсними правочини щодо передачі відповідачкою до статутного капіталу Товариства спірного майна, який оформлений актом приймання-передачі майнового вкладу.

Скасовано державну реєстрацію права власності Товариства на спірне майно.

У порядку поділу спільного майна подружжя виділено позивачу ½ частини закладу громадського харчування та ½ частини земельної ділянки.

Суд першої інстанції мотивував своє рішення тим, що спірне нерухоме майно було набуто сторонами за час перебування у шлюбі за спільні кошти, тому вказане майно є спільною сумісною власністю подружжя, а відтак згідно з положеннями частини другої статті 68 СК України розпорядження майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності, після розірвання шлюбу здійснюється співвласниками виключно за взаємною згодою відповідно до положень ЦК України.

Доказів на підтвердження існування укладеного між позивачем та відповідачкою договору про встановлення іншого режиму права власності на майно, набутого за час перебування у шлюбі, або доказів набуття відповідачкою спірного майна в її особисту приватну власність сторонами не надано.

Аналізуючи надані сторонами докази щодо правового статусу закладу громадського харчування, районний суд установив, що такий об'єкт будувався у період перебування сторін у зареєстрованому шлюбі: з банківського рахунку відповідачки як ФОП здійснювалися платежі за відповідними договорами, у тому числі генерального підряду, підряду. При цьому суд вважав, що відсутні підстави для висновку про те, що кошти, які вносилися на підприємницький рахунок відповідачки, були закумуляовані ще до шлюбу, тобто були її особистими коштами.

Відхиляючи доводи відповідачки про те, що спірне майно набуто нею як ФОП, а тому не може мати статусу спільної сумісної власності, суд зазначав, що майно ФОП, яке використовується для здійснення господарської діяльності, вважається спільним майном подружжя.

Постановою апеляційного суду рішення суду першої інстанції залишено без змін.

Апеляційний суд погодився з висновками районного суду про те, що спірне нерухоме майно було набуто сторонами за час перебування у шлюбі за спільні кошти, воно є спільною сумісною власністю подружжя, а відтак розпорядження цим майном вимагало волевиявлення (згоди) другого співвласника, тоді як відсутність такої згоди є правовою підставою для визнання недійсними відповідних правочинів.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Частиною 1 ст. 70 СК України встановлено, що у разі поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, частки майна дружини та чоловіка є рівними, якщо інше не визначено домовленістю між ними або шлюбним договором. Аналогічні положення містяться у ч. 2 ст. 372 ЦК України.

Згідно зі ст. 68 СК України розірвання шлюбу не припиняє права спільної сумісної власності на майно, набуте за час шлюбу. Розпорядження майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності, після розірвання шлюбу здійснюється співвласниками виключно за взаємною згодою, відповідно до Цивільного кодексу України.

Одним із видів розпорядження власністю є право власника використовувати своє майно для здійснення підприємницької діяльності, крім випадків, встановлених законом; законом можуть бути встановлені умови використання власником свого майна для здійснення підприємницької діяльності (ст. 320 ЦК України).

Правовідносини щодо здійснення підприємницької діяльності фізичною особою врегульовані главою 5 ЦК України.

Згідно зі статтею 52 ЦК України фізична особа – підприємець відповідає за зобов'язаннями, пов'язаними з підприємницькою діяльністю, усім своїм майном, крім майна, на яке згідно із законом не може бути звернено стягнення. Фізична особа – підприємець, яка перебуває у шлюбі, відповідає за зобов'язаннями, пов'язаними з підприємницькою діяльністю, усім своїм особистим майном і часткою у спільній сумісній власності подружжя, яка належатиме їй при поділі цього майна.

Отже, майно фізичної особи – підприємця, яке використовується для здійснення господарської діяльності, вважається спільним майном подружжя, як і інше майно, набуте в період шлюбу, за умови, що воно придбане за рахунок належних подружжю коштів.

Використання зазначеного майна одним із подружжя для здійснення підприємницької діяльності може бути враховано під час обрання способу поділу цього майна з урахуванням положень статті 71 СК України, відповідно до якої речі для професійних занять присуджуються тому з подружжя, хто використовував їх у своїй професійній діяльності, а вартість цих речей враховується при присудженні іншого майна другому з подружжя.

Системний аналіз зазначених норм матеріального права дає підстави для висновку, що майно фізичної особи – підприємця може бути об'єктом спільної сумісної власності подружжя і предметом поділу між подружжям з урахуванням загальних вимог законодавства щодо критеріїв визначення правового режиму спільного сумісного майна подружжя та способів його поділу, а також за наявності підстав для втручання у здійснення підприємницької діяльності.

Верховний Суд зазначив, що судами попередніх інстанцій перевірено час і джерело набуття спірного нерухомого майна у власність відповідачки та встановлено факт його набуття в період перебування подружжя у зареєстрованому шлюбі.

Отже, Верховний Суд вказав, що доводи касаційних скарг не спростовують висновків судів у цій частині та залишив судові рішення попередніх інстанцій без змін.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120088722>.

2.1.2. Справи щодо стягнення аліментів

Постанова Верховного Суду від 17.04.2024 у справі №750/10188/20 (провадження №61-17084св23)

Аліменти – це кошти, покликані забезпечити дитину усім необхідним для повноцінного розвитку, тому вони можуть бути стягнуті лише на користь того з батьків, хто проживає з дитиною та бере більш активну участь у її вихованні. Стягнення з позивача аліментів на утримання дитини, за умови, що ця дитина проживає з ним та перебуває на його утриманні, суперечить положенням статті 181 СК України.

1. Обставини справи

У листопаді 2020 року позивач звернувся до суду з позовом до колишньої дружини про припинення сплати аліментів та стягнення аліментів на його користь на утримання дитини.

На обґрунтування позову посилався на те, що в липні 2020 року видано судовий наказ, згідно з яким з нього на користь колишньої дружини стягнуто аліменти на утримання дитини у розмірі частини від всіх видів заробітку (доходу), але не менше 50% прожиткового мінімуму на утримання дитини відповідного віку, починаючи з 07.07.2020 та до досягнення дитиною повноліття. Судовий наказ перебуває на виконанні у виконавчій службі, аліменти ним сплачуються.

На час звернення колишньої дружини до суду із заявою про видачу судового наказу їхня спільна донька дійсно проживала разом з відповідачкою. Проте з 29.09.2020 дитина проживає разом із позивачем та повністю перебуває на його утриманні.

Позивач стверджував, що виключно він займається утриманням доньки, її навчанням, а відповідачка від виховання дитини самоусунулася, будь-які кошти на її утримання не надає, невідомо, як розпоряджається законно присудженими дитині аліментами.

Посилаючись на викладені обставини та уточнивши майбутній позов, позивач просив суд:

- припинити стягнення з нього аліментів на користь колишньої дружини на утримання малолітньої доньки;

- стягнути з відповідачки на його користь аліменти на утримання дитини в розмірі частки заробітку (доходу) щомісяця, але не більше десяти прожиткових мінімумів на дитину відповідного віку і не менше 50% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, починаючи з часу звернення до суду та до досягнення дитиною повноліття.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції у задоволенні позову відмовлено у зв'язку з тим, що на час розгляду справи дитина проживає з матір'ю та перебуває на її утриманні.

Постановою апеляційного суду апеляційну скаргу позивача задоволено частково, змінено мотивувальну частину рішення суду першої інстанції.

Постанова суду апеляційної інстанції мотивована тим, що фактично з грудня 2021 року дитина проживає з батьком і зазначену обставину позивач вважає підставою для припинення стягнення з нього аліментів на користь відповідачки.

Однак дитина перебуває у батька безпідставно і незаконно з огляду на наявність судового рішення про відмову у визначенні місця проживання дитини разом з батьком. Крім того, матір'ю дитини подано позов про відібрання доньки від батька.

Тому апеляційний суд зазначив, що суд першої інстанції зробив правильний висновок про відмову у задоволенні позову про припинення стягнення з нього аліментів на користь матері на утримання дитини та про стягнення аліментів з відповідачки на його користь, проте помилково встановив, що дитина проживає разом із матір'ю.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Статтю 179 СК України врегульовано питання права власності на аліменти, які отримуються на дитину одним із батьків, та їх цільове призначення. Зокрема, передбачено, що аліменти, одержані на дитину, є власністю дитини і мають використовуватися за цільовим призначенням в інтересах дитини.

Під цільовим призначенням при цьому потрібно розуміти витрати, спрямовані на забезпечення потреб та інтересів дитини, зокрема потреби у харчуванні, лікуванні, одязі, гігієні, забезпечення речами, необхідними для розвитку і виховання дитини, реалізації її здібностей (див. постанову Верховного Суду від 14.03.2018 у справі №682/690/16-ц).

Відповідно до статті 197 СК України з урахуванням матеріального та сімейного стану платника аліментів суд може відстрочити або розстрочити сплату заборгованості за аліментами. За позовом платника аліментів суд може повністю або частково звільнити його від сплати заборгованості за аліментами, якщо вона виникла у зв'язку з його тяжкою хворобою або іншою обставиною, що має істотне значення.

Згідно з частиною четвертою статті 273 ЦПК України, якщо після набрання рішенням суду законної сили, яким з відповідачки присуджені періодичні платежі, зміняться обставини, що впливають на визначені розміри платежів, їх тривалість чи припинення, кожна сторона має право шляхом пред'явлення нового позову вимагати зміни розміру, строків платежів або звільнення від них.

Зазначені норми не встановлюють вичерпного переліку обставин, які можуть бути підставою для звільнення (повного або часткового) від сплати аліментів. Питання про те, чи мають обставини, на які посилається платник аліментів, істотне значення, у кожному конкретному випадку вирішує суд.

З урахуванням предмета цього спору (припинення стягнення аліментів на утримання дитини, стягнення аліментів на утримання дитини), однією з обставин, яка підлягає доказуванню у справі, є те, з ким саме з батьків проживає дитина на час вирішення спору судом та ухвалення рішення у справі.

Встановлено, що судовим наказом стягнуто з позивача на користь відповідачки аліменти на утримання дитини.

Апеляційний суд, переглядаючи в апеляційному порядку рішення суду першої інстанції, не звернув належної уваги на доводи позивача про те, що дитина після видачі судового наказу з 29.09.2020 проживає з ним та перебуває на повному його утриманні. Зазначену обставину позивач вважає підставою для припинення стягнення з нього аліментів на користь відповідачки та для стягнення аліментів на його користь.

Враховуючи правову природу аліментів (які є власністю дитини), їх цільовий характер, а також передбачені законом підстави їх стягнення на користь того з батьків, з ким проживає дитина, керуючись принципом найкращих інтересів дитини, суд повинен був оцінити при вирішенні цього спору наявність підстав для стягнення надалі аліментів з особи, з яким за встановленими обставинами справи проживає дитина.

Існування судового наказу про стягнення аліментів з позивача на користь відповідачки повинно оцінюватися з урахуванням обставин, які змінилися після його постановлення.

Наявність судового рішення, яким у задоволенні позовних вимог позивача про визначення місця проживання дитини разом з ним відмовлено, не підтверджує факт того, що дитина перебуває у батька безпідставно і незаконно, оскільки в межах цієї справи вимоги щодо визначення місця проживання дитини з матір'ю заявлені не були та не розглядалися.

Не підтверджує факт того, що дитина перебуває у позивача безпідставно та незаконно, і подання відповідачкою до суду позову про відібрання доньки від батька, оскільки вказаний спір на час ухвалення оскаржуваних рішень судом не вирішено.

Аліменти – це кошти, покликані забезпечити дитину усім необхідним для повноцінного розвитку, тому вони можуть бути стягнуті лише на користь того з батьків, хто проживає з дитиною та бере більш активну участь у її вихованні. Встановлений у процесі розгляду справи факт того, що протягом тривалого часу малолітня дитина проживає разом з батьком, який піклується про спільну дитину сторін та забезпечує її усім необхідним, усупереч вимогам закону залишився поза увагою апеляційного суду.

З огляду на викладене апеляційний суд дійшов передчасного висновку про відмову у задоволенні вимог позивача про припинення стягнення з нього аліментів, оскільки стягнення з позивача аліментів на утримання дитини, за умови, що ця дитина проживає з ним та перебуває на його утриманні, суперечить положенням статті 181 СК України, за якою аліменти на утримання дитини присуджуються за рішенням суду до стягнення з одного з батьків дитини на користь того з батьків, разом з яким проживає дитина.

Не досліджено належним чином апеляційним судом і доводи позивача щодо стягнення аліментів з відповідачки на його користь на утримання малолітньої доньки.

Таким чином, апеляційний суд при апеляційному перегляді справи не оцінив всіх обставин справи, від яких залежить правильне застосування норм матеріального права, та, відповідно, вирішення справи по суті. У зв'язку із цим Верховний Суд ухвалив рішення про скасування постанови апеляційного суду та передав справу на новий розгляд до суду апеляційної інстанції.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118485798>.

Постанова Верховного Суду від 10.05.2024 у справі №464/2277/23 (провадження №61-1569св24)

Звернення матері до суду в порядку позовного провадження з вимогами про стягнення з батька аліментів, яке відбулося під час розгляду судом цього ж самого питання в наказному провадженні, не може бути нововиявленою обставиною при скасуванні судового наказу про стягнення аліментів. Відповідно, ці обставини не можуть бути підставою для скасування судового наказу у зв'язку з нововиявленими обставинами.

Якщо суд не вбачає підстав для перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами, він не втручається в зміст оскаржуваного рішення і постановляє ухвалу про відмову у задоволенні заяви про перегляд судового рішення, аналізуючи у мотивувальній частині лише і виключно обставини, які заявник вважав нововиявленими.

1. Обставини справи

Судовим наказом 13.04.2023 стягнуто з заявника (батька) аліменти на утримання дитини (ОСОБА_3) у розмірі 1/4 частини заробітку (доходу), але не більше десяти прожиткових мінімумів на дитину відповідного віку та не менше 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, щомісяця, починаючи з 11.04.2023 і до повноліття дитини.

У травні 2023 року батько дитини звернувся до суду із заявою про перегляд за нововиявленими обставинами судового наказу від 13.04.2023 про стягнення з нього аліментів на утримання неповнолітнього сина, посилаючись на п. 1 ч. 2 ст. 423 ЦПК України.

Нововиявленими обставинами заявник вважав те, що рішенням суду від 11.05.2023 у справі №465/236/23, ухваленим в порядку позовного провадження, з нього стягнуто аліменти на утримання повнолітнього сина ОСОБА_4.

Вказані обставини не були встановлені та враховані судом під час розгляду заяви матері дитини про винесення судового наказу щодо стягнення із нього аліментів на утримання неповнолітнього сина – ОСОБА_3.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

01.08.2023 судом першої інстанції видано змінений судовий наказ за результатами розгляду заяви батька про перегляд за нововиявленими обставинами судового наказу від 13.04.2023, згідно з яким вирішено стягувати з батька на користь матері аліменти на утримання дитини ОСОБА_3 у розмірі 1/6 частки заробітку (доходу), але не більше десятих часток прожиткових мінімумів на дитину відповідного віку та не менше 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, щомісяця, починаючи з 11.04.2023 і до закінчення ОСОБА_4 навчання, але не довше ніж до досягнення ним 23 років (тобто 07.04.2027), а після закінчення ОСОБА_4 навчання, або з 08.04.2027 до досягнення ОСОБА_3 повноліття – у розмірі частини заробітку (доходу).

Змінюючи судовий наказ від 13.04.2023, місцевий суд керувався тим, що станом на 11.04.2023 (дата подання заяви про видачу судового наказу) в провадженні суду перебувала цивільна справа №465/236/23 за позовом матері про стягнення з батька аліментів на утримання повнолітнього сина ОСОБА_4. Про зазначену обставину мати у заяві про видачу судового наказу суд не повідомляв.

Установивши, що станом на 11.04.2023 матір'ю були заявлені вимоги до батька про стягнення з нього аліментів як на утримання ОСОБА_4 (у позовному провадженні), так і на утримання ОСОБА_3 (у наказному провадженні), суд дійшов висновку, що ця обставина є нововиявленою в розумінні процесуального закону, адже є істотною та не була встановлена судом при розгляді заяви про видачу судового наказу.

Постановою апеляційного суду від 18.12.2023 скасовано судовий наказ (змінений) від 01.08.2023, відмовлено батьку у задоволенні заяви про перегляд за нововиявленими обставинами судового наказу від 13.04.2023.

Скасовуючи змінений судовий наказ та відмовляючи у задоволенні заяви про перегляд його за нововиявленими обставинами, суд апеляційної інстанції виходив із того, що суд першої інстанції помилково вважав нововиявленою обставиною ухвалення судом рішення від 11.05.2023 у справі №465/236/23, оскільки ця обставина не впливає на стягнення аліментів на неповнолітню дитину в порядку наказного провадження і не є підставою для відмови у видачі судового наказу відповідно до ст. 161 ЦПК.

Крім того, апеляційний суд звернув увагу, що суд першої інстанції ухвалив процесуальне рішення (змінений судовий наказ), яке не передбачено чинним ЦПК України.

Не погодившись із вказаним рішенням апеляційного суду, батько подав касаційну скаргу.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Щодо доводів касаційної скарги про відкриття апеляційного провадження у справі

Відповідно до ч. 3 ст. 429 ЦПК України за результатами перегляду судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами суд може: 1) відмовити в задоволенні заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами та залишити відповідне судове рішення в силі; 2) задовольнити заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, скасувати відповідне судове рішення та ухвалити нове рішення чи змінити рішення; 3) скасувати судове рішення і закрити провадження у справі або залишити позов без розгляду.

Відповідно до ч. 4 цієї ж статті у разі відмови в задоволенні заяви про перегляд рішення, ухвали, постанови за нововиявленими або виключними обставинами суд постановляє ухвалу.

У разі задоволення заяви про перегляд судового рішення з підстав, визначених ч. 2, п. 1, 3 ч. 3 ст. 423 цього Кодексу, та скасування судового рішення, що переглядається, суд: 1) ухвалює рішення – якщо переглядалося рішення суду; 2) постановляє ухвалу – якщо переглядалася ухвала суду; 3) приймає постанову – якщо переглядалася постанова.

Таким чином, за результатами розгляду заяви батька про перегляд судового наказу за нововиявленими обставинами суд першої інстанції мав постановити або ухвалу про задоволення заяви про перегляд судового наказу за нововиявленими обставинами та скасування судового наказу від 11.04.2023 або ухвалу про відмову в задоволенні заяви про перегляд судового наказу за нововиявленими обставинами.

Натомість 01.04.2023 судом видано змінений судовий наказ за результатами розгляду заяви батька про перегляд за нововиявленими обставинами судового наказу від 13.04.2023.

З огляду на те, що це судове рішення було ухвалено в результаті розгляду заяви про перегляд рішення за нововиявленими обставинами, тому при вирішенні питання про можливість перегляду такого рішення в апеляційному порядку слід керуватися відповідними нормами глави 3 розділу V ЦПК України.

Так, відповідно до частини сьомої статті 429 ЦПК України судове рішення, ухвалене за результатами перегляду судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, може бути переглянute на загальних підставах.

Відповідно до п. 8 ст. 129 Конституції України одним із фундаментальних принципів правосуддя є забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення. Аналогічні положення закріплює ч. 3 ст. 2 ЦПК України, яка встановлює, що одними з основних засад (принципів) цивільного судочинства є забезпечення права на апеляційний перегляд справи та касаційне оскарження судового рішення у випадках, встановлених законом.

Отже, цивільне процесуальне законодавство містить у відповідній главі процесуального кодексу «Перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами» положення, які окремо регламентують та прямо передбачають право на оскарження судового рішення, ухваленого за результатами перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами, встановлюючи, що таке судове рішення (рішення, ухвала, постанова) може бути переглянute на загальних підставах.

Не можна розцінювати відсутність вказівки у статтях 353, 389 ЦПК України як щодо апеляційного, так і касаційного оскарження судових рішень, які постановляються за результатами перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами, як обмеження права на відповідне оскарження таких ухвал усупереч положенням Конституції України, основним засадам (принципам) цивільного судочинства за наявності відповідного законодавчого регулювання, викладеного у спеціальній процесуальній нормі.

Держава має забезпечити особі додержання основоположних гарантій, передбачених статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, та оскільки право на апеляційне оскарження ухвали суду про відмову в задоволенні заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами врегульовано статтею 429 ЦПК України, то суд апеляційної інстанції не вправі відмовити у перевірці її законності у встановлених процесуальним законодавством підстав, у тому числі на предмет процесуальних порушень, які спричиняють безумовне скасування судового рішення.

З огляду на наведені норми національного законодавства, статтю 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод змінений судовий наказ є судовим рішенням, ухваленим за результатами перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами, а відтак відповідно до вимог ч. 7 ст. 429 ЦПК України може бути переглянute на загальних підставах у суді апеляційної інстанції.

Отже, суд апеляційної інстанції підставно відкрив апеляційне провадження за апеляційною скаргою матері на змінений судовий наказ від 01.08.2023, а доводи касаційної скарги про порушення апеляційним судом норм процесуального права є безпідставними.

Щодо доводів касаційної скарги про розгляд заяви про перегляд рішення за нововиявленими обставинами по суті

На переконання заявника (батька) нововиявленими обставинами, які не були і не могли бути відомими під час розгляду заяви матері про винесення судового наказу щодо стягнення з нього аліментів на утримання сина ОСОБА_3, є звернення матері до суду в порядку позовного провадження про стягнення із нього аліментів на утримання повнолітнього сина ОСОБА_4.

У разі видачі судового наказу відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 161 ЦПК України боржник має право звернутися до суду з позовом про зменшення розміру аліментів (ч. 7 ст. 170 ЦПК України).

Відповідно до ч. 8 ст. 170 ЦПК України у разі видачі судового наказу відповідно до пунктів 4 та 5 ч. 1 ст. 161 цього Кодексу судовий наказ може бути переглянуто за нововиявленими обставинами у порядку, встановленому главою 3 розділу V цього Кодексу.

Згідно з частиною п. 1 ст. 423 ЦПК України рішення, постанова або ухвала, якими закінчено розгляд справи, що набрали законної сили, можуть бути переглянуті за нововиявленими або виключними обставинами.

Пунктом 1 ч. 2 ст. 423 ЦПК України передбачено, що підставами для перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами є, зокрема, істотні для справи обставини, що не були встановлені судом та не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи.

Не є підставою для перегляду рішення суду за нововиявленими обставинами: 1) переоцінка доказів, оцінених судом у процесі розгляду справи; 2) докази, які не оцінювалися судом, стосовно обставин, що були встановлені судом. При перегляді судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами суд не може виходити за межі тих вимог, які були предметом розгляду при ухваленні судового рішення, яке переглядається, розглядати інші вимоги або інші підстави позову (ч. 4, 5 ст. 423 ЦПК України).

Нововиявлені обставини – це юридичні факти, які мають істотне значення для розгляду справи та існували на час розгляду справи, але не були і не могли бути відомі заявнику, а також обставини, які виникли після набрання судовим рішенням законної сили та віднесені законом до нововиявлених обставин.

Відмовляючи у задоволенні заяви батька про перегляд за нововиявленими обставинами судового наказу, суд апеляційної інстанції правильно керувався тим, що наведені заявником підстави та обставини не є нововиявленими у розумінні п. 1 ч. 2 ст. 423 ЦПК України та не можуть бути підставою для скасування судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами.

Згідно з ч. 7 ст. 429 ЦПК України судове рішення, ухвалене за результатами перегляду судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, може бути переглянуто на загальних підставах.

Якщо суд не вбачає підстав для перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами, він не втручається в зміст оскаржуваного рішення і постановляє ухвалу про відмову у задоволенні заяви про перегляд судового рішення, аналізуючи у мотивувальній частині лише і виключно обставини, які заявник вважав нововиявленими.

Враховуючи вищенаведене, Верховний Суд ухвалив касаційну скаргу батька залишити без задоволення, а постанову апеляційного суду – без змін.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118961256>.

Постанова Верховного Суду від 19.06.2024 у справі №686/22677/23 (провадження №61-5022св24)

Аналіз ст. 192 СК України дає підстави для висновку, що підставами зміни розміру аліментів є як зміна матеріального, так і зміна сімейного стану як самостійна підстава для зменшення або збільшення розміру аліментів.

При цьому такі положення закону не виключають одночасне настання обох підстав для зміни розміру аліментів: і зміни сімейного, і зміни матеріального стану. Однак зміна сімейного стану є самостійною, не залежною від зміни матеріального стану підставою для зміни розміру аліментів.

1. Обставини справи

У серпні 2023 року позивач звернувся до суду з позовом до відповідачки про зменшення розміру аліментів.

Позовна заява мотивована тим, що рішенням суду від 11.04.2012 з нього на користь відповідачки стягуються аліменти на утримання неповнолітнього сина ОСОБА_4 у розмірі 1/4 від заробітку (доходу) щомісяця до досягнення ним повноліття (справа №2-2218/8778/11).

На підставі вищевказаного судового рішення видано виконавчий лист, який перебуває на примусовому виконанні у органі виконавчої служби.

Судовим наказом від 27.05.2022 з нього на користь ОСОБА_5 стягнуто аліменти на утримання малолітньої дитини ОСОБА_6 у розмірі 1/4 усіх видів доходів (справа №686/8896/22). Судовий наказ звернуто до примусового виконання, відкрито виконавче провадження.

Позивач зазначав, що перебуває на військовій службі, про існування судового наказу він дізнався лише у липні 2023 року, коли йому було виплачено грошове забезпечення, яке склало лише 30 відсотків від призначеного.

Військовою частиною його було повідомлено, що на виконанні в органах виконавчої служби перебувають дві постанови про звернення стягнення на заробітну плату, пенсію, стипендію та інші доходи боржника, за якими здійснюються утримання аліментів і заборгованість зі сплати аліментів на утримання дітей.

З листа товариства з обмеженою відповідальністю «Сіріус Екстружен», яка є основним місцем його роботи, вбачається, що загальний розмір відрахувань по двох постановах становив 75% від його заробітку.

Позивач вважав, що звернення стягнення аліментів на другу його дитину у розмірі 1/4 від заробітку призвело до погіршення його майнового стану. Сплачувати аліменти у визначеному судом розмірі для нього є обтяжливим.

Посилаючись на викладене, позивач просив суд зменшити розмір аліментів, визначений рішенням суду, та стягувати з нього на користь відповідачки аліменти на утримання дитини ОСОБА_4 у розмірі 1/6 частки від заробітку (доходу), але не менше, ніж 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції позов задоволено. Зменшено розмір стягнення аліментів, встановленого рішенням суду від 11.01.2012, та стягнуто з позивача на користь відповідачки аліменти на утримання неповнолітнього сина ОСОБА_4 у розмірі 1/6 частини всіх видів заробітку (доходу) щомісячно, але не менше 50% прожиткового мінімуму на дитину відповідного віку з дня набрання рішенням суду законної сили і до повноліття дитини.

Задовольняючи позов, суд першої інстанції, з урахуванням наявності у позивача іншої малолітньої дитини виходив із того, що можливо зменшити розмір стягуваних на користь відповідачки аліментів на утримання неповнолітнього сина ОСОБА_4 до 1/6 частини щомісяця. Також суд зазначив, що заявлений позивачем розмір аліментів у розмірі 1/6 частини перевищує мінімальний рекомендований розмір аліментів на одну дитину відповідного віку (2 833 грн), оскільки сукупний розмір його доходу за 6 місяців становить 304 201 грн 97 коп. відповідно до довідки про доходи та не призведе до обмеження прав сина.

Постановою апеляційного суду рішення суду першої інстанції скасовано. У задоволенні позову відмовлено.

Постанова суду апеляційної інстанції мотивована тим, що зміна сімейного стану позивача, а саме народження доньки ОСОБА_9, не є безумовною підставою для зміни розміру аліментів. Суд першої інстанції не врахував те, що позивачем належними та допустимими доказами не підтверджено погіршення його майнового стану, у тому числі у зв'язку з народженням дитини від іншого шлюбу, та неможливість сплачувати аліменти у раніше визначеному судовим рішенням розмірі, а, навпаки, встановлено збільшення доходів останнього.

Суд звернув увагу на те, що відповідно до рішення суду від 11.01.2012 розмір аліментів відповідає вимогам сімейного законодавства, а його зменшення у зв'язку з тим, що позивач має на утриманні малолітню дитину ОСОБА_6, без підтвердження погіршення його матеріального становища не буде спрямовано на належне забезпечення сина та суперечитиме його інтересам.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

У постанові Верховного Суду України від 05.02.2014 у справі №6-143цс13 та у постанові Верховного Суду від 09.09.2021 у справі №554/3355/20 (провадження №61-7397св21) зроблено висновок, що розмір аліментів, визначений рішенням суду, не вважається незмінним. Отже, у зв'язку зі значним покращенням матеріального становища платника аліментів матір дитини може подати до суду заяву про збільшення розміру аліментів. Значне погіршення матеріального становища батька може бути підставою для його вимоги про зменшення розміру аліментів.

Звертаючись до суду з позовом про зменшення розміру аліментів, позивач посилався на те, що у нього змінився у сторону погіршення матеріальний стан, оскільки судовим наказом від 27.05.2022 (справа №686/8896/22) з нього стягнуто аліменти у розмірі 1/4 частини з усіх видів доходів на утримання ще однієї дитини, тобто сплачує аліменти на двох дітей у розмірі 75% його заробітку (доходу).

Статтю 192 СК України передбачено можливість зміни раніше встановленого розміру аліментів за наявності доведених у судовому порядку підстав, а саме: зміни матеріального або сімейного стану, погіршення або поліпшення здоров'я когось із них та в інших випадках, передбачених цим Кодексом.

Аналіз цієї норми права дає підстави для висновку, що підставами зміни розміру аліментів є зміна як матеріального, так і сімейного стану як самостійна підстава для зменшення або збільшення розміру аліментів.

При цьому такі положення закону не виключають одночасне настання обох підстав для зміни розміру аліментів: і зміни сімейного, і зміни матеріального стану. Однак зміна сімейного стану є самостійною, не залежною від зміни матеріального стану підставою для зміни розміру аліментів.

Подібний правовий висновок викладено у постановках Верховного Суду: від 14.12.2022 у справі №727/1599/22 (провадження №61-7814св22), від 10.10.2023 у справі №682/2454/22 (провадження №61-10748 св 23).

Відповідно до ч. 4 ст. 263 ЦПК України при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені в постановках Верховного Суду.

Ураховуючи викладене, Верховний Суд зробив висновок, що суд апеляційної інстанції, вирішуючи позов, неправильно застосував статтю 192 СК України, що призвело до неправильного висновку про відсутність підстав для зменшення розміру аліментів у цій справі та помилково скасував законне й обґрунтоване рішення суду першої інстанції.

Суд першої інстанції, установивши, що змінився сімейний стан позивача, а саме народження від іншого шлюбу доньки, на утримання якої останній сплачує аліменти відповідно до судового рішення, дійшов обґрунтованого висновку про те, що вказана обставина є самостійною підставою для зменшення розміру стягуваних із нього аліментів на користь відповідачки з 1/4 на 1/6 частини.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119897930>.

2.1.3. Справи щодо визначення місця проживання дитини

Постанова Верховного Суду від 01.05.2024 у справі №334/1815/22

Декларація прав дитини не є міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, і не є частиною національного законодавства України.

Презумпція на користь матері в справах про опіку над дитиною не підтримується ані практикою на рівні ООН після прийняття Декларації, ані судовою практикою Європейського Суду з прав людини і не відповідає позиції Ради Європи і більшості держав-членів.

Крім того, законодавство України не містить норм, які б наділяли будь-кого з батьків пріоритетним правом на проживання з дитиною.

Рівність прав батьків щодо дитини є похідною від прав та інтересів дитини на гармонійний розвиток та належне виховання.

Під час розгляду справ щодо місця проживання дитини суди насамперед мають виходити з інтересів самої дитини, враховуючи при цьому сталі соціальні зв'язки, місце навчання, психологічний стан тощо.

1. Обставини справи

Позивачка звернулася до суду із позовом про визначення місця проживання дитини, стягнення аліментів.

Позовні вимоги мотивовані тим, що між сторонами був зареєстрований шлюб, під час якого у них народилася донька. Рішенням суду першої інстанції шлюб між сторонами був розірваний.

Після фактичного припинення подружніх відносин, ще до розірвання шлюбу, між сторонами виник спір щодо місця проживання дитини, який було вирішено за спільною усною домовленістю. Оскільки позивачка працювала потижнево, то погодилася на те, що в її робочий тиждень дитина буде у батька.

Фактично виявилось, що відповідач ніякої участі у вихованні дочки не брав. В обумовлений час перебування у батька дитину забирала баба та дід, які проживають окремо від відповідача. Батько з дочкою не спілкується, чим займається дитина, він не контролює. Спілкування позивачки з батьками відповідача обмежене у зв'язку з неприязними відносинами, що склалися після розлучення.

З початку воєнних дій 24 лютого 2022 року відповідач відмовився повернути дитину до місця проживання позивачки. Протягом всього періоду з 24 лютого 2022 року позивачці не надано можливості спілкування з дитиною. За таких умов вона вимушена звернутися до суду із з позовом про встановлення місця проживання дитини з матір'ю.

Посилаючись на зазначені обставини, позивачка просила суд визначити місце проживання дитини з матір'ю та стягнути з відповідача аліменти на дочку у розмірі частки всіх видів заробітку (доходу), починаючи з дня подання цієї позовної заяви.

Відповідач зі свого боку звернувся до суду із зустрічним позовом до позивачки про визначення місця проживання дитини та стягнення аліментів.

Зустрічні позовні вимоги мотивовані тим, що мати дитини у вихованні дочки участі не бере, коштів на її утримання не надає. Дитина перебуває на повному утриманні відповідача.

Відповідач проживає разом із дочкою. Він належно виконує обов'язки з виховання дитини, постійно відвідують з дочкою дитячі майданчики, ходять до парку та на атракціони, їздять на природу з його батьками. Відповідач постійно купує необхідні речі, книги та іграшки дитині. Вказував, що дитина відвідує дитячий садок.

Вважає, що проживання дитини з батьком буде відповідати її інтересам. Зазначає, що він сприятиме належним умовам проживання дочки, її гармонійному розвитку, вихованню та належному матеріальному забезпеченню.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції у задоволенні первісного позову відмовлено, задоволено зустрічний позов та визначено місце проживання малолітньої дитини з батьком.

Визначаючи місце проживання малолітньої дитини разом із батьком, суд першої інстанції виходив з того, що між батьками дитини було досягнуто згоди щодо визначення місця проживання дитини, мати дитини не заперечувала проти проживання дитини з батьком, а до суду звернулася з позовом про визначення місця проживання дитини лише тоді, коли не змогла досягнути згоди з батьком дитини щодо спілкування надалі.

Суд не встановив, що за час проживання дитини з батьком у дитини погіршився стан здоров'я чи психологічний стан, чи те, що батько не піклується про дитину, чи не забезпечує її всім необхідним. Суд врахував думку малолітньої дитини щодо проживання з батьком та висновок органу опіки і піклування, який рекомендував визначити місце проживання дитини з батьком.

Постановою апеляційного суду рішення суду першої інстанції скасовано та ухвалено нове рішення, яким задоволено первісний позов і визначено місце проживання малолітньої дитини з матір'ю.

Постанова апеляційного суду мотивована тим, що на час апеляційного перегляду справи сторони узгодили з органом опіки та піклування порядок спілкування з дитиною та фактично дитина наразі по черзі проживає як з батьком, так і з матір'ю.

Апеляційний суд врахував, що і батько, і мати опікуються дитиною та бажають визначити з ними місце проживання дитини, а також те, що і батько, і мати працюють, мають дохід, створили належні умови для проживання дитини.

Апеляційний суд заслухав малолітню дитину та з'ясував, що вона однаково добре ставиться до обох батьків та бажає проживати з обома батьками.

З огляду на рівне ставлення батьків до виховання дитини у цій справі, апеляційний суд вважав, що важливе значення має малолітній вік дитини, в якому необхідність материнської любові, ніжності, турботи є важливим аспектом її виховання та формування гармонійної особистості, тому суд дійшов висновку про доцільність визначити місце проживання дитини саме з матір'ю.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Не погоджуючись з рішенням апеляційного суду відповідач за первісним позовом звернувся до Верховного Суду з касаційною скаргою, в якій просив скасувати постанову апеляційного суду.

Вивчивши матеріали справи, перевіrivши доводи касаційної скарги, Верховний Суд дійшов висновку, що касаційна скарга підлягає задоволенню з огляду на таке.

Згідно зі статтею 141 СК України мати й батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини. Відповідно до статті 157 СК України питання виховання дитини вирішується батьками спільно.

Верховний Суд зазначає, що міжнародні та національні норми не містять положень, які б наділяли будь-кого з батьків пріоритетним правом на проживання з дитиною.

Декларація прав дитини не є міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, і не є частиною національного законодавства України.

Крім того, законодавство України не містить норм, які б наділяли будь-кого з батьків пріоритетним правом на проживання з дитиною.

Рівність прав батьків щодо дитини є похідною від прав та інтересів дитини на гармонійний розвиток та належне виховання. Попри це в першу чергу повинні бути визначені та враховані інтереси дитини з огляду на об'єктивні обставини спору, а вже тільки потім права батьків.

Під час розгляду справ щодо місця проживання дитини суди насамперед мають виходити з інтересів самої дитини, враховуючи при цьому сталі соціальні зв'язки, місце навчання, психологічний стан тощо.

Якщо мати та батько, які проживають окремо, не дійшли згоди щодо того, з ким із них буде проживати малолітня дитина, спір між ними може вирішуватися органом опіки та піклування або судом.

Під час вирішення спору щодо місця проживання малолітньої дитини беруться до уваги ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, особиста прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я та інші обставини, що мають істотне значення (частина перша статті 161 СК України).

Презумпція на користь матері в справах про опіку над дитиною не підтримується ані практикою на рівні ООН після прийняття Декларації, ані судовою практикою Європейського Суду з прав людини і не відповідає позиції Ради Європи і більшості держав-членів.

У 21 столітті методологія з такою презумпцією, яку можна відхилити лише за «виняткових обставин» більше не є раціональною в частині прав, що гарантуються Конвенцією. Основна думка полягає в тому, що ця презумпція, за відсутністю доказів на користь зворотного, розглядає проживання дитини з батьком як таке, що не відповідає найкращим інтересам дитини (рішення ЄСПЛ у справі «Цаунеггер проти Німеччини», (ZAUNEGGER v. GERMANY), заява №22028/04, § 46, 03 грудня 2009 року).

Колегія суддів вважає, що апеляційний суд, взявши до уваги лише те, що на час апеляційного перегляду справи сторони узгодили з органом опіки та піклування порядок спілкування з дитиною та врахувавши пояснення малолітньої дитини, відібрані у судовому засіданні у присутності психолога, про те, що вона хотіла б проживати з обома батьками, не врахував, що малолітній вік дитини сам собою не свідчить про наявність підстав для визначення її місця проживання саме з матір'ю, якщо дитина вже тривалий час проживає з батьком у безпечному, спокійному та стійкому середовищі.

Мати дитини не спростувала, що батько сумлінно ставиться до виконання своїх батьківських обов'язків стосовно дочки, створивши дитині належні умови проживання, турбується про дитину.

Апеляційний суд не врахував, що малолітня дитина тривалий час (станом на час апеляційного перегляду – більше двох років) проживає разом із батьком, дитина має відповідні соціальні контакти за місцем проживання батька, виявляє більшу прихильність до нього, проживає серед знайомих їй з народження людей у безпечному і сталому середовищі.

Також апеляційний суд залишив поза увагою необхідність забезпечення проживання малолітньої разом з батьком з огляду на їхній емоційний зв'язок, що відповідає принципу найкращого забезпечення інтересів дитини, та не спростував доводи щодо недоцільності зміни місця проживання дитини та доцільності такої зміни саме на час перегляду справи в апеляційному порядку лише тому, що сторони узгодили з органом опіки та піклування порядок спілкування з дитиною.

Факт досягнення такої домовленості між батьками має сприяти налагодженню спілкування матері з дочкою та психоемоційного контакту, однак не може бути однозначною та достатньою підставою для зміни місця проживання малолітньої дитини.

Під час розгляду спору щодо місця проживання дитини суд насамперед виходить з інтересів самої малолітньої дитини, її віку, враховуючи при цьому його сталі соціальні / родинні зв'язки, місце дошкільного / шкільного навчання, що охоплюють територію його місця проживання, усталений тривалий побут за місцем проживання батька, позитивний психологічний стан дитини.

За таких обставин, зважаючи на найкращі інтереси дитини, її прихильність до батька, особу матері, з якою дочка тривалий час спільно не проживає, колегія суддів погоджується із висновками місцевого суду про доцільність визначення місця проживання дитини разом з батьком, оскільки визначення місця проживання дитини з матір'ю призведе до зміни місця проживання малолітньої, порушення її усталеного побуту і способу життя, навчання, розвитку, що потягне невідправдане та надмірне негативне психоемоційне навантаження на дитину з важкопрогнозованими негативними наслідками та суперечитиме її найкращим інтересам.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119264056>.

Постанова Верховного Суду від 26.06.2024 у справі №336/3860/23

Факт введення в Україні воєнного стану і наявність місця для проживання за межами України не можуть виступати достатніми підставами для визначення місця проживання з одним з батьків, який проживає за межами України. Ці обставини підлягають встановленню й оцінці судом у сукупності з іншими обставинами, встановленими у справі, з урахуванням принципів рівності прав та обов'язків батьків і забезпечення найкращих інтересів дитини.

1. Обставини справи

Позивачка звернулася до суду з позовом про встановлення місця проживання дитини разом з матір'ю та стягнення аліментів.

На обґрунтування позовних вимог зазначала, що вона перебувала з відповідачем у фактичних шлюбних відносинах, під час яких у сторін народився син.

Місце проживання дитини попередньо було визначено з матір'ю за письмовою згодою відповідача, який мешкав окремо від них. Матеріальної підтримки на утримання їх спільної дитини відповідач на постійній основі не надавав, його відвідування та спілкування з сином носили епізодичний характер.

У березні 2023 року вони з дитиною тимчасово перебували у Румунії як біженці. Відповідач, перебуваючи за адресою її тимчасового перебування з дитиною у м. Констанца, неодноразово вчиняв акти психологічного та фізичного насильства відносно неї. Востаннє, коли відповідач побив її, вона отримала короткочасний розлад здоров'я та втратила працездатність.

Почуваючись у небезпеці поруч з відповідачем і через відсутність коштів для проживання за кордоном надалі, вона разом із сином повернулася до України.

Через деякий час відповідач приїхав до неї додому, вмовив надати можливість для спілкування із сином. Спочатку батько із сином спілкувалися в її присутності, але 21 травня 2023 року з її згоди він взяв дитину на прогулянку і не повернув.

Телефоном повідомив її, що побуде з сином і поверне, але з 02 червня 2023 року він заблокував її в усіх соціальних мережах, телефонах і месенджерах. Наразі контакт між нею та сином втрачено, будь-які зв'язки відсутні. Крім того, вона дізналася, що відповідач вивіз їх трирічного сина за кордон без її згоди та відома.

Посилаючись на наведене, просила суд визначити постійне місце проживання неповнолітнього сина разом з нею та зобов'язати відповідача повернути дитину матері.

Відповідач за первісним позовом звернувся до суду із зустрічним позовом про встановлення місця проживання дитини разом з батьком і стягнення аліментів.

Посилався на те, що він якнайкраще забезпечує інтереси свого сина, є власником двокімнатної квартири у м. Запоріжжя, має власний бізнес, у зв'язку з чим має гнучкий графік роботи, можливість працювати дистанційно, водночас не полишаючи дитину, забезпечувати її потреби у спілкуванні, розвагах, розвитку вікових навичок і загальний розвиток дитини.

Вважав, що визначення місця проживання дитини з матір'ю не буде забезпечувати якнайкращі інтереси дитини, оскільки мати планує працевлаштуватися, тому дитині буде приділяти менше часу. Дитячі садочки в Україні на період воєнних дій не працюють.

Позивачка не має власного житла, її батьки мають власний бізнес, що свідчить про їх певну зайнятість та те, що це, вірогідно, створюватиме складнощі у питаннях виховання дитини у робочий час.

Крім того, акцентував увагу на тому, що в Україні триває повномасштабна війна, м. Запоріжжя перебуває у 50 км від лінії фронту, місце проживання позивачки розташоване в одному з найнебезпечніших районів міста.

Повідомив, що 20 травня 2023 року він разом із сином виїхав до Румунії, де вони отримали дозвіл на проживання для осіб тимчасового захисту. Мати добровільно надала йому дитину для того, щоб він виїхав з ним за кордон з метою безпеки. Зауважував, що він має можливість не тільки в Україні, але і за кордоном забезпечити своєму сину належні умови проживання.

Перебування дитини за кордоном забезпечить її безпеку на період воєнних дій та жодним чином не порушить право матері на спілкування та участь у вихованні власної дитини, оскільки він має на меті захист прав та інтересів дитини, та по закінченні воєнних дій планує повернутися в Україну.

З огляду на наведене просив суд визначити постійне місце проживання малолітнього сина з ним.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції первісний позов про визначення місця проживання дитини та стягнення аліментів задоволено частково.

Визначено місце проживання малолітньої дитини разом з матір'ю за місцем її проживання та зобов'язано відповідача повернути дитину матері.

Рішення суду першої інстанції мотивовано тим, що дитина з народження проживала разом з матір'ю, між матір'ю та батьком не було створено сім'ї, вони проживали окремо один від одного. Дитина була відібрана у матері біологічним батьком без її згоди, з порушенням вимог частини першої статті 161 СК України батько на власний розсуд визначив місце проживання сина.

У рішенні зазначено, що матеріали справи не містять доказів неналежного виконання позивачкою своїх материнських обов'язків. Вона має стабільний заробіток, створила належні умови для проживання і виховання сина. Суд першої інстанції вважав, що найкращим інтересам дитини буде відповідати визначення місця проживання дитини разом з матір'ю.

Суд апеляційної інстанції погодився з висновками суду першої інстанції щодо доцільності, за обставин цієї справи визначення місця проживання малолітньої дитини разом з матір'ю.

Зазначено, що суд першої інстанції правильно врахував вік дитини, а також те, що з народження дитина за домовленістю батьків проживала разом з матір'ю, між позивачкою та відповідачем не було створено сім'ї, сторони проживали окремо один від одного, дитина була відібрана у матері біологічним батьком та вивезена за межі України без згоди позивачки.

Підкреслено, що наближеність м. Запоріжжя до зони активних бойових дій не є достатньою підставою для визначення місця проживання малолітньої дитини разом з батьком з урахуванням того, що позивачка також має прихисток у Румунії, а тому, як матір дитини, також може вирішувати питання щодо її вивезення за кордон України в цілях безпеки. Належних і допустимих доказів на підтвердження факту створення батьком нормальних умов для проживання малолітньої дитини матеріали справи не містять, достатніх підстав для визначення місця проживання дитини з батьком не надано.

Крім того, взято до уваги, що відповідач після оголошення воєнного стану без згоди матері вивіз дитину за межі України і тривалий час перешкоджає останній не тільки виховувати сина, а навіть спілкуватися з ним.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Відповідач за первісним позовом звернувся до Верховного Суду з касаційною скаргою, в якій просить скасувати рішення судів попередніх інстанцій та ухвалити нове судове рішення, яким відмовити у задоволенні позовних вимог позивачки та задовольнити його зустрічні позовні вимоги.

Касаційна скарга обґрунтована посиланням на те, що суди попередніх інстанцій не врахували, що дитина з травня 2023 року проживає з батьком у Румунії. Заявник вважає, що повернення дитини під час дії воєнного стану в Україну, а саме у м. Запоріжжя, яке розташоване на межі лінії бойового зіткнення, порушує її права на перебування у безпечному середовищі.

Перевіривши доводи касаційної скарги та матеріали справи, колегія суддів дійшла таких висновків.

Під час вирішення спору щодо місця проживання малолітньої дитини беруться до уваги ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, особиста прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я та інші обставини, що мають істотне значення.

При визначенні місця проживання дитини судам потрібно кризь призму врахування найкращих інтересів дитини встановлювати та надавати належну правову оцінку всім обставинам справи, які мають значення для правильного вирішення спору.

Отже, під час розгляду справ щодо визначення місця проживання дитини суди насамперед мають виходити з інтересів самої дитини, враховуючи сталі соціальні зв'язки, місце навчання, психологічний стан тощо, а також дотримуватися балансу між інтересами дитини, правами батьків на виховання дитини і обов'язком батьків діяти в її інтересах (постанова Верховного Суду від 14 вересня 2022 року у справі №466/1017/20).

При оцінці та визначенні найкращих інтересів дитини підлягають врахуванню такі базові елементи: (а) погляди дитини; (б) індивідуальність дитини; (в) збереження сімейного оточення і підтримання відносин; (г) піклування; захист і безпека дитини; (ґ) вразливе положення; (д) право дитини на здоров'я; (е) право дитини на освіту (постанова Верховного Суду від 04 серпня 2021 року у справі №654/4307/19).

Також підлягають врахуванню: (1) спроможність кожного з батьків піклуватися про дитину особисто; (2) стосунки між дитиною і батьками в минулому; (3) бажання батьків бути опікунами; (4) збереження стабільності в оточенні дитини, йдеться про місце проживання (дім), школу, друзів; (5) бажання дитини.

Судами попередніх інстанцій встановлено, що сторони у справі у зареєстрованому шлюбі не перебували, однак мають спільну дитину, яка протягом трьох років з моменту народження до травня 2023 року проживала разом з матір'ю. З травня 2023 року, після відкриття провадження у справі, що переглядається, відповідач в одноосібному порядку, без згоди матері змінив місце проживання малолітнього сина та виїхав разом з ним за кордон.

Колегія суддів погоджується з тим, що з огляду на встановлені судами попередніх інстанцій обставини, вік дитини, тривалість проживання дитини з матір'ю після народження, створення матір'ю належних умов для повноцінного розвитку дитини відповідного віку, враховуючи поведінку відповідача, який усунув мати із життя малолітньої дитини, чинить перешкоди у контакт з сина з матір'ю, а також нездатність сторін знайти порозуміння у питаннях спільної фізичної опіки над сином, визначення місця проживання малолітнього сина сторін разом з матір'ю забезпечить зростання дитини у спокійному та стійкому середовищі.

Доводи відповідача щодо безпечного середовища для сина за місцем проживання матері у м. Запоріжжі були правильно оцінені судами попередніх інстанцій. Судами обґрунтовано зазначено, що дії відповідача з вивезення дитини закордон в одноосібному порядку, створення перешкод матері у спілкуванні з сином, не повідомлення адреси перебування дитини не підтверджують бажання батька забезпечити їх спільному з позивачкою сину комфортне та стабільне психоемоційне середовище для його гармонійного розвитку.

Водночас судами правильно наголошено, що позивачка при зміні безпекової обстановки у м. Запоріжжі, загрози життю та здоров'ю дитини не позбавлена можливості вжити заходів щодо переміщення на іншу територію, на безпечну відстань від зони проведення бойових дій, у тому числі за межі України, з огляду на наявність у неї дозволу на перебування на території Румунії.

Факт введення в Україні воєнного стану і наявність місця для проживання за межами України не можуть виступати достатніми підставами для визначення місця проживання з одним з батьків, який проживає за межами України. Ці обставини підлягають встановленню й оцінці судом у сукупності з іншими обставинами, встановленими у справі, з урахуванням принципів рівності прав та обов'язків батьків і забезпечення найкращих інтересів дитини

Суд першої інстанції, з висновками якого погодився й апеляційний суд, повно встановив фактичні обставини справи, правильно застосував норми матеріального та процесуального права до спірних правовідносин, та надавши належну правову оцінку фактичним обставинам справи і поданим сторонами доказам, дійшов загалом обґрунтованого висновку про визначення місця проживання малолітньої дитини.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120065657>.

Постанова Верховного Суду від 22.05.2024 у справі №643/7509/21

Спільна фізична опіка (розподіл батьківського часу) розглядається як координація між дорослими у їхніх батьківських ролях і здатність зі свого боку підтримувати та допомагати один одному, особливо у період воєнного стану, має покращити співпрацю між батьками та зменшити ризик потенційних суперечок, оскільки така модель вільна від тягаря переможець-переможений.

За обставин, що були встановлені судами попередніх інстанцій, фактичної поведінки сторін спору, враховуючи, що суди встановили фактично рівні умови проживання, створені кожним з батьків, наявність доходів у кожного з батьків, взявши до уваги безпековий фактор, а також наявність більш сталих соціальних зв'язків дитини за місцем проживання батька (зокрема, освітній процес), взявши до уваги проєкт попередніх домовленостей батьків про їхню участь у вихованні та утриманні дитини, колегія суддів вважає, що найкращі інтереси дитини будуть забезпечені шляхом вирішення спору між сторонами щодо місця проживання дитини, шляхом розподілу батьківського часу та визначення, що дитина має перебувати під фізичною опікою і проживати: з батьком – з понеділка по п'ятницю; з матір'ю – з п'ятниці до понеділка.

1. Обставини справи

Позивачка звернулася до суду з позовом про визначення місця проживання та відібрання малолітньої дитини.

На обґрунтування позовних вимог зазначала, що вона з відповідачем перебували у зареєстрованому шлюбі, під час якого у них народилася донька. Рішенням суду шлюб між ними було розірвано.

Посилалася на те, що сімейне життя у них не склалося через застосування до неї з боку відповідача фізичного та психологічного насильства. Після розлучення з відповідачем вони мешкають окремо. Відповідач самовільно забрав доньку та вона проживає разом з ним. У той же час відповідач чинить їй перешкоди у спілкуванні з дитиною.

Вважає, що відповідач негативно впливає на незміцнену дитячу психіку їх доньки, шляхом морального тиску примушує виконувати всі його вимоги, залякує дитину та налаштовує проти неї.

Відповідач може зловживати спиртними напоями, стає агресивним, постійно контролює дитину, намагається її налаштувати проти матері. Акцентувала увагу на тому, що за таких умов постійне проживання доньки з відповідачем, тим більше у віці 8 років, яка дуже схильна до будь-якого психологічного впливу, є неприпустимим. За останній час спільного проживання з відповідачем у їхньої доньки значно погіршився психологічний та емоційний стан.

Враховуючи наведене, просила суд визначити місце проживання малолітньої доньки разом з нею та негайно відібрати малолітню доньку у відповідача.

Відповідач звернувся до суду із зустрічним позовом про визначення місця проживання дитини.

Зустрічний позов обґрунтований посиланням на те, що дитина проживає разом з ним, відвідує навчальний заклад та гуртки, які додатково її розвивають, стоїть на обліку в медичних установах. Він, як батько, постійно слідкує за станом здоров'я доньки, її розвитком, виховує та піклується про неї.

Зазначав, що зареєстрований як фізична особа – підприємець, отримує дохід від ведення своєї господарської діяльності та спроможний забезпечити свою доньку всім необхідним. Натомість позивачка не має всіх необхідних умов, у тому числі побутових, для підтримки нормального розвитку дитини, не має власного житлового приміщення, де б могла вона проживати разом з дитиною. Крім того, дочка не має такого психологічного контакту з матір'ю, який налагоджений з батьком.

Враховуючи наведене, просив суд визначити місце проживання дитини разом з ним.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції у задоволенні позовних вимог позивачки за первісним позовом відмовлено. Зустрічні позовні вимоги задоволено та визначено місце проживання дитини разом з батьком.

Рішення суду першої інстанції мотивовано тим, що враховуючи інтереси малолітньої дитини, її вік, права та інтереси на гармонійний розвиток та належне виховання, а також дотримуючись балансу між інтересами дитини, правами батьків на виховання дитини і обов'язком батьків діяти в їх інтересах, місце проживання малолітньої дитини слід визначити з батьком, оскільки це відповідає найкращому забезпеченню інтересів дитини.

Судом взято до уваги тривале фактичне проживання дитини з батьком (протягом трьох років) у житловому будинку, який належить відповідачу, сформоване оточення дитини, а також відсутність у матері постійного місця проживання, у зв'язку із чим орган опіки не зміг провести обстеження її житла.

Постановою апеляційного суду апеляційну скаргу позивачки за первісним позовом задоволено частково, скасовано рішення суду першої інстанції та ухвалено нове судове рішення, яким визначено місце проживання дитини разом з матір'ю.

Постанова суду апеляційної інстанції мотивована тим, що визначаючи місце проживання малолітньої дитини разом з батьком з огляду на тривале проживання дитини разом з ним, суд першої інстанції не звернув уваги на те, що місце проживання дитини разом з батьком не було взаємоузгодженим між батьками.

У той же час позивачка постійно вчиняла дії щодо побачення з дитиною, зверталася до органів поліції з приводу наявності перешкод у спілкуванні з дитиною, а також до органів опіки та піклування, отже, застосовувала всі визначені законом способи для налаштування спілкування з донькою.

Встановивши, що зі сторони батька малолітньої дитини обмежується доступ матері до участі у вихованні доньки, мати допускається до спілкування з дитиною лише у присутності батька, під час якого між сторонами виникають суперечки, що об'єктивно унеможлиблює побудову здорових стосунків між матір'ю та дитиною і формування з нею зв'язку, який є необхідними для здорового гармонійного розвитку дівчинки, суд апеляційної інстанції вважав, що якнайкращому забезпеченню інтересів дитини буде відповідати визначення її місця проживання саме з матір'ю.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Відповідач за первісним позовом звернувся до Верховного Суду з касаційною скаргою, в якій просить скасувати постанову апеляційного суду та залишити в силі рішення суду першої інстанції.

Касаційна скарга обґрунтована посиланням на те, що суд першої інстанції належним чином встановив фактичні обставини справи, надав обґрунтовану правову оцінку наявним у матеріалах справи доказам, урахував особисту прихильність дитини до батька, стійкий психоемоційний зв'язок та ухвалив судове рішення, яке відповідає якнайкращим інтересам дитини.

Перевіривши доводи касаційної скарги та матеріали справи, колегія суддів дійшла таких висновків.

Колегія суддів враховує, що батько дитини належним чином виконує свої батьківські обов'язки, має стійкий психоемоційний контакт з донькою, дитина виявляє прихильність до батька, що підтверджується наявними у матеріалах справи висновком органу опіки та піклування та висновком фахівця-психолога. Дитина тривалий час проживає разом з батьком, має сталі соціальні зв'язки за місцем його проживання.

Водночас мати дитини заявляє про наявність перешкод з боку батька у спілкуванні та участі у вихованні доньки, неодноразово зверталася до органів у справах дітей та правоохоронних органів з метою усунення цих перешкод.

У пункті 105 постанови від 16 лютого 2024 року у справі №465/6496/19 Верховний Суд вказав, що при вирішенні спору між розлученими батьками про визначення місця проживання дитини суд з урахуванням обставин справи має право розглянути питання щодо визначення місця проживання дитини з одним з батьків із забезпеченням контакту дитини з іншим з батьків чи застосування спільної фізичної опіки з почерговим проживанням дитини у помешканні кожного з батьків за відповідним графіком.

Суди попередніх інстанцій фактично не розглядали можливість і доцільність застосування моделі спільної фізичної опіки над дитиною (почергового проживання з кожним з батьків за відповідним графіком). Органи у справах дітей зайняли пасивну позицію при вирішенні спору, не надали батьку, матері та дитині належної підтримки, не ініціювали проведення примирних процедур, не надали суду належних висновків щодо порядку вирішення спору.

Водночас у проєкті договору між сторонами про участь батьків у вихованні та утриманні дитини запропоновано визначити порядок почергового проживання дитини з кожним з батьків: з 16 год понеділка по ранок п'ятниці з батьком, з 13 год 15 хв п'ятниці по 16 год понеділка з матір'ю.

Спільна фізична опіка (розподіл батьківського часу) розглядається як координація між дорослими у їхніх батьківських ролях і здатність зі свого боку підтримувати та допомагати один одному, особливо у період воєнного стану, має покращити співпрацю між батьками та зменшити ризик потенційних суперечок, оскільки така модель вільна від тягаря переможець-переможений.

За обставин, що були встановлені судами попередніх інстанцій, фактичної поведінки сторін спору, враховуючи, що суди встановили фактично рівні умови проживання, створені кожним з батьків, наявність доходів у кожного з батьків, взявши до уваги безпековий фактор, а також наявність більш сталих соціальних зв'язків дитини за місцем проживання батька (зокрема, освітній процес), взявши до уваги проєкт попередніх домовленостей батьків про їхню участь у вихованні та утриманні дитини, колегія суддів вважає, що найкращі інтереси дитини будуть забезпечені шляхом вирішення спору між сторонами щодо місця проживання дитини, шляхом розподілу батьківського часу та визначення, що дитина має перебувати під фізичною опікою і проживати: з батьком за місцем його проживання з понеділка з 09 год по п'ятницю 14 год; з матір'ю за місцем її проживання з п'ятниці з 14 год. до понеділка 09 години.

При вирішенні спору колегія суддів приймає до уваги, що такий порядок почергово проживання дитини з кожним із батьків має реалізовуватися у їхній взаємній співпраці з дотриманням безпекових питань та усвідомлюванням потреб доньки у контакті з кожним з батьків, а також фактично може існувати до моменту досягнення дитиною чотирнадцятирічного віку, коли вона набуде право самостійно визначати місце проживання (частина третя статті 160 СК України).

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119264929>.

Постанова Верховного Суду від 06.06.2024 у справі №484/3174/23

18

Під час розгляду судом та/або органом опіки та піклування спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини, визначення місця проживання дитини, відібрання дитини, позбавлення та поновлення батьківських прав, поbacherення з дитиною матері, батька дитини, які позбавлені батьківських прав, відібрання дитини від особи, яка тримає її у себе не на законних підставах або не на основі рішення суду, обов'язково беруться до уваги факти вчинення домашнього насильства стосовно дитини або за її присутності (частина четверта статті 22 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»).

При розгляді справи про визначення місця проживання дитини (дітей) у разі посилання учасників сімейного спору на факти вчинення одним із учасників домашнього насильства мають перевірятися обставини, чи зазнавала дитина домашнього насильства у будь-якій формі, чи стала свідком (очевидцем) такого насильства.

Суд має перевірити посилання матері дитини про вчинення домашнього насильства відносно неї та надати належну оцінку доказам, які підтверджують вчинення домашнього насильства (витяги з ЄРДР та акти судово-медичного дослідження), з'ясувати, чи були вказані факти насильства вчинені у присутності дітей.

1. Обставини справи

Позивач звернувся з позовом про визначення місця проживання дітей. Первісний позов мотивований тим, що сторони перебували у зареєстрованому шлюбі, під час якого у них народилося двоє дітей.

Стосунки між позивачем і відповідачкою погіршилися, тому батько дітей був змушений забрати їх та переїхати за місцем проживання його батьків. Після розірвання шлюбу відповідачка забрала молодшого сина в іншу сім'ю, де вона проживає з іншим чоловіком. Старший син залишився проживати з позивачем.

Хлопчики дуже прив'язані один до одного і болісно переживають розлучення. Молодший син не хоче проживати із сім'єю матері, а хоче повернутися до батька та старшого брата. Сини мають дуже сильний зв'язок між собою, просять їх не розділяти та хочуть проживати з батьком.

Позивач повністю опікується інтересами і потребами дітей, піклується про них, займається вихованням, слідує за їх розвитком і здоров'ям. Позивач офіційно працевлаштований, отримує стабільну зарплату та задовольняє всі нагальні потреби дітей. Позивач не має наміру перешкоджати спілкуванню між дітьми та матір'ю.

Відповідач за первісним позовом звернулася із зустрічним позовом про визначення місця проживання дітей.

Зустрічний позов мотивований тим, що після прийняття рішення про розлучення, позивач забрав дітей та поїхав разом з ними до своїх батьків. Домовленості про те, що діти залишаються проживати разом з ним, не було.

Старшого сина, який навчався в 4 класі, серед навчального періоду батько забрав із собою та влаштував до іншого ліцею. Після переїзду позивач забрав із собою частину побутової техніки, інше майно, що зробило неможливим надалі повноцінне проживання в їхньому будинку.

Відповідачка вимушена була переїхати на проживання до свого цивільного чоловіка. Вказаний будинок належить на праві приватної власності матері цивільного чоловіка, де вони проживають лише вдвох.

З моменту переїзду позивача з дітьми мати дітей неодноразово приїздила до дітей, спілкувалася з ними, забирала їх до себе, а коли діти хотіли поїхати до батька, вона не чинила перешкод.

Наприкінці червня 2023 року на прохання батька дитини вона віддала йому молодшу дитину, якого він мав повернути 02 липня 2023 року, але цього не зробив, вказавши, що тепер син буде проживати разом з ним.

Будинок, у якому мама дітей проживає зі своїм цивільним чоловіком, повністю облаштований і придатний для проживання та гармонійного розвитку дітей. Між дітьми та її цивільним чоловіком відсутні конфлікти, він достойно поводиться з ними, допомагає їх виховувати, зранку заводив молодшого сина до дитячого садочка.

Твердження позивача про те, що діти не бажають проживати разом з матір'ю, не відповідає дійсності. Проживаючи окремо від матері, діти підпадають під вплив батька та його батьків, з якими у неї склалися неприємні відносини. Проживання дітей разом з матір'ю відповідатиме найкращим інтересам дітей. Молодший син зможе продовжити навчання у закладі дошкільної освіти та належним чином підготуватися до школи. Старший син зможе продовжити навчання в ліцеї, де він вчився протягом 2,5 року.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції первісний позов задоволено та визначено місце проживання дітей разом з батьком.

Рішення суду першої інстанції мотивоване тим, що: у тому разі, коли батьки дитини спільно не проживають, право визначати місце проживання дитини залишається за кожним із батьків. Питання про визначення місця проживання дитини має вирішуватися не тільки з урахуванням інтересів кожного з батьків, а перш за все з урахуванням прав та законних інтересів дитини.

Допитаний судом старший син сторін у справі, якому на час допиту судом виповнилося десять років, не вагаючись заявив, що бажає проживати саме з батьком. Дитина була допитана судом у присутності представника органу опіки та піклування. Батьки під час допиту були видалені судом із зали суду задля забезпечення вільного волевиявлення дитини та унеможливлення будь-якого психологічного тиску на нього. Суд вважає, що побажання дитини були щирими та дійсно відповідають його найвищим інтересам.

Постановою апеляційного суду апеляційну скаргу відповідачки за первісним позовом залишено без задоволення, а рішення суду першої інстанції залишено без змін.

Визначаючи місце проживання дітей з батьком, розуміючи, що спір стосується чутливої сфери правовідносин, у якій батьки не дійшли спільного рішення, суд надав першочергове значення саме найкращим інтересам дітей, що не впливатиме на їхні взаємовідносини з матір'ю, оскільки визначення місця проживання дітей з одним із батьків не позбавляє іншого батьківських прав та не звільняє його від виконання своїх батьківських обов'язків, взявши до уваги вік дітей, їх тривале проживання разом з батьком, висновки органу опіки та піклування.

Колегія суддів апеляційного суду погодилася з таким визначенням, а також при цьому врахувала дії матері щодо різкої зміни постійного її місця проживання з будинку, в якому діти проживали зі свого народження до січня 2023 року (розірвання шлюбу батьків), на будинок за іншою адресою проживання зі стороннім для дітей чоловіком, який повинен сприйматися ними як новий чоловік їхньої матері.

Водночас позивач за зустрічним позовом не надала відповідних доказів того, що новий її чоловік сприймається позитивно її дітьми, між ними відсутні непорозуміння та сумісне проживання не матиме негативного впливу на відносини дітей з батьком. Хоча з допиту малолітнього в суді першої інстанції встановлено, що він однаково любить і батька і матір, але проживати хоче з батьком та своїм молодшим братом, оскільки разом з матір'ю проживає інший чоловік, з яким він відчуває себе незручно.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Відповідач за первісним позовом подала касаційну скаргу на рішення судів попередніх інстанцій.

Касаційна скарга мотивована тим, що діти з народження проживали у м. Первомайську разом з матір'ю і батьком, відвідували садочок, школу та спортивні секції, тобто саме у м. Первомайську у дітей було більш стале життя. З часу, коли батько забрав синів та поїхав до своїх батьків, у дітей змінилося місто, школа, друзі та інше, що для них стало новим.

Перевіривши доводи касаційної скарги та матеріали справи, колегія суддів дійшла таких висновків.

Дитина, яка постраждала від домашнього насильства (далі – постраждала дитина), – особа, яка не досягла 18 років та зазнала домашнього насильства у будь-якій формі або стала свідком (очевидцем) такого насильства (пункт 2 частини першої статті 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»).

Домашнє насильство – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь (пункт 3 частини першої статті 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»).

Під час розгляду судом та/або органом опіки та піклування спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини, визначення місця проживання дитини, відібрання дитини, позбавлення та поновлення батьківських прав, побачення з дитиною матері, батька дитини, які позбавлені батьківських прав, відібрання дитини від особи, яка тримає її у себе не на законних підставах або не на основі рішення суду, обов'язково беруться до уваги факти вчинення домашнього насильства стосовно дитини або за її присутності (частина четверта статті 22 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»).

Касаційний суд вже неодноразово звертав увагу, що законодавець поклав на суд обов'язок при вирішенні спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини, визначення місця проживання дитини, відібрання дитини, позбавлення та поновлення батьківських прав, побачення з дитиною матері, батька дитини, які позбавлені батьківських прав, відібрання дитини від особи, яка тримає її у себе не на законних підставах або не на основі рішення суду враховувати як факти вчинення домашнього насильства стосовно дитини, так і за присутності дитини.

Тобто при розгляді справи про визначення місця проживання дитини (дітей) у разі посилання учасників сімейного спору на факти вчинення одним із учасників домашнього насильства мають перевірятися обставини, чи зазнавала дитина домашнього насильства у будь-якій формі, чи стала свідком (очевидцем) такого насильства.

У справі, що переглядається, при задоволенні первісного та відмові у задоволенні зустрічного позову суди вказали, що спір стосується чутливої сфери правовідносин, у яких батьки не дійшли спільного рішення, тому суди надали першочергове значення саме найкращим інтересам дітей, що не впливатиме на їх взаємовідносини з матір'ю, оскільки визначення місця проживання дітей з одним із батьків, не позбавляє іншого батьківських прав та не звільняє його від виконання своїх батьківських обов'язків, взявши до уваги вік дітей, їх тривале проживання разом з батьком, висновок органу опіки та піклування.

У суді першої інстанції представник відповідачки за первісним позовом повідомив суд, що відкриті кримінальні провадження за фактом нанесення позивачем тілесних ушкоджень відповідачці у жовтні 2023 року. Представник вказав, що ці обставини безпосередньо впливають на те середовище, в якому будуть жити діти. Натомість суд першої інстанції зазначив, що це питання є предметом розгляду у кримінальній справі.

Суди не врахували, що при розгляді справи про визначення місця проживання дитини (дітей) у разі посилання учасників сімейного спору на факти вчинення одним із учасників домашнього насильства мають перевірятися обставини, чи зазнавала дитина домашнього насильства у будь-якій формі, чи стала свідком (очевидцем) такого насильства.

За таких обставин суди зробили передчасний висновок про задоволення первісного позову та відмову у задоволенні зустрічного позову.

Доводи касаційної скарги дають підстави для висновку, що оскаржені судові рішення постановлені без додержання норм матеріального права та порушенням норм процесуального права.

У зв'язку з наведеним касаційний суд вважає, що касаційну скаргу належить задовольнити частково, оскаржені рішення скасувати та передати справу на новий розгляд до суду першої інстанції.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119709848>.

Постанова Верховного Суду від 22.05.2024 у справі №181/449/22

Усі обставини у цій справі окремо і в сукупності, зокрема, що батько чинить перешкоди матері у спілкуванні з дитиною, дають підстави дійти висновку, що визначення місця проживання дитини з матір'ю та її відібрання від батька відповідає найкращим її інтересам, оскільки у неї буде можливість спілкуватися з обома батьками, і обоє батьків зможуть брати участь у її вихованні дитини і піклуванні.

Вирішення спору про визначення місця проживання дитини з матір'ю забезпечить недопущення розлучення дитини з обома батьками, крім того, суди не встановили, що дитина буде проживати у небезпечному, ненадійному і нестабільному середовищі та в середовищі, яке є для неї дисфункціональним.

Водночас припинення контакту матері і дитини становить втручання в її права.

1. Обставини справи

Позивачка звернулася до суду з позовом про визначення місця проживання дитини та відібрання дитини.

Позов обґрунтований тим, що сторони перебували у фактичних шлюбних відносинах без реєстрації шлюбу, під час яких у них народився син.

З огляду на постійне фізичне та психологічне насилля з боку відповідача вона змушена була припинити вказані відносини. Після припинення фактичних шлюбних відносин з відповідачем син проживав разом з матір'ю та перебував на її утриманні.

Батько дитини мав можливість постійно спілкуватися із сином, однак 28 березня 2021 року він самовільно без її згоди забрав восьмимісячного сина та змінив його місце проживання, перевізши у м. Кременну Луганської області.

Позивачка разом з батьками їздила до м. Кременна мирно врегулювати спір щодо визначення місця проживання малолітньої дитини. Проте відповідач перешкодив навіть у побаченні з дитиною, чинив протиправні дії, проявляв агресію, внаслідок чого вона змушена була залишити м. Кременну.

Позивачка неодноразово пропонувала відповідачу перевезти дитину до м. Нікополя Дніпропетровської області, проте він залишив у себе малолітню дитину, чим наражає її на небезпеку та позбавляє материнського піклування.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції, що залишене без змін постановою апеляційного суду, позов задоволено. Визначено місце проживання малолітньої дитини разом з матір'ю за її фактичним місцем проживання.

Дитину відібрано від батька без позбавлення його батьківських прав та повернено малолітню дитину матері.

Задовольнивши позов, суд першої інстанції, з висновком якого погодився суд апеляційної інстанції, виходив із першочергового врахування інтересів дитини, які переважають над інтересами батьків, врахував обставини справи та відносини, які існують між сторонами, взяв до уваги висновок органу опіки та піклування, житлово-побутові умови проживання кожного з батьків, установив відсутність виняткових обставин, які би вказували на неможливість надалі проживання малолітнього разом з матір'ю.

3. **Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування**

Відповідач звернувся до Верховного Суду з касаційною скаргою на рішення судів попередніх інстанцій, просив їх скасувати, справу передати на новий розгляд до суду першої інстанції.

20

Верховний Суд погодився з висновками судів попередніх інстанцій, що у цій справі визначення місця проживання дитини з матір'ю відповідатиме її найкращим інтересам з огляду на таке.

У статті 162 СК України встановлена презумпція правомірності поведінки того з батьків, з ким проживала дитина. Якщо інший з батьків вважає такі умови непридатними для дитини, то способом захисту прав дитини є пред'явлення позову про зміну місця проживання малолітньої особи, а не самовільна зміна її місця проживання чи викрадення.

Якщо відповідач доведе, що той, з ким проживала дитина, жорстоко поводився з нею, експлуатував дитину, тримав дитину в умовах, небезпечних для її життя та здоров'я, у позові повинно бути відмовлено (постанова Верховного Суду від 06 грудня 2021 року у справі №493/1516/20-ц, провадження №61-15393св21).

У цій справі суд першої інстанції встановив, що у зв'язку зі збройною агресією російської федерації на території України сторони у статусі біженців перебувають за кордоном – мати у ФРН, батько у Королівстві Бельгія, точне місцезнаходження дитини невідоме, зі слів представника відповідача дитина перебуває з батьком, але документального підтвердження відповідач не надав. Водночас сторони надали документи, які характеризують сторони за місцем проживання, їхнє матеріальне становище, наявність житла. Суд першої інстанції вказав, що ці документи на сьогодні оцінити неможливо через збройну агресію російської федерації.

Верховний Суд, оцінюючи доводи касаційної скарги, зауважує, що бере до уваги доводи і заперечення сторін та докази у справі, проте вирішальне значення має, чи ухвалені у справі рішення відображають найкращі інтереси дитини.

За змістом статей 7, 9, 10 Конвенції про права дитини дитина має право на піклування від обох своїх батьків, право підтримувати особисті відносини і прямі контакти з обома батьками.

Водночас у справі, що переглядається, батько не сприяє, а перешкоджає у спілкуванні матері з дитиною, що впливає на право дитини безпосередньо отримувати піклування від обох батьків.

Крім того, навіть у касаційній скарзі батько не зазначив, де саме він перебуває з дитиною, під час розгляду справи в судах попередніх інстанцій не надав доказів, чи втратила емоційний зв'язок дитина з матір'ю, та інші обставини, які надають можливість суду оцінити ретельно найкращі інтереси дитини, тобто не довів, що проживання дитини з матір'ю буде мати для неї негативні наслідки і не буде відповідати її найкращим інтересам.

Та обставина, що батько забрав від матері восьмимісячну дитину, яка перебувала на грудному вигодовуванні, яке є головною умовою, що визначає здоров'я дитини, не дає підстав стверджувати, що така поведінка батька свідчила про любов і турботу про дитину і відповідала найкращим інтересам дитини на час її фактичного відібрання від матері.

Усі обставини у цій справі окремо і в сукупності зокрема, що батько чинить перешкоди матері у спілкуванні з дитиною, дають підстави дійти висновку, що визначення місця проживання дитини з матір'ю та її відібрання від батька відповідає найкращим її інтересам, оскільки у неї буде можливість спілкуватися з обома батьками, і обоє батьків зможуть брати участь у її вихованні і піклуванні.

Вирішення спору про визначення місця проживання дитини з матір'ю забезпечить недопущення розлучення дитини з обома батьками, крім того, суди не встановили, що дитина буде проживати у небезпечному, ненадійному і нестабільному середовищі та в середовищі, яке є для неї дисфункціональним.

Водночас припинення контакту матері і дитини становить втручання в її права.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119618535>.

Постанова Верховного Суду від 03.04.2024 у справі №753/13774/22

Доводи відповідача про те, що вона діяла в умовах форс-мажору, намагаючись захистити інтереси дитини, не спростовують висновків судів про порушення нею умов договору щодо письмового повідомлення позивача про точне місце перебування дитини, адже відповідач разом із сином ще до початку війни виїхала за межі території України, а саме до Єгипту, після чого перебували на території Європейського Союзу. При цьому доказів неможливості письмово повідомити позивача про точне місце перебування дитини з країни, в якій вона перебувала, не надала, як не надала і доказів відмови батька забезпечити сина всім необхідним в умовах, що склалися поза волею сторін.

Сам факт уведення воєнного стану на території України не є імперативною підставою для звільнення від відповідальності та виконання зобов'язання під час існування форс-мажорних обставин. У кожному конкретному випадку особа має довести безпосередній вплив неперехорної обставини на можливість виконання нею зобов'язання в конкретних відносинах.

Водночас саме собою розірвання оспорюваного договору про визначення місця проживання дитини не впливає та не порушує прав та інтересів дитини, оскільки з огляду на закон дитина продовжує проживати з одним із батьків (у цій справі саме з матір'ю) доти, доки інше не буде визначено в установленому законом порядку.

1. Обставини справи

Позивач звернувся до суду з позовом, у якому просив розірвати договір про визначення місця проживання дитини.

На обґрунтування заявлених вимог позивач зазначав, що перебував у зареєстрованому шлюбі з відповідачкою, під час якого у сторін народився син. Проте через деякий час шлюб між подружжям був розірваний.

Згодом між батьками було укладено договір про визначення місця проживання дитини (далі – договір), умовами якого визначено місце проживання сина разом із матір'ю, що не є перешкодою для реалізації батьком прав і обов'язків з виховання та утримання дитини. Також мати зобов'язується завчасно попереджати батька письмово із зазначенням точного місця проживання дитини не пізніше одного місяця з моменту зміни місця проживання.

Проте мати дитини постійно чинить батьку перешкоди у спілкуванні із сином, а після повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України з 24 лютого 2022 року і до вересня 2022 року батьку не було відоме конкретне місце перебування його сина.

У квітні 2022 року позивачу з листа Міністерства юстиції Італії стало відомо про виїзд відповідача з дитиною за межі України. У листі також було зазначено, що, зі слів відповідача, вона письмово повідомила батька про місце перебування сина, що не відповідало дійсності, про що позивач повідомив Міністерство юстиції Італії.

Для з'ясування місця перебування свого сина позивач звертався до Служби у справах дітей, управління поліції, Державної прикордонної служби України, проте тривалий час місце перебування сина позивачу не було відоме.

Вперше позивач зміг зустрітися із сином 02 вересня 2022 року відповідач протягом шести місяців не надавала позивачу жодної інформації про зміну місця проживання сина, періодично вказуючи лише країну перебування, без зазначення точної адреси, соціально-побутових умов його життя, перешкоджала та продовжує перешкоджати батьку спілкуватись з дитиною, чим порушує істотні умови договору, у зв'язку із чим позивач просить його розірвати.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Суд першої інстанції позов задовольнив і розірвав договір між сторонами про визначення місця проживання дитини.

Рішення суду першої інстанції мотивоване наявністю правових підстав для задоволення позовних вимог, оскільки встановлено порушення відповідачем умов укладеного між сторонами договору про визначення місця проживання дитини.

Апеляційний суд залишив без задоволення апеляційну скаргу відповідачки, а рішення суду першої інстанції без змін.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

У касаційній скарзі відповідачка просила скасувати рішення суду першої інстанції та постанову апеляційного суду й ухвалити нове рішення, яким у задоволенні позову відмовити повністю.

Перевіривши доводи касаційної скарги та матеріали справи, колегія суддів дійшла таких висновків.

Суди встановили, що між сторонами було досягнуто згоди щодо місця проживання їхнього сина, на підставі якої 12 грудня 2019 року вони уклали договір про визначення місця проживання сина разом із матір'ю.

За умовами укладеного договору відповідач була зобов'язана завчасно попереджати батька письмово із зазначенням точного місця проживання дитини не пізніше одного місяця з моменту зміни місця проживання.

Відповідно до частини першої статті 610 ЦК України порушенням зобов'язання є його невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання.

Згідно з частиною першою статті 611 ЦК України у разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом, зокрема розірвання договору.

Встановивши, що мати дитини протягом півроку з дня виїзду за межі України та протягом усього строку розгляду справи не довела до відома батька адресу місця проживання дитини, що є невиконанням нею умов укладеного між сторонами договору щодо письмового повідомлення позивача про точне місцезнаходження дитини, яке він як батько має право знати, суд першої інстанції, з висновками якого погодився апеляційний суд, дійшов обґрунтованого висновку про наявність правових підстав для задоволення позову.

Саме собою доведення до відома позивача факту виїзду за межі України із зазначенням лише країни, до якої здійснено виїзд, не свідчить про виконання умов укладеного між сторонами договору. Зміна місця проживання включає зміну як постійного, так і тимчасового місця проживання, тому відповідно до пункту 2.1.1 договору відповідач була зобов'язана завчасно попереджати батька письмово із вказанням точного місця проживання дитини не пізніше одного місяця з моменту зміни місця проживання.

Оцінюючи допущені відповідачем порушення умов укладеного договору на предмет істотності, Верховний Суд вважає, що такі порушення є істотними, адже батько був позбавлений можливості під час складних умов життя забезпечити дитині насамперед захист і безпеку, на що він розраховував при укладенні договору, що в першу чергу не відповідає якнайкращим інтересам дитини.

Умови договору про визначення місця проживання сина сторін мають важливе значення для забезпечення прав батька, який не проживає разом з дитиною, на спілкування, участь у вихованні та захист дитини. Невиконання відповідачем умов договору призвело до позбавлення позивача під час військових дій в Україні можливості деякий час піклуватися про свою дитину та права бути поінформованим про місце перебування дитини, що є істотним порушенням договору другою стороною.

Порушення відповідачем умов укладеного між сторонами договору призвело не лише до порушення прав позивача як батька, а й прав та інтересів дитини, адже син сторін, маючи всі можливості в час, коли на території України відбуваються військові дії, перебувати у безпеці поруч з батьком, був позбавлений цього, що суперечить його якнайкращим інтересам.

Відповідачка, перебуваючи на території Європейського Союзу, де проживає і батько дитини, не повідомляла позивача про місце проживання сина, чим позбавила батька можливості надати захист своєму синові та забезпечити його всім необхідним, що також не відповідає інтересам дитини.

Доводи відповідачки про те, що вона діяла в умовах форс-мажору, намагаючись захистити інтереси дитину, не спростовують висновків судів про порушення нею умов договору щодо письмового повідомлення позивача про точне місце перебування дитини, адже відповідач разом із сином ще до початку війни виїхала за межі території України, а саме до Єгипту, після чого перебувала на території Європейського Союзу.

При цьому доказів неможливості письмово повідомити позивача про точне місце перебування дитини з країни, в якій вона перебувала, не надала, як не надала і доказів відмови батька забезпечити сина всім необхідним в умовах, що склалися поза волею сторін.

Сам факт уведення воєнного стану на території України не є імперативною підставою для звільнення від відповідальності та виконання зобов'язання під час існування форс-мажорних обставин. У кожному конкретному випадку особа має довести безпосередній вплив непереборної обставини на можливість виконання нею зобов'язання у конкретних відносинах.

Водночас саме собою розірвання оспорюваного договору про визначення місця проживання дитини не впливає та не порушує прав та інтересів дитини, оскільки з огляду на закон дитина продовжує проживати з одним із батьків (у цій справі саме з матір'ю) доти, доки інше не буде визначено в установленому законом порядку.

Враховуючи наведене, колегія суддів дійшла висновку про залишення касаційної скарги без задоволення, а оскаржуваних судових рішень – без змін.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118258790>

2.1.4. Справи щодо міжнародного викрадення дітей

Постанова Верховного Суду від 18.04.2024 у справі №718/1867/23

Саме та сторона спору, яка виступає проти повернення дитини, повинна в першу чергу надати в цьому зв'язку достатні докази. Таким чином, у цій справі саме заявниця повинна була надати достатні докази на обґрунтування своїх тверджень, які, крім того, повинні були стосуватися існування ризику, спеціально кваліфікованого статтею 13 (b) Конвенції як «серйозного».

Суд повинен був провести ефективну перевірку, що дозволила би підтвердити або ж відхилити існування «серйозного ризику» та ухвалити судові рішення з наведенням конкретних підстав у контексті обставин справи.

1. Обставини справи

У червні 2023 року громадянин республіки Італія звернувся з позовом до відповідача, за участю третьої особи – орган опіки та піклування Ставчанської сільської ради Чернівецького району Чернівецької області, про забезпечення повернення малолітньої дитини до Італійської Республіки.

Позов мотивований тим, що позивач із січня 2017 року разом з відповідачем проживали у фактичних шлюбних відносинах, у період яких у них в Італії в м. Катандзаро народився син.

01 березня 2021 року відповідач виїхала з будинку в Тропеа, де вона проживала з позивачем, забравши з собою дитину, не даючи батькові бачитися з ним, внаслідок чого сторонами були подані взаємні скарги з обох сторін до суду Вібо-Валентія.

12 березня 2021 року сторони уклали угоду (приватне посилання) щодо опіки над неповнолітнім сином, яка була подана до цивільного суду Вібо-Валентія.

Суд Вібо-Валентії постановою затвердив порядок спільної опіки позивача та відповідача над сином. Поміж іншого, у пунктах 14 – 15 зазначеної постанови встановлено, що сторони зобов'язуються невідкладно повідомляти про будь-яку зміну місця проживання.

Відповідач не зможе перенести своє місце проживання та місце проживання свого сина без письмової згоди позивача. Сторони взаємно відмовляють одне одному у згоді на експатріацію неповнолітнього та на видачу дійсних документів для виїзду неповнолітнього.

Отже, стосунки між позивачем і відповідачем щодо виховання, місця проживання, утримання їхнього сина були врегульовані взаємною угодою, поданою і затвердженою судом.

Після вирішення батьками питання опіки над неповнолітнім сином відповідач перейшла проживати в Тропеа, в новий будинок разом із сином.

Проте відповідач у травні 2022 року самостійно змінила місце проживання дитини і визначила нове місце проживання в Україні з порушенням батьківських прав позивача за відсутності згоди позивача на зміну постійного місця проживання малолітнього сина.

Суд у справах неповнолітніх в м. Катандзаро у декреті (постанові) від 17 червня 2022 року, ознайомившись із документами щодо неповнолітнього сина, зазначив, що після розірвання відносин та спільного проживання між батьками всі умови спілкування та утримання щодо неповнолітньої дитини були попередньо узгоджені та затверджені рішенням суду в м. Вібо-Валентія №13/2021 від 10 вересня 2021 року.

Позивач негайно подав заяву до слідчих органів, а саме до карабінерів у м. Тропеа, побоюючись за безпеку та можливе міжнародне викрадення.

27 червня 2022 року позивач звернувся до Міністерства юстиції України як центрального органу України з виконання Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року через Центральний орган Італійської Республіки із заявою про повернення дитини.

Міністерство юстиції України у своїй відповіді від 14 вересня 2022 повідомило, що мати не проти вирішення питання мирним шляхом, але відмовляється повертатися до Італії.

При цьому позиція позивача була аргументована тим, що він не надавав своєї письмової згоди на виїзд дитини та на переїзд дитини на постійне місце проживання до України, а тому вважав, що відповідач самостійно змінила місце проживання спільного неповнолітнього сина і визначила його нове місце проживання в Україні, чим порушила право дитини на належне батьківське виховання та право позивача брати участь у вихованні дитини, право дитини та позивача на безперешкодне спілкування, право позивача на визначення місця проживання дитини.

Незаконне утримання малолітнього сина відповідачем на території України підпадає під дію Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року.

У рамках цієї судової справи позивач просив суд:

- визнати незаконним утримання на території України малолітньої дитини;
- повернути малолітню дитину до місця постійного проживання в Італійській Республіці за адресою проживання батька дитини;
- якщо рішення не буде виконано в добровільному порядку, зобов'язати відповідача передати малолітню дитину батькові для забезпечення повернення дитини до Італійської Республіки;
- покласти витрати, пов'язані з поверненням дитини до Італійської республіки, на позивача;
- допустити негайне виконання цього рішення у частині повернення дитини до Італійської Республіки.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням Кіцманського районного суду Чернівецької області від 01 вересня 2023 року, яке залишене без змін постановою Чернівецького апеляційного суду від 06 грудня 2023 року, позов громадянина республіки Італія до відповідача, третя особа, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору, орган опіки та піклування Ставчанської сільської ради Чернівецького району Чернівецької області, про забезпечення повернення малолітньої дитини до Італійської Республіки задоволено.

Визнано незаконним утримання на території України малолітньої дитини, вивезеної з Італійської Республіки.

Зобов'язано відповідача повернути малолітню дитину до місця постійного проживання в Італійську Республіку за адресою проживання батька дитини.

У разі невиконання рішення суду в добровільному порядку зобов'язано відповідача передати малолітнього сина батьку дитини, що проживає на території Італійської Республіки.

Судові рішення мотивовані тим, що наявність умов, визначених у статтях 3, 4, 35 Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року, за яких держава, на території якої утримується дитина, зобов'язана повернути дитину в державу її постійного проживання, зокрема: Італія є державою, в якій дитина постійно проживала і за законодавством якої мають вирішуватися питання щодо правовідносин між батьками і дитиною, піклування про дитину, у тому числі визначення місця проживання дитини; дії щодо утримання дитини в Україні порушують права піклування позивача, оскільки батьківські повноваження належать обом батькам, а позивач не давав згоди на зміну місця проживання дитини, тобто його права та інтереси порушені внаслідок переміщення та перебування надалі дитини в Україні.

Суди також вказали, що з 24 лютого 2022 року триває відкритий воєнний напад Росії на Україну, ракетним обстрілам піддаються навіть західні регіони України, часто лунають сигнали повітряних тривог, всім особам рекомендується переміщуватися в укриття, у тому числі і вихованцям дошкільних навчальних закладів, періодично зникає електропостачання. Ця обставина у її взаємозв'язку з іншими, які були описані вище, дає підстави зробити висновок, що найкращим інтересам малолітньої дитини буде відповідати його повернення до Республіки Італія.

Суди вказали, що предметом цього позову є виключно повернення малолітньої дитини в порядку виконання державою України взятих на себе зобов'язань та під час вирішення цього питання не вирішується питання встановлення особи, якій у майбутньому буде надано право піклування про дитину. При цьому суд вважає визначальним дотримання сторонами спору вимог Гаазької Конвенції «Про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей», відповідно до положень якої заявлено позов.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Не погоджуючись із рішеннями попередніх інстанцій, відповідач, посилаючись на неправильне застосування судами норм матеріального права та порушення норм процесуального права, просить оскаржувани судові рішення скасувати та у задоволенні позову відмовити.

Доводи касаційної скарги з урахуванням меж касаційного перегляду дають підстави для висновку, що оскаржені судові рішення ухвалені без додержання норм матеріального та процесуального права.

У зв'язку з наведеним колегія суддів вважає, що касаційну скаргу слід задовольнити частково, оскаржені судові рішення скасувати, справу передати на новий розгляд до суду першої інстанції.

Відповідно до Закону України від 11 січня 2006 року №3303-IV «Про приєднання України до Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей» Україна приєдналася до Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, укладеної 25 жовтня 1980 року в м. Гаага (Нідерланди) (далі – Конвенція).

При виконанні свого завдання відповідно до статті 8 національні суди користуються свободою розсуду, яка при цьому залишається предметом європейського контролю, в рамках якого Суд розглядає відповідно до Конвенції рішення, які ці органи ухвалили, користуючись цією свободою (див., з відповідними змінами, справу «Hokkanen проти Фінляндії», рішення від 23 вересня 1994 року, § 55, Series A no. 299-A; а також «Maumousseau та Washington», згадану вище, § 62, та «Neulinger та Shuruk», згадану вище, § 141). Суд вважає, що гармонійне тлумачення Європейської конвенції та Гаазької конвенції (див. вище, пункт 94) може бути досягнуте за умови дотримання таких двох умов.

Суд вважає, що стаття 8 Конвенції накладає на державні органи конкретне процесуальне зобов'язання в цьому відношенні: розглядаючи запит про повернення дитини, суди повинні розглянути не лише вірогідні твердження про «серйозний ризик» для дитини в разі її повернення, але й ухвалити рішення із наведенням конкретних підстав з огляду на обставини справи.

Європейський суд з прав людини вказав, що «стаття 8 Конвенції наклала процесуальне зобов'язання на латвійські органи влади, вимагаючи, щоб правдоподібне твердження про «серйозний ризик» для дитини в разі повернення було ефективно розглянуте судами, а їхні висновки були викладені у вмотивованому судовому рішенні» (див. вище, пункт 107). Відповідно до статті 13 (b) Гаазької конвенції, суди, які розглядають запит про повернення, не зобов'язані задовольняти його, «якщо особа, установа або інший орган, який виступає проти повернення дитини, встановлює, що ... існує серйозний ризик». Саме той батько, який виступає проти повернення, повинен в першу чергу надати в цьому зв'язку достатні докази. Таким чином, у цій справі саме заявниця повинна була надати достатні докази на обґрунтування своїх тверджень, які, крім того, повинні були стосуватися існування ризику, спеціально кваліфікованого статтею 13 (b) як «серйозний».

У постанові Верховного Суду України від 21 жовтня 2015 року у справі №6-1598цс15 зазначено, що «обов'язок доведення наявності підстав для відмови у поверненні дитини Конвенція покладає на особу, яка вчинила протиправне вивезення або утримання дитини. Так, стаття 13 Конвенції передбачає, що судовий або адміністративний орган запитуваної держави не зобов'язаний видавати розпорядження про повернення дитини, якщо особа, установа або інший орган, що заперечує проти її повернення, доведуть, що:

а) особа, установа або інший орган, що піклуються про дитину, фактично не здійснювали права піклування на момент переміщення або утримання, або дали згоду на переміщення або утримання, або згодом дали мовчазну згоду на переміщення або утримання;

б) існує серйозний ризик того, що повернення поставить дитину під загрозу заподіяння фізичної або психічної шкоди або іншим шляхом створить для дитини нетерпиму обстановку.

У постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 13 січня 2021 року у справі №335/5615/19 (провадження №61-11223св20), зазначено: «У справі, що переглядається, обмежившись посиланням на те, що предметом цього позову є виключно повернення малолітньої дитини в порядку виконання державою Україною взятих на себе зобов'язань, суд апеляційної інстанції не звернув уваги, що: відповідач виконала свій обов'язок та надала на підтвердження своїх доводів, зокрема, висновок спеціаліста-психолога від 30 серпня 2019 року, що може підтверджувати існування серйозного ризику за змістом статті 13 (b) Конвенції, а тому апеляційний суд повинен був провести ефективну перевірку, що дозволила би підтвердити або ж відхилити існування «серйозного ризику» та ухвалити судові рішення із наведенням конкретних підстав у контексті обставин справи».

Як відмова в прийнятті до уваги заперечень щодо повернення, які можуть підпадати під дію статті 13 Конвенції, так і недостатнє наведення підстав у рішенні про відхилення таких заперечень суперечитиме вимогам статті 8 Конвенції, а також намірам та меті Конвенції.

За таких обставин суд першої інстанції, з яким погодився суд апеляційної інстанції, зробив передчасний висновок про задоволення позову.

Суд касаційної інстанції позбавлений процесуальної можливості встановлювати або вважати доведеними обставини, що не були встановлені судами попередніх інстанцій, з огляду на положення статті 400 ЦПК України вирішив справу №718/1867/23 передати на новий розгляд до суду першої інстанції.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118558341>.

Постанова Верховного Суду від 05.06.2024 у справі №757/54659/21-ц

Поняття «місце постійного проживання» не визначене Гаазькою конвенцією, оскільки таке місце проживання дитини має визначатися Договірними державами в кожному конкретному випадку на підставі фактичних обставин справи.

Звертаючись до суду з позовом про повернення дитини у порядку Гаазької конвенції, позивач має довести звичайне місце проживання дитини в іншій державі, до якої він просить повернути дитину, а також, що він здійснював опіку, піклування про дитину до її незаконного переміщення із звичайного місця її проживання.

У цій справі слід зробити акцент на родинному зв'язку дітей з Україною, який є очевидним, оскільки дідусь і дядько по материнській лінії живуть в Україні. Дідусь забезпечив неповнолітніх дітей та їхніх батьків житлом. Наведені обставини дають підстави для висновку, що станом на 2021 рік у двох неповнолітніх дітей не було постійного місця проживання в Австрії, періодичне перебування неповнолітніх в Австрії не є визначенням постійного місця проживання, оскільки відбувалося лише протягом обмеженого часу.

1. Обставини справи

У жовтні 2021 року Позивач звернулася до суду з позовом до відповідача, третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, – Служба у справах дітей та сім'ї Печерської районної в м. Києві державної адміністрації, про визначення місця проживання дітей з матір'ю.

Позов обґрунтований тим, що сторони перебувають у зареєстрованому шлюбі, у якому народилися двоє спільних дітей.

В Україні сторони проживали разом із дітьми у квартирі, що належить батьку Позивача.

3 04 липня 2021 року сторони проживали у м. Відні (Австрія). 05 липня 2021 року відповідач повідомив, що їм необхідно розірвати шлюб.

Після фактичного припинення шлюбних відносин позивач разом із дітьми переїхала проживати у квартиру її батька.

Між сторонами виник спір щодо місця проживання спільних малолітніх дітей. Відповідач вважав, що діти повинні проживати разом з ним у м. Відні (Австрія), із чим вона не погодилася. Після конфлікту з відповідачем вона змушена була повернутися до України разом з дітьми.

Позивач наголошує на тому, що між нею та дітьми склалися теплі, дружні стосунки, взаєморозуміння. Вона є авторитетом для дітей, приводить дітей до дитячого садочка та забирає їх, старанно піклується про здоров'я своїх дітей, вчасно звертається на консультації до лікарів за профілактичним медичним оглядом та отриманням інших медичних послуг.

У позовній заяві просила визначити місце проживання дітей з їхньою матір'ю, за її фактичним місцем проживання.

У липні 2021 року відповідач, який діє в своїх інтересах, звернувся через компетентні органи Австрії до Міністерства юстиції України з клопотанням про повернення дітей до держави постійного проживання у порядку Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей.

Обґрунтування клопотання відповідача обґрунтоване тим, що виїзд позивача з дітьми без погодження з ним та без його згоди є актом порушення його прав опіки щодо дітей та фактичним викраденням без ознак кримінального правопорушення.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Ухвалою Печерського районного суду міста Києва від 23 травня 2023 року позов про негайне повернення дітей (справа №757/59266/21-ц) було об'єднано з позовом позивача до відповідача, третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, – Служба у справах дітей та сім'ї Печерської районної в м. Києві державної адміністрації, про визначення місця проживання дитини (справа №757/54659/21-ц) та присвоєно справі №757/54659/21-ц, оскільки справа вже перебувала у провадженні Печерського районного суду міста Києва і надійшла до суду раніше, ніж справа №757/59266/21-ц.

Рішенням Печерського районного суду міста Києва від 16 березня 2023 року позов про визначення місця проживання дітей з матір'ю задоволено.

Визначено місце проживання дітей з їхньою матір'ю за її фактичним місцем проживання.

Об'єднаний позов відповідача, який діє у своїх інтересах та інтересах дітей, про повернення дітей залишено без задоволення.

Задовольняючи позов суд першої інстанції керувався найкращими інтересами дітей, врахував, що діти тривалий час проживають з матір'ю у належно створених нею умовах для повноцінного їхнього виховання та розвитку, а також висновки, зроблені дитячим і сімейним психологом щодо психоемоційного стану малолітніх дітей і впливу батька на них, який призводить до появи ознак емоційного дисбалансу, визначив місце їхнього проживання разом з матір'ю.

Постановою Київського апеляційного суду від 24 жовтня 2023 року рішення Печерського районного суду міста Києва від 16 березня 2023 року в частині вирішення позовних вимог позивача до відповідача, третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, – Служба у справах дітей та сім'ї Печерської районної в м. Києві державної адміністрації, про визначення місця проживання дітей з матір'ю скасовано, ухвалено нове рішення, яким провадження у справі за позовом позивача до відповідача, третя особа: Служба у справах дітей та сім'ї Печерської районної в м. Києві державної адміністрації, про визначення місця проживання дітей з матір'ю вирішено – закрити.

Рішення Печерського районного суду м. Києва від 16 березня 2023 року в частині об'єднаного позову скасувати.

Позов батька до матері про повернення дітей скасувати і ухвалити нове рішення - про відмову у задоволенні цих позовних вимог.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Не погоджуючись із рішеннями попередніх інстанцій відповідач звернувся до Верховного Суду із касаційною скаргою на постанову Київського апеляційного суду від 24 жовтня 2023 року, якою просить її в частині вирішення його позову про повернення дітей скасувати, справу направити для продовження розгляду до суду апеляційної інстанції.

Вивчивши матеріали цивільної справи, перевіривши доводи касаційних скарг та відзиву, Верховний Суд дійшов висновку про залишення касаційної скарги без задоволення з таких підстав.

Спірні правовідносини виникли у зв'язку з пред'явленням батьком малолітніх дітей вимоги про їх повернення до Республіки Австрія згідно з правилами Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року (далі – Гаазька конвенція).

Згідно з частинами першою, другою статті 3 ЦПК України цивільне судочинство здійснюється відповідно до Конституції України, цього Кодексу, Закону України «Про міжнародне приватне право», законів України, що визначають особливості розгляду окремих категорій справ, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, передбачено інші правила, ніж встановлені цим Кодексом, застосовуються правила міжнародного договору України.

Відповідно до статті 9 Конституції України та статті 19 Закону України «Про міжнародні договори і угоди» чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Згідно зі статтею 15 Закону України «Про міжнародні договори України» чинні міжнародні договори України підлягають сумлінному дотриманню Україною відповідно до норм міжнародного права.

Відповідно до частини першої статті 18, частини першої статті 27 Конвенції Організації Об'єднаних Націй про права дитини від 20 листопада 1989 року, ратифікованої постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1991 року. №789-XII (далі – Конвенція про права дитини), держави-учасниці докладають всіх можливих зусиль до того, щоб забезпечити визнання принципу загальної та однакової відповідальності обох батьків за виховання і розвиток дитини. Батьки або у відповідних випадках законні опікуни несуть основну відповідальність за виховання і розвиток дитини.

Найкращі інтереси дитини є предметом їх основного піклування. Держави-учасниці визнають право кожної дитини на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку дитини.

У справі «Хант проти України», рішення від 07 грудня 2006 року (пункт 54), зазначено, що між інтересами дитини та інтересами батьків повинна існувати справедлива рівновага і, дотримуючись такої рівноваги, особлива увага має бути до найважливіших інтересів дитини, які за своєю природою та важливістю мають переважати над інтересами батьків. Зокрема, стаття 8 Конвенції не надає батькам права вживати заходів, які можуть зашкодити здоров'ю чи розвитку дитини.

Загальні принципи щодо зв'язку між Конвенцією про права дитини та Гаазькою конвенцією, обсягу розгляду Судом міжнародних заяв про викрадення дітей, найкращих інтересів дитини та процесуальних зобов'язань держав наведені в рішенні ЄСПЛ у справі «Х. проти Латвії» (X v. Latvia), заява №7853/09, від 26 листопада 2013 року, пункти 93 – 108, а також у низці інших рішень щодо провадження у справах про повернення дітей відповідно до Гаазької конвенції (див. рішення у справах «Момуссо та Вашингтон проти Франції» (Mamoussseau and Washington v. France), заява №39388/05, рішення від 06 грудня 2007 року, пункт 68, «Ігнакколо-Зеніде проти Румунії» (Ignaccolo-Zenide v. Romania), заява №31679/96, рішення від 25 січня 2000 року, пункт 102, «Іосуб Карас проти Румунії» (Iosub Caras v. Romania), заява №7198/04, рішення від 27 липня 2006 року, пункт 38, «Шоу проти Угорщини» (Shaw v. Hungary), заява №6457/09, рішення від 26 липня 2011 року, пункт 70, «Аджіч проти Хорватії», заява №22643/14, рішення від 12 березня 2015 року, пункти 93-95, «Сатановська та Роджерс проти України», заява №12354/19, рішення від 28 січня 2021 року, пункт 30).

Правовідносини щодо повернення дітей, які незаконно утримуються в державі, відмінні від держави їх постійного проживання, порядок та умови захисту дітей від шкідливих наслідків їхнього незаконного переміщення або утримання урегульовані Гаазькою конвенцією, яка набрала чинності для України 01 вересня 2006 року.

У справі «Х. проти Латвії» (X v. Latvia) рішення від 26 листопада 2013 року, заява №7853/09, пункт 98, ЄСПЛ зазначив, що не лише зі статті 8 Конвенції, але й із самої Гаазької конвенції, враховуючи прямо закріплені в ній винятки до принципу своєчасного повернення дитини до її країни постійного проживання, безпосередньо випливає те, що таке повернення не може бути призначене автоматично або механічно.

Верховний Суд зазначає, що підстави для відмови у поверненні дитини, тобто факти, підлягають оцінці у сукупності з дотриманням якнайкращих інтересів дитини як на сьогодні, так і в майбутньому, оцінкою думки дитини, якщо вона досягла такого віку й рівня зрілості, оцінкою сімейної ситуації загалом, проведенням збалансованого та розумного зважування інтересів учасників справи тощо (постанова Верховного Суду від 06 листопада 2022 року у справі №953/6251/21, провадження №61-1984св22).

Верховний Суд зазначає, що у контексті цієї справи ключовими є питання щодо постійного місця проживання дітей та існування «серйозного ризику» для них у випадку повернення.

Поняття «місце постійного проживання» не визначене Гаазькою конвенцією, оскільки таке місце проживання дитини має визначатися Договірними державами в кожному конкретному випадку на підставі фактичних обставин справи.

Отже, звертаючись до суду з позовом про повернення дитини у порядку Гаазької конвенції, позивач має довести звичайне місце проживання дитини в іншій державі, до якої він просить повернути дитину, а також, що він здійснював опіку, піклування про дитину до її незаконного переміщення зі звичайного місця її проживання (постанова Верховного Суду від 17 травня 2023 року у справі №712/9027/21, провадження №61-12883св22).

Також слід зробити акцент на родинному зв'язку дітей з Україною який є очевидним, оскільки дідусь і дядько по материнській лінії живуть в Україні. Дідусь забезпечив неповнолітніх дітей та їхніх батьків житлом. Наведені обставини дають підстави для висновку, що станом на 2021 рік у двох неповнолітніх дітей не було постійного місця проживання в Австрії, періодичне перебування неповнолітніх в Австрії не є визначенням постійного місця проживання, оскільки відбувалося лише протягом обмеженого часу.

У касаційній скарзі заявник узагальнено посилається на те, що доведення наявності підстав для відмови у поверненні дитини Конвенція покладає на особу, яка вчинила протиправне вивезення або утримання дитини (особу, яка заперечує проти повернення дитини) (постанова Верховного Суду від 23 березня 2023 року у справі №344/6604/21).

У справі, яка переглядається в касаційному порядку, заявник у касаційній скарзі не виклав конкретних доводів на спростування встановлених судом обставин, а саме щодо постійного місця проживання дітей, порушення права батька піклування про дітей, які він мав відповідно до законодавства Австрії, з території якої діти були переміщені в Україну, щодо того, що діти адаптовані до проживання в Україні, немає доводів про найкращі інтереси дітей.

Доводи стосуються неправомірного об'єднання справ: про визначення місця проживання дитини та повернення дітей відповідно до Гаазької конвенції.

У постанові Верховного Суду від 28 червня 2023 року у справі №372/2558/21, провадження №61-1604св23, зазначено, що «Конвенцією визначено її цілі, якими є: визначити державу, органи якої мають юрисдикцію вживати заходів, спрямованих на захист особи чи майна дитини; визначити, яке право застосовується такими органами при здійсненні їхньої юрисдикції; визначити право, що забезпечується до батьківської відповідальності; забезпечити визнання та виконання таких заходів в усіх Договірних Державах; запровадити таке співробітництво між органами Договірних держав, яке може бути необхідним для досягнення цілей цієї Конвенції».

Доводи касаційної скарги про те, що факт звернення Позивача до суду із позовною заявою, яка непідсудна судам України, свідоме зазначення неіснуючих на дату подання позову імен сторін, свідчать про необґрунтованість дій Позивача, при якому Верховний Суд відхиляє надані докази, оскільки доказування не може ґрунтуватися на припущеннях.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120006139>.

2.1.5. Справи щодо визначення походження дітей, позбавлення та поновлення батьківських прав

Постанова Верховного Суду від 12.06.2024 у справі №727/6133/22

Подання відповідачем заяви про перегляд заочного рішення, в якій він категорично заперечує проти позбавлення його батьківських прав, зазначаючи про наявність у нього бажання спілкуватися із сином, що на цей час повною мірою він позбавлений можливості робити через постійний тиск на останнього з боку позивача, а також часткова сплата аліментів на сина протягом всього періоду їх нарахування може свідчити про його інтерес до сина, про бажання брати участь у його вихованні.

Тобто Верховний Суд вважає необхідним також врахувати у цій справі об'єктивні причини неможливості активної участі одного з батьків у житті дитини, зокрема через існування між батьками неприязних стосунків, що простежується з матеріалів справи та про що зазначає відповідач у заяві про перегляд заочного рішення.

1. Обставини справи

У липні 2022 року позивачка, яка діяла в інтересах неповнолітнього сина, звернулася до суду з позовом до відповідача, третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору – служба у справах дітей Чернівецької міської ради, про позбавлення батьківських прав.

Позов обґрунтувала тим, що вона та відповідач із 14 липня 2001 року перебували у зареєстрованому шлюбі та є батьками неповнолітнього сина. Шлюб між сторонами розірваний рішенням Шевченківського районного суду м. Чернівці від 09 лютого 2010 року. Починаючи з 2009 року, після припинення сімейних відносин, син залишився проживати разом із матір'ю та до цього часу перебуває на її утриманні, натомість батько коштів на утримання сина не надає. Рішенням Шевченківського районного суду м. Чернівці від 22 грудня 2011 року з відповідача стягнуто аліменти на користь позивачки на сина у розмірі 1/4 частки заробітку (доходу) відповідача щомісяця, розмір яких рішенням Шевченківського районного суду м. Чернівці від 18 вересня 2020 року зменшено до 1/5 частки заробітку (доходу) відповідача. Аліменти на сина відповідач сплачував не в повному обсязі, у зв'язку із чим за ним утворилася заборгованість. Позивачка зазначила, що відповідач ухиляється від виконання своїх батьківських обов'язків щодо виховання сина, не спілкується з ним, не цікавиться його життям, здоров'ям, навчанням та дозвіллям.

Ухвалою Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 08 червня 2022 року дитину залучено до участі у справі як третю особу, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору.

У поданих до місцевого суду письмових поясненнях син позов підтримав та, посилаючись на існування обставин, що підтверджують ухилення батька від виконання своїх обов'язків щодо його виховання, просив позов задовольнити.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням Шевченківського районного суду м. Чернівці від 26 липня 2023 року в задоволенні позову відмовлено.

Суд першої інстанції, відмовляючи у позові, посилався на те, що на час ухвалення судового рішення син відповідача досяг вісімнадцяти років, у зв'язку із чим втратив правовий статус дитини, що виключає можливість позбавлення відповідача батьківських прав.

Ухвалою Шевченківського районного суду м. Чернівці від 11 серпня 2023 року відмовлено у задоволенні заяви позивачки про ухвалення додаткового рішення у справі про відшкодування витрат на професійну правничу допомогу з підстав вирішення питання щодо розподілу судових витрат рішенням Шевченківського районного суду м. Чернівці від 26 липня 2023 року.

Постановою Чернівецького апеляційного суду від 30 жовтня 2023 року рішення Шевченківського районного суду м. Чернівці від 26 липня 2023 року та ухвалу Шевченківського районного суду м. Чернівці від 11 серпня 2023 року залишено беззмін з підстав, зазначених судом першої інстанції.

Не погоджуючись із позицією апеляційного суду, позивачка у справі вирішила оскаржити судові рішення до Верховного Суду.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Звертаючись до суду з позовними вимогами про позбавлення батьківських прав, позивачка зазначала, що аліменти на сина відповідач сплатував не в повному обсязі, ухиляється від виконання своїх батьківських обов'язків щодо виховання сина, не спілкується з ним, не цікавиться його життям, здоров'ям, навчанням та дозвіллям, тим самим самоусунувся від виховання.

Аналіз висновків, зроблених у судах першої та апеляційної інстанцій у справі, що переглядається, свідчить про те, що досягнення дитиною повноліття на час розгляду судами цивільної справи не було єдиною підставою для відмови у задоволенні позовних вимог.

У справі, яка є предметом касаційного перегляду, суди першої та апеляційної інстанцій не встановили, що відповідач є особою, яка злісно ухиляється від виконання своїх батьківських обов'язків стосовно сина.

Наведені позивачем обставини неналежної участі відповідача в утриманні і вихованні сина, невчасної сплати аліментів на його утримання, звернення відповідача із позовною заявою про виключення відомостей про його особу як батька дитини з актового запису про її народження знайшли своє підтвердження, однак не є безумовними підставами для позбавлення відповідача батьківських прав.

Ані в суді першої інстанції, ані в суді апеляційної інстанції позивач не надала суду достатніх, належних і допустимих доказів на підтвердження винної поведінки відповідача та його свідомого нехтування своїми батьківськими обов'язками стосовно сина, що могли б бути підставою для позбавлення його батьківських прав.

Подання відповідачем заяви про перегляд заочного рішення, в якій він категорично заперечує проти позбавлення його батьківських прав, зазначаючи про наявність у нього бажання спілкуватися із сином, що на цей час повною мірою він позбавлений можливості робити через постійний тиск на останнього з боку позивача, а також часткова сплата аліментів на сина протягом всього періоду їх нарахування може свідчити про його інтерес до сина, про бажання брати участь у його вихованні.

Тобто Верховний Суд вважає необхідним також врахувати у цій справі об'єктивні причини неможливості активної участі одного з батьків у житті дитини, зокрема через існування між батьками неприязних стосунків, що простежується з матеріалів справи та про що зазначає відповідач у заяві про перегляд заочного рішення.

Верховний Суд у постанові від 13 липня 2022 року у справі №705/3040/18 дійшов висновку про те, що «озвучена думка дитини не є єдиною підставою, яка враховується при вирішенні питання про позбавлення батьківських прав, оскільки її думка не завжди може відповідати її інтересам, може бути висловлена під впливом певних зовнішніх факторів, яким вона в силу малолітнього віку неспроможна надавати правильну оцінку, чи інших можливих факторів впливу на неї».

Зазначене спростовує доводи позивача про те, що батько сином взагалі не цікавиться, самоусунувся від виконання батьківських обов'язків.

Суди першої та апеляційної інстанцій керувалися тим, що позбавлення батьківських прав є крайнім заходом впливу при доведеності винної поведінки одного з батьків, яка суперечить інтересам дитини.

Оцінюючи докази у справі, суд апеляційної інстанції зазначив, що наявний у матеріалах справи висновок органу опіки та піклування є доказом, який оцінюється в сукупності з іншими обставинами справи, має рекомендаційний характер та на підставі частини шостої статті 19 СК України дає суду право не погодитися з ним, якщо він є недостатньо обґрунтованим, суперечить інтересам дитини.

Верховний Суд погоджується з таким висновком апеляційного суду та вважає, що доводи касаційної скарги його не спростовують.

Тлумачення змісту частини шостої статті 19 СК України дає підстави для висновку, що суд може не погодитися з висновком органу опіки та піклування (про доцільність чи недоцільність позбавлення батьківських прав), якщо він є недостатньо обґрунтованим, суперечить інтересам дитини. Висновок виконавчого комітету має рекомендаційний характер.

Як видно з висновку виконавчого комітету Чернівецької міської ради від 27 травня 2022 року №01/02-23/2221 від 27 травня 2022 року «Про доцільність позбавлення батьківських прав», на засіданні органу опіки та піклування не була вислухана думка відповідача з приводу позбавлення його батьківських прав. На ці обставини звертає увагу і сам відповідач у своїй заяві про перегляд заочного рішення, зазначаючи, що про наявність такого висновку він дізнався лише із заочного рішення Шевченківського районного суду м. Чернівці від 24 листопада 2022 року, яке також було ухвалено без його участі, що позбавило його можливості надавати свої заперечення проти позову.

Тобто достатніх підстав для позбавлення відповідача батьківських прав відповідно до статті 164 СК України не встановлено.

За таких обставин суди правильно відмовили у задоволенні позовних вимог, однак помилилися з мотивами такої відмови. Тому судові рішення належить змінити в частині мотивів відмови.

Зважаючи на те, що у справі не вимагається збирання або додаткової перевірки чи оцінки доказів, обставини справи встановлені судами першої та апеляційної інстанцій повно, норми матеріального права судами застосовані також правильно, однак суди помилилися з підставами для відмови у задоволенні позову про позбавлення батьківських прав, касаційна скарга підлягає частковому задоволенню, рішення суду першої інстанції та постанови апеляційного суду – зміні з викладенням їх мотивувальних частин у редакції цієї постанови, в іншій частині – залишенню без змін.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://revestr.court.gov.ua/Review/120065715>.

Постанова Верховного Суду від 05.06.2024 у справі №722/225/23

При вирішенні питання про позбавлення батьківських прав матері суд зазначив про відсутність достатніх підстав для цього, як і відсутність гострої соціальної необхідності у цьому, вказавши, що вимушене тимчасове перебування відповідачки за кордоном (внаслідок життєвих обставин) дійсно створюють певні труднощі у налагодженні стосунків між матір'ю та дітьми. Але при цьому мати не усувається від виховання та утримання своїх дітей, цікавиться їхнім життям та бажає надалі належним чином виконувати свої батьківські обов'язки.

Відповідачка не є тією особою, поведінка чи дії якої можуть свідчити про негативний вплив на дітей, а тому розрив сімейних відносин з матір'ю не відповідає інтересам дітей.

Та обставина, що відповідачка тимчасово перебуває за кордоном, не є підставою для позбавлення її батьківських прав.

Визнання іншим відповідачем (батьком) позову суперечить закону і наявність підстав для позбавлення батька батьківських прав підлягає доведенню належними доказами.

1. Обставини справи

У січні 2023 року позивач звернувся до суду з позовом до матері та батька дітей, третя особа – Служба у справах дітей Сокирянської міської ради Дністровського району Чернівецької області, про позбавлення батьківських прав, встановлення опіки та стягнення аліментів.

Позовна заява мотивована тим, що в його сім'ї проживають неповнолітні діти, які є його онуками.

Батьками дітей є відповідачі, які разом з ними не проживають, не беруть участі у вихованні дітей, не надають матеріальної допомоги, не цікавляться долею дітей та їх станом здоров'я, що підтверджується наданими до позову доказами.

З урахуванням уточнених позовних вимог просив позбавити матір та батька батьківських прав щодо їх неповнолітніх дітей, стягнувши аліменти на їх утримання та призначити його піклувальником над неповнолітньою онукою та опікуном над двома малолітніми онуками.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням Сокирянського районного суду Чернівецької області від 25 липня 2023 року позов задоволено.

Позбавлено матір та батька батьківських прав відносно неповнолітньої та малолітніх дітей.

Встановлено піклування над неповнолітньою онукою, призначено позивача піклувальником.

Встановлено опіку над малолітніми онуками, призначено позивача опікуном.

Вирішено стягувати з відповідачів на користь позивача аліменти на утримання дітей та здійснено розподіл судових витрат.

Рішення суду першої інстанції мотивовано тим, що відповідачка участі в житті дітей не бере, не піклується про фізичний і духовний розвиток дітей, навчання, підготовку до самостійного життя, не забезпечує їм необхідного харчування, медичного догляду, лікування. Також не спілкується з дітьми в обсязі, необхідному для їх нормального самоусвідомлення, не надає дітям доступу до культурних та інших духовних цінностей, не створює умов для отримання дітьми освіти.

Відповідачка свідомо обрала такі життєві умови, за якими її участь у вихованні дітей є мінімальною та недостатньою, що зі свого боку свідчить про її ухилення від виконання батьківських обов'язків в розумінні статті 164 СК України. Дії відповідачки щодо самоусунення від виконання батьківських обов'язків є винними, адже вона свідомо, без жодних поважних причин їх не виконувала.

Також суд першої інстанції виходив з того, що визнання відповідачем позову не суперечить закону, не порушує права, свободи чи інтереси інших осіб.

Визначаючи розмір аліментів, суд першої інстанції виходив з розумності та достатності розміру аліментів, необхідних для задоволення потреб дітей, а також з реальної можливості відповідачів сплачувати щомісяця аліменти, не порушуючи прав останніх, стан здоров'я та матеріальне становище відповідачів, вік їх дітей, які потребують необхідного забезпечення.

Не погоджуючись із рішенням суду першої інстанції, відповідачка звернулася з апеляційною скаргою до суду.

Постановою Чернівецького апеляційного суду від 29 листопада 2023 року апеляційну скаргу задоволено, рішення Сокирянського районного суду Чернівецької області від 25 липня 2023 року скасовано, ухвалено нове судове рішення, яким у задоволенні позову відмовлено.

Попереджено відповідачів про необхідність зміни ставлення до виховання дітей та здійснено розподіл судових витрат.

Суд апеляційної інстанції дійшов висновку про відсутність достатніх підстав для позбавлення відповідачки батьківських прав, як і гострої соціальної необхідності у цьому, оскільки вимушене тимчасове перебування відповідача за кордоном (внаслідок життєвих обставин) дійсно створює певні труднощі у налагодженні стосунків між матір'ю та дітьми. Але при цьому мати не усувається від виховання та утримання своїх дітей, цікавиться їхнім життям та бажає надалі належним чином виконувати свої батьківські обов'язки.

Відповідачкою не виносилися попередження про неналежне виконання батьківських обов'язків і її поведінка не була предметом розгляду компетентних органів. Натомість позиція відповідачки при розгляді спору та прийняті нею заходи для пошуку можливостей для спілкування з дітьми, навіть подача апеляційної скарги на рішення суду першої інстанції про позбавлення її батьківських прав відносно дітей переконливо свідчать про небайдужість та інтерес відповідачки до дітей, бажання брати активну участь у їхньому житті, а її тимчасова відсутність не є підставою для позбавлення особи батьківських прав.

Також суд апеляційної інстанції, оцінюючи письмову заяву батька дітей про визнання позову разом з усіма іншими доказами, враховуючи конкретні обставини цієї справи про відсутність підстав для позбавлення батьківських прав матері, а також те, що позов поданий дідузем дітей і який у позовній заяві взагалі не обґрунтував підстав та доцільності позбавлення батьківських прав батька, дійшов висновку, що у такому випадку визнання відповідачем позову суперечить закону і наявність підстав для позбавлення батька батьківських прав підлягає доведенню належними доказами.

Зважаючи на викладене, апеляційний суд в інтересах законності як складової верховенства права дійшов висновку про необхідність виходу за межі доводів апеляційної скарги та врахувавши, що відповідач не є особою, яка злісно ухиляється від виконання своїх батьківських обов'язків відносно дітей, що вказує на відсутність підстав для застосування крайнього заходу у вигляді позбавлення його батьківських прав, відмовив у задоволенні позову про позбавлення його батьківських прав.

Не погоджуючись із рішенням суду апеляційної інстанції, позивач звернувся до Верховного Суду з відповідною касаційною скаргою.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Суд апеляційної інстанції, на підставі належним чином оцінених доказів, дійшов правильного висновку про відсутність достатніх підстав для позбавлення відповідачки батьківських прав, як і гострої соціальної необхідності у цьому, оскільки вимушене тимчасове перебування відповідачки за кордоном (внаслідок життєвих обставин) дійсно створює певні труднощі у налагодженні стосунків між матір'ю та дітьми. Але при цьому мати не усувається від виховання та утримання своїх дітей, цікавиться їхнім життям та бажає надалі належним чином виконувати свої батьківські обов'язки.

З наявних у справі доказів вбачається, що відповідач заперечує проти позбавлення її батьківських прав, вказуючи, що не втратила інтересу до дітей, що свідчить про її зацікавленість у прийнятті участі у їх житті.

Верховний Суд враховує, що відповідачка не є тією особою, поведінка чи дії якої можуть свідчити про негативний вплив на дітей, а тому розрив сімейних відносин з матір'ю не відповідає інтересам дітей.

Апеляційний суд обґрунтовано не погодився із висновком органу опіки та піклування щодо доцільності позбавлення батьківських прав відповідачки, оскільки цей висновок не містить відомостей щодо наявності виключних обставин, які б свідчили про свідоме нехтування відповідачкою своїми батьківськими обов'язками, та які б були законною підставою для застосування такого крайнього заходу впливу, як позбавлення матері батьківських прав.

Висновок не містить даних, які об'єктивно характеризують відповідачку як особу, яка не здійснює своїх батьківських обов'язків, органом опіки та піклування не надано оцінки можливим причинам ухилення відповідачки від виконання батьківських обов'язків.

Та обставина, що відповідачка тимчасово перебуває за кордоном, не є підставою для позбавлення її батьківських прав, оскільки позбавлення батьківських прав, тобто природних прав, наданих батькам щодо дитини на її виховання, захист її інтересів та інших прав, які виникають із факту кровної спорідненості з дитиною, є крайнім заходом впливу, необхідність застосування якого позивач не довів.

При цьому апеляційний суд обґрунтовано зазначав, що позивач при розгляді спору не довів суду, яка реальна мета має бути досягнута шляхом позбавлення відповідачки батьківських прав, як це змінить існуючу ситуацію на кращу і сприятиме захисту інтересів дітей.

Відповідачці не виносилися попередження про неналежне виконання батьківських обов'язків і її поведінка не була предметом розгляду компетентних органів. Натомість позиція відповідачки при розгляді спору та прийняті нею заходи для пошуку можливостей для спілкування з дітьми, навіть подача апеляційної скарги на рішення суду першої інстанції про позбавлення її батьківських прав відносно дітей переконливо свідчить про небажувальність та інтерес відповідачки до дітей, бажання брати активну участь у їх житті, а її тимчасова відсутність не є підставою для позбавлення особи батьківських прав.

Верховний Суд також зауважує, що висловлене дітьми у суді бажання проживати разом із дідом та бабою саме собою не свідчить про ухилення матері від виконання батьківських обов'язків та наявність підстав для позбавлення її батьківських прав.

Апеляційний суд з урахуванням якнайкращих інтересів дітей, бажання відповідачки брати участь у вихованні та спілкуванні з доньками та з огляду на відсутність свідомого нехтування нею своїми батьківськими обов'язками, дійшов правильного висновку про відмову в позові.

Верховний Суд зазначає, що суд на перше місце ставить «якнайкращі інтереси дитини», оцінка яких включає знаходження балансу між усіма елементами, необхідними для прийняття рішення. Зі свого боку у цій справі з урахуванням доказів, які є в матеріалах справи, в найкращих інтересах дітей зберегти зв'язок між матір'ю та доньками, не позбавляючи відповідачки батьківських прав щодо дітей.

Враховуючи наведене, узагальнені доводи касаційної скарги про те, що відповідачка не виконує своїх батьківських обов'язків з виховання доньок, самоусунулася від участі у їх житті, а також про те, що відсутні докази невинуватості відповідачки у невиконанні нею своїх обов'язків є помилковими, оскільки не відповідають фактичним обставинам.

Також суд апеляційної інстанції встановив, що батько дітей – відповідач подав до суду заяву про те, що він позовні вимоги визнає повністю, однак у заяві не конкретизовано, який позов він визнає і що він не заперечує проти позбавлення його батьківських прав.

Оцінюючи письмову заяву та заяву про визнання позову у судовому засіданні разом з усіма іншими доказами, враховуючи конкретні обставини цієї справи про відсутність підстав для позбавлення батьківських прав матері, а також позов, поданий позивачем, який є дідусям дітей і який у позовній заяві взагалі не обґрунтував підстав та доцільності позбавлення батьківських прав батька, апеляційний суд дійшов висновку, що у такому випадку визнання відповідачем позову суперечить закону і наявність підстав для позбавлення батька батьківських прав підлягає доведенню належними доказами.

Апеляційний суд, встановивши, що матеріали справи не містять беззаперечних доказів винної поведінки та свідомого нехтування батьківськими обов'язками батька, у позовній заяві взагалі не наведено підстав для позбавлення його батьківських прав, зі слів позивача, він взовів дітей до батька, спілкується з відповідачем та підтримує з ним зв'язок, а висновок органу опіки та піклування винесений без врахування всіх обставин, у зв'язку з чим він не підтверджує вини батька в ухиленні від виконання батьківських обов'язків та не містить належного обґрунтування доцільності позбавлення його батьківських прав, дійшов обґрунтованого висновку про необхідність виходу за межі доводів апеляційної скарги матері на підставі частини четвертої статті 367 ЦПК України, оскільки відповідач не є особою, яка злісно ухиляється від виконання своїх батьківських обов'язків відносно дітей, що вказує на відсутність підстав для застосування крайнього заходу у вигляді позбавлення його батьківських прав.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням:

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/119579561>

Постанова Верховного Суду від 29.05.2024 у справі №283/94/22

З огляду на важливість порушеного питання про позбавлення батьківських прав, вочевидь, суди мали упевнитися, що син (який досяг 15-річного віку) отримав всю необхідну інформацію, яка стосується питання про позбавлення відповідача батьківських прав, та надати дитині можливість висловити свою думку.

Натомість неповнолітній не був заслуханий ні органом опіки та піклування при наданні висновку, ні судами при ухваленні оскаржуваних рішень. Це є підставою для направлення справи на новий розгляд до суду апеляційної інстанції.

1. Обставини справи

30 грудня 2021 року позивачка звернулася до суду з позовом до відповідача, треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору: виконавчий комітет Малинської міської ради Житомирської області як орган опіки та піклування, служба у справах дітей та сім'ї Голосіївської районної в місті Києві державної адміністрації, про позбавлення батьківських прав і стягнення аліментів.

Шлюб між батьками дитини розірвано рішенням Голосіївського районного суду м. Києва від 30 жовтня 2013 року.

15 травня 2019 року Голосіївським районним судом м. Києва видано судовий наказ про стягнення з відповідача на користь матері дитини аліментів на утримання неповнолітнього сина. Проте мати померла.

Після смерті матері дитина проживає з позивачкою (бабою) та перебуває на її утриманні. Відповідач не піклується про фізичний і духовний розвиток дитини, не спілкується з дитиною, не дбає про неї, не сприяє засвоєнню загальнонавчаних норм моралі, не надає доступу до культурних та інших духовних цінностей.

Денис у зв'язку з воєнним станом виїхав за кордон зі своєю тіткою, з батьком не спілкується, оскільки не бажає цього після того, як той не надав дозвіл на виїзд за кордон, щоб попрощатися з матір'ю, яка тяжко хворіла і перебувала на лікуванні за межами України.

Відповідач матеріально не утримує дитину, а вона не має можливості отримати пенсію онуку у зв'язку зі смертю матері, оскільки батько не позбавлений батьківських прав.

Посилаючись на викладене, позивачка просила суд позбавити відповідача батьківських прав щодо його неповнолітнього сина, стягнути з відповідача аліменти на утримання сина, в розмірі 1/4 частини з усіх видів заробітку (доходу), але не менше 50% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, щомісячно, починаючи з дня подання позову і до досягнення дитиною повноліття.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням Голосіївського районного суду м. Києва від 13 червня 2023 року, яке залишене без змін постановою Київського апеляційного суду від 04 жовтня 2023 року, позов задоволено. Позбавлено відповідача батьківських прав щодо його неповнолітнього сина. Стягнуто з відповідача на користь позивачки аліменти на утримання його сина в розмірі 1/4 частини з усіх видів заробітку (доходу), але не менше 50% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, щомісячно, починаючи стягнення з 30 грудня 2021 року і до досягнення дитиною повноліття. Вирішено питання розподілу судових витрат.

Задовольняючи позов, суд першої інстанції, з висновком якого погодився апеляційний суд, врахувавши рішення виконавчого комітету Малинської міської ради від 24 листопада 2022 року №286 про доцільність позбавлення відповідача батьківських прав щодо сина, вказав, що позивачкою надано належні та допустимі докази на підтвердження свідомої та винної поведінки відповідача щодо невиконання батьківських обов'язків відносно сина, який навіть після смерті матері дитини не цікавився життям сина та його утриманням, що підтверджує необхідність позбавлення відповідача батьківських прав і стягнення з нього аліментів на утримання сина до його повноліття.

Задовольняючи вимоги про стягнення аліментів на утримання дитини, суди також вказали, що відповідач добровільно не надає коштів на утримання сина.

Не погоджуючись із позицією апеляційного суду, відповідач вирішив оскаржити судові рішення до Верховного Суду.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Позивачка на підтвердження наявності підстав для позбавлення батьківських прав відповідача надала шкільні характеристики онука, акт складений депутатом Малинської міської ради зі слів сусідів і довідку державного виконавця про наявність у відповідача заборгованості за аліментами.

Під час розгляду справи в суді першої інстанції органом опіки та піклування надано висновок від 24 листопада 2022 року про доцільність позбавлення відповідача батьківських прав щодо сина.

Суди попередніх інстанцій вважали надані позивачкою докази достатніми для позбавлення відповідача батьківських прав з підстав, передбачених пунктом 2 частини першої статті 164 СК України.

Проте колегія суддів вважає такі висновки передчасними та недостатньо обґрунтованими.

Питання позбавлення батьківських прав є винятковим як для дитини, так і для її батьків, а тим більше у розглядуваній справі, за обставин якої матір дитини померла, а відповідач залишається єдиним із батьків.

Син на час вирішення справи судами попередніх інстанцій досяг 15-річного віку та, відповідно, мав право висловити свою думку щодо питання позбавлення батьківських прав відповідача.

З огляду на важливість порушеного питання про позбавлення батьківських прав, вочевидь, суди мали упевнитися, що син отримав всю необхідну інформацію, яка стосується питання про позбавлення відповідача батьківських прав та надати дитині можливість висловити свою думку.

Натомість неповнолітній не був заслуханий ні органом опіки та піклування при наданні висновку від 24 листопада 2022 року, ні судами при ухваленні оскаржуваних рішень.

Наявні в матеріалах справи, надані представником позивачки апеляційному суду скріншоти повідомлень у месенджері від абонента «Денічка» не ідентифікують особу, яка їх склала, та не свідчать про належне виконання вищенаведених положень статті 171 СК України, статті 12 Конвенції про права дитини та статті 6 Європейської конвенції про здійснення прав дітей.

Оскільки фактичні обставини, які мають значення для правильного вирішення спору про позбавлення батьківських прав, судами встановлені не повною мірою, а встановлення обставин справи і вирішення питання про оцінку доказів виходить за межі розгляду справи судом касаційної інстанції, Верховний Суд частково погоджується з доводами касаційної скарги про порушення норм процесуального права та неправильне застосування норм матеріального права і вважає за необхідне скасувати постанову апеляційного суду в частині вирішення вимог про позбавлення батьківських прав, направивши справу в цій частині на новий розгляд до суду апеляційної інстанції.

Згідно з пунктом 2 частини першої статті 409 ЦПК України суд касаційної інстанції за результатами розгляду касаційної скарги має право скасувати судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій повністю або частково і передати справу повністю або частково на новий розгляд, зокрема за встановленою підсудністю або для продовження розгляду.

Відповідно до пункту 1 частини третьої статті 411 ЦПК України підставою для скасування судового рішення та направлення справи на новий розгляд є також порушення норм процесуального права, на які посилається заявник у касаційній скарзі, що унеможливило встановлення фактичних обставин, які мають значення для правильного вирішення справи, якщо суд не дослідив зібрані у справі докази, за умови висновку про обґрунтованість заявлених у касаційній скарзі підстав касаційного оскарження, передбачених пунктами 1, 2, 3 частини другої статті 389 цього Кодексу.

Під час нового розгляду справи апеляційному суду необхідно виправити вказані недоліки, заслухавши думку дитини, переконавшись, що вона до цього отримала всю необхідну інформацію про справу. Крім того, враховуючи тривалий час, який минув після подання позову, необхідно встановити, яким чином наразі складаються стосунки між батьком та сином, більш детально з'ясувати, коли припинилося спілкування відповідача із дитиною, які дії вживав відповідач для виправлення ситуації з відсутністю належної участі у вихованні сина, та чи є можливість виправити таку ситуацію.

Щодо вирішення судами питання про стягнення аліментів із відповідача на утримання сина, то Верховний Суд загалом погоджується з висновками судів в цій частині, оскільки передбачений статтею 180 СК України обов'язок батьків утримувати свою дитину є безумовним, а відповідач як на момент подання позову, так і на час ухвалення рішення судом першої інстанції проживав окремо від сина та, вочевидь, дитина не перебувала на його утриманні.

Водночас з огляду на вік дитини, а також те, що після подання розглядуваного позову і повномасштабного військового вторгнення росії він виїхав за межі України та, відповідно, не проживає за місцем реєстрації позивачки у смт Гранітне Житомирської області, колегія суддів вважає за необхідне змінити оскаржені судові рішення в частині стягнення аліментів, передбачивши, що такі аліменти мають стягуватися з відповідача на користь сина шляхом їх перерахування на особистий рахунок дитини, відкритий в АТ «Ощадбанк».

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119419538>.

2.1.6. Справи щодо видання обмежувальних приписів

Постанова Верховного Суду від 12.06.2024 у справі №306/2813/23

Із заявою про видачу обмежувального припису може звернутися як особа, яка постраждала від домашнього насильства і якій виповнилося 14 років, так і родичі дитини, зокрема дід неповнолітньої особи.

Саме собою помилкове зазначення в заяві діда заявниці її законним представником не є підставою для повернення заяви, адже у цій справі і заявниці, і її дід наділені повноваженнями звернутися до суду із заявою про видачу обмежувального припису щодо постраждалої.

1. Обставини справи

У листопаді 2023 року заявниця (неповнолітня особа) та законний представник (ОСОБА_2), який є дідом заявниці, звернулися до суду із заявою про видачу обмежувального припису.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Суд першої інстанції виніс ухвалу, залишену без змін постановою апеляційного суду, про повернення заяви про видачу обмежувального припису особі, яка її подала.

Ухвала суду першої інстанції мотивована тим, що заявником у цій справі зазначено неповнолітню особу, а законним представником – ОСОБА_2, однак матеріали справи не містять відомостей (доказів), що саме ОСОБА_2 є її законним представником (рішення про призначення опікуна).

Постанова апеляційного суду мотивована законністю й обґрунтованістю ухвали суду першої інстанції. Апеляційний суд вказав, що аргумент апеляційної скарги про те, що закон передбачає право дитини, яка досягла 14-річного віку, звернутися самостійно до суду за захистом своїх інтересів,

на увагу не заслуговує, оскільки заявниця, якій на момент подання заяви про видачу обмежувального припису виповнилося 14 років, самостійно не зверталася до суду, а звернулася через законного представника – ОСОБА_2. Аргументи апеляційної скарги, що ОСОБА_2 як дід заявниці має право на звернення до суду як її законний представник, не були взяті апеляційним судом до уваги, оскільки, на думку апеляційного суду, саме батьки (усиновлювачі) є законними представниками своїх малолітніх та неповнолітніх дітей.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Статтю 18 СК України визначено, що кожен учасник сімейних відносин, який досяг чотирнадцяти років, має право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу. Суд застосовує способи захисту, які встановлені законом або домовленістю (договором) сторін. Способами захисту сімейних прав та інтересів, зокрема, є встановлення правовідношення; зміна правовідношення.

Відповідно до пунктів 1, 3 частини першої статті 350-2 ЦПК України заява про видачу обмежувального припису може бути подана особою, яка постраждала від домашнього насильства, або її представником – у випадках, визначених Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», батьками та іншими законними представниками дитини, родичами дитини (баба, дід, повнолітній брат, сестра), мачухою або вітчимою дитини, а також органом опіки та піклування в інтересах дитини, яка постраждала від домашнього насильства, – у випадках, визначених Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», або постраждала від насильства за ознакою статі, – у випадках, визначених Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків».

Аналіз наведених норм права дає підстави висувати, що із заявою про видачу обмежувального припису може звернутися як особа, яка постраждала від домашнього насильства і якій виповнилося 14 років, так і дід неповнолітньої.

У цій справі до суду першої інстанції надійшла заява про видачу обмежувального припису щодо постраждалої особи, яка підписана як самою заявницею, так і її дідом.

Проте суд першої інстанції на викладене уваги не звернув та помилково повернув заяву, зазначивши, що її подано неуповноваженою особою, оскільки заявником зазначено неповнолітню, а законним представником ОСОБА_2. Саме собою помилкове зазначення в заяві ОСОБА_2 законним представником заявниці не є підставою для повернення заяви, адже у цій справі і заявниця, і її дід наділені повноваженнями звернутися до суду із заявою про видачу обмежувального припису щодо постраждалої.

З огляду на викладене Верховний Суд касаційну скаргу задовольнив, рішення судів першої та апеляційної інстанцій скасував, а справу передав на новий розгляд до суду першої інстанції.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119841797>.

Постанова Верховного Суду від 27.06.2024 у справі №509/7151/23 (провадження №61-4448св24)

У межах кримінального провадження обмежувальний припис визначений лише як супутній інструмент захисту права – кінцевим завданням судового процесу, в межах якого він може бути застосований, є покарання винної особи. Метою ж реалізації обмежувального припису в межах ЦПК України є саме реалізація тимчасової перестороги, тимчасового заходу захисту на підставі оцінки ризиків здійснення домашнього насильства або його повторення.

Обмежувачий припис на підставі ЦПК України та на підставі КПК України може застосовуватися окремо та самостійно, однак паралельне їх застосування не можна вважати процесуально обґрунтованим (необхідно уникати збігу змістів застосованих обмежувачих приписів у двох юрисдикціях).

Кримінальний процес має певну відмінність у меті та предметі доказування порівняно із цивільним процесом, зокрема, в контексті застосування обмежувального припису. У випадку застосування обмежувального припису в межах цивільного процесу суд з огляду на принцип розумності має оцінити лише підстави для висновку про наявність домашнього насильства, ризику його продовження чи повторного вчинення. Метою та предметом доказування у кримінальній справі щодо злочину, пов'язаного із домашнім насильством, є доведення факту вчинення цього злочину та встановлення поза розумним сумнівом вини кривдника у ньому (складу злочину), оскільки основною метою є охорона прав і свобод постраждалої особи від злочину та запобігання злочину через покарання кривдника, а не тимчасовий захист постраждалої особи від імовірного повторення домашнього насильства.

1. Обставини справи

У листопаді 2023 року заявниця звернулася до суду із заявою про видачу обмежувального припису відносно свого чоловіка.

Заява мотивована тим, що з 2021 року вона перебуває у зареєстрованому шлюбі зі своїм чоловіком. У шлюбі у них народився син. Фактичні шлюбні відносини між подружжям не підтримуються із серпня 2023 року.

Заявниця вказувала на те, що вона надає чоловіку можливість бачитися з дитиною, добровільно привозить дитину на зустрічі з ним в обумовлені місце та час. Під час спільної прогулянки 13.11.2023 між ними виникли суперечки, і вона з дитиною виявила бажання припинити зустріч, а чоловік став їй перешкоджати, погрожував та не давав змоги посадити дитину в машину. Заявниця вказувала, що чоловік завдав їй удар головою в обличчя, чим спричинив їй тілесні ушкодження. У зв'язку із чим вона звернулася із заявою про вчинене кримінальне правопорушення, на підставі якої відкрито кримінальне провадження №12023164470000607 за ч.1 ст.125 КК України, а також звернулася до медичного закладу КНП «Міська клінічна лікарня №1» ОМР, де поставлено попередній діагноз «перелом кісток носа без зміщення. Садно спинки носу».

З урахуванням зазначеного заявниця просила видати обмежувальний припис, яким заборонити чоловіку перебувати в місці проживання (перебування) постраждалої особи та їх дитини та за іншими адресами, відповідно до місця проживання заявниці; заборони чоловіку особисто і через третіх осіб розшукувати заявницю та дитину, якщо вона за власним бажанням перебуває у місці, невідомому кривднику, переслідувати їх та в будь-який спосіб спілкуватися з ними; заборонити чоловіку, вести листування, телефонні переговори або контактувати із заявницею та дитиною, через інші засоби зв'язку особисто і через третіх осіб; застосувати до чоловіка вищенаведені заходи та покласти на нього вищевказані обов'язки строком на 6 місяців.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції, залишеним без змін постановою апеляційного суду, заяву про видачу обмежувального припису задоволено частково.

Видано обмежувальний припис відносно чоловіка заявниці на строк 2 місяці, яким визначено такі тимчасові обмеження його прав, а саме:

- заборонено особисто і через третіх осіб розшукувати заявницю, якщо вона за власним бажанням перебуває у місці, невідомому йому, переслідувати її та в будь-який спосіб спілкуватися з нею;

- заборонено вести листування, телефонні переговори із заявницею або контактувати з нею через інші засоби зв'язку особисто і через третіх осіб.

Задовольняючи частково заяву про видачу обмежувального припису, суд першої інстанції, з висновком якого погодився апеляційний суд, виходив із того, що надані заявницею суду докази підтверджують факт вчинення щодо неї фізичного насильства з боку чоловіка та існування високого ризику вірогідності продовження чи повторного вчинення домашнього насильства, а тому дійшов висновку про наявність правових підстав для видання обмежувального припису відносно чоловіка на строк 2 місяці.

У березні 2024 року представник чоловіка заявниці подав до Верховного Суду касаційну скаргу, в якій, посилаючись на порушення судами норм матеріального та процесуального права, просив скасувати вказані судові рішення та ухвалити нове рішення про відмову у задоволенні заяви про видачу обмежувального припису.

Касаційна скарга мотивована, зокрема, тим, що суди попередніх інстанцій дійшли помилкового висновку про те, що заявниця довела факт вчинення щодо неї фізичного насильства з боку її чоловіка, не врахували положення ст. 62 Конституції України, згідно з якою особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

Суди попередніх інстанцій не врахували, що внесення відомостей про кримінальні провадження до ЄРДР не підтверджує факт вчинення заінтересованою особою домашнього насильства.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Протидія насильству у сім'ї є одним із важливих напрямів суспільного розвитку. Вона розглядається не лише як соціальна проблема, а насамперед як проблема захисту прав людини. При здійсненні насильства у сім'ї відбувається порушення прав і свобод конкретної людини, що вимагає втручання з боку держави і суспільства.

Невжиття своєчасних обмежувальних заходів стосовно кривдника може призвести надалі до завдання шкоди здоров'ю потерпілому від насильства у сім'ї.

Відповідно до ч. 1 ст. 24 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» до спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству належать: 1) терміновий заборонний припис стосовно кривдника; 2) обмежувальний припис стосовно кривдника; 3) взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи; 4) направлення кривдника на проходження програми для кривдників.

Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» визначено, що видача обмежувального припису є заходом впливу на кривдника, який може вживатися лише в інтересах постраждалих осіб та у разі настання певних факторів та ризиків.

Під час вирішення питання про наявність підстав для видачі обмежувального припису суди мають встановлювати, яким формам домашнього насильства піддавався заявник, та оцінювати ризики продовження у майбутньому домашнього насильства у будь-якому його прояві.

Подібний висновок викладений у постановках Верховного Суду від: 21.11.2018 у справі №756/2072/18 (провадження №6119328св18), 09.12.2019 у справі №756/11732/18 (провадження №61-49077св18), 02.11.2020 у справі №336/3551/18-ц (провадження №61-1693св19), 17.02.2021 у справі №766/13927/20-ц (провадження №61-17471св20), 28.06.2022 у справі №466/180/22 (провадження №61-4104св22), 25.07.2023 у справі №344/1732/23 (провадження №61-6759св23).

Відповідно до ст. 350-6 ЦПК України, розглянувши заяву про видачу обмежувального припису, суд ухвалює рішення про задоволення заяви або відмову в її задоволенні. У разі задоволення заяви суд видає обмежувальний припис у вигляді одного чи декількох заходів тимчасового обмеження прав особи, яка вчинила домашнє насильство, передбачених Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» на строк від одного до шести місяців.

У разі порушення кримінального провадження у зв'язку з вчиненням домашнього насильства перелік заходів щодо тимчасового обмеження прав або покладення обов'язків на особу, яка підозрюється, обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, або визнана винною у його вчиненні, а також порядок застосування таких заходів визначаються Кримінальним кодексом України та Кримінальним процесуальним кодексом України (ч. 10 ст. 26 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»).

Згідно зі ст. 91-1 КК України суд може застосувати до особи, яка вчинила домашнє насильство, один або декілька обмежувальних заходів, відповідно до якого (яких) на засудженого можуть бути покладені такі обов'язки: 1) заборона перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства; 2) обмеження спілкування з дитиною у разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або у її присутності; 3) заборона наблизитися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку з роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин; 4) заборона листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, інших контактів через засоби зв'язку чи електронних комунікацій особисто або через третіх осіб; 5) направлення для проходження програми для кривдників або пробаційної програми.

На підставі ч. 6 ст.194 КПК України (у редакції, чинній на момент вчинення відповідних процесуальних дій) в інтересах потерпілого від злочину, пов'язаного з домашнім насильством, крім обов'язків, передбачених частиною п'ятою цієї статті, суд може застосувати до особи, яка підозрюється у вчиненні такого кримінального правопорушення, один або декілька таких обмежувальних заходів: 1) заборона перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства; 2) обмеження спілкування з дитиною у разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або у її присутності; 3) заборона наблизитися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку з роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин; 4) заборона листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, інших контактів через засоби зв'язку чи електронних комунікацій особисто або через третіх осіб; 5) направлення для проходження лікування від алкогольної, наркотичної або іншої залежності, від хвороб, що становлять небезпеку для оточуючих, направлення для проходження програми для кривдників.

Особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у порядку, передбаченому цим Кодексом, і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення і має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом (чч. 1, 2 ст. 17 КПК України).

Тлумачення поняття «злочин, пов'язаний із домашнім насильством» надав Верховний Суд у складі Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у постанові від 12 лютого 2020 року у справі №453/225/19 (провадження №51-4000км19): «Злочин, пов'язаний із домашнім насильством, слід вважати будь-яке кримінальне правопорушення, обставини вчинення якого свідчать про наявність у діянні хоча б одного з елементів (ознак), перелічених у статті 1 Закону №2229-VIII, незалежно від того, чи вказано їх в інкримінованій статті (частині статті) КК як ознаки основного або кваліфікованого складу злочину. Встановлена у пунктом 7 частини першої статті 284 КПК заборона закриття кримінального провадження поширюється на осіб, які вчинили злочин, пов'язаний із домашнім насильством, за умови, що слідчі органи пред'явили особі таке обвинувачення і вона мала можливість захищатися від нього».

Відповідно до преамбули Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» його мета саме у запобіганні та протидії домашньому насильству. При цьому важливою є і встановлена послідовність двох зазначених завдань. Обмежувальний припис визначений у цьому законі як один з інструментів досягнення відповідних завдань. Його реалізація передбачена як в межах ЦПК України (ч. 8 ст. 26 цього Закону), так і в межах КПК України (ч. 10 ст. 26 цього Закону). Обмежувальний припис, передбачений КПК України, є інструментом додаткового захисту постраждалого учасника кримінального провадження, завдання якого відповідно до статті 2 КПК України є значно ширшими, а кінцева мета – не тимчасовий захід перестороги, а вирішення питання відповідальності винної особи.

Тобто в межах кримінального провадження обмежувальний припис визначений лише як супутній інструмент захисту права – кінцевим завданням судового процесу, в межах якого він може бути застосований, є покарання винної особи. Метою ж реалізації обмежувального припису в межах ЦПК України є саме реалізація тимчасової перестороги, тимчасового заходу захисту на підставі оцінки ризиків здійснення домашнього насильства або його повторення. Це відповідає висновку, зробленому Верховним Судом у постанові від 05.09.2019 у справі №756/3859/19.

У зв'язку із цим застосування такого інструмента, як обмежувальний припис, у цивільному процесі не вирішує завдання кримінального процесу, пов'язаного із покаранням кривдника. Разом з тим застосування обмежувального припису як відповідного інструмента в межах кримінального провадження здатне виконати роль, відведену йому Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Тому у разі застосування цього інструмента в межах кримінального провадження відсутня необхідність для його застосування в межах цивільного провадження. Водночас стаття 194 КПК України та стаття 91-1 КК України не виключають за своїм змістом застосування частини восьмої статті 26 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», тому застосування інституту обмежуючого припису не може бути обмежене межами кримінального провадження, КК України та КПК України. Тобто, постраждала особа може ініціювати застосування цього інструмента в одній із юрисдикцій на свій власний розсуд. Якщо обмежувальний припис не застосований у межах кримінального провадження, то він може бути застосований у межах ЦПК України як тимчасовий захід, який виконує захисну та запобіжну функції. Доказування в обох випадках має відбуватися відповідно до вимог профільного процесуального кодексу.

Отже, відповідний обмежуючий припис на підставі ЦПК України та на підставі КПК України може застосовуватись окремо та самостійно, однак паралельне їх застосування не можна вважати процесуально обґрунтованим (необхідно уникати збігу змістів застосованих обмежуючих приписів у двох юрисдикціях). Саме задля усунення паралельного застосування обмежувального припису Верховний Суд вказував у постанові від 24.02.2021 у справі №570/2528/20 на необхідність досліджувати судами за наявності відкритого кримінального провадження з приводу злочину, пов'язаного з домашнім насильством, факт застосування ст. 194 КПК України та ст. 91 КК України при вирішенні питання застосування статті 26 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».

Однак, враховуючи зазначене та з огляду особливостей, передбачених чч. 1, 2 ст. 17 КПК України, кримінальний процес має певну відмінність у меті та предметі доказування порівняно із цивільним процесом, зокрема, в контексті застосування обмежувального припису. У випадку застосування обмежувального припису в межах цивільного процесу суд, виходячи з принципу розумності, має оцінити лише підстави для висновку про наявність домашнього насильства, ризику його продовження чи повторного вчинення. Метою та предметом доказування у кримінальній справі щодо злочину, пов'язаного з домашнім насильством, є доведення факту вчинення цього злочину та встановлення поза розумним сумнівом вини кривдника у ньому (складу злочину), оскільки основною метою є охорона прав і свобод постраждалої особи від злочину та запобігання злочину через покарання кривдника, а не тимчасовий захист постраждалої особи від ймовірного повторення домашнього насильства. Тому обставини, встановлені в межах цивільного процесу, та сам факт застосування обмежуючого припису згідно із процедурою ЦПК України не можуть мати вирішального значення для відповідного кримінального провадження.

Разом з тим обставини, встановлені у межах кримінального провадження щодо злочину, пов'язаного з домашнім насильством, які мають значення для вирішення питання про застосування обмежувального припису в межах цивільного процесу, якщо це питання не вирішене у межах відповідного кримінального процесу, можуть бути враховані цивільним судом відповідно до умов ЦПК України.

Висновок Верховного Суду, викладений у постановках від 29.08.2019 у справі №640/23804/18, від 30.01.2020 у справі №545/744/19, від 06.02.2020 у справі №753/8626/19, від 05.03.2020 у справі №755/5273/19, від 02.09.2020 у справі №635/4854/19-ц, від 10.02.2021 у справі №761/49109/19, від 24.02.2021 у справі №570/2528/20 про те, що лише сам факт звернення до компетентних органів із заявою про вчинення домашнього насильства та відкриття кримінального провадження із цього питання не означають доведеність вчинення домашнього насильства, є обґрунтованим відповідно до умов доведення винуватості особи, передбачених КПК України. Однак помилковим є тлумачення цього висновку з того погляду, що лише наявність повідомлення підозри у факті вчинення домашнього насильства як кримінального правопорушення, направлення до суду обвинувального акта або вирок кримінального суду є єдиними належними доказами вчинення домашнього насильства у вирішенні питання застосування обмежувального припису в межах ЦПК України. Сама собою відсутність кримінального провадження щодо вчинення домашнього насильства не може автоматично свідчити про відсутність домашнього насильства, як і наявність кримінального провадження також не свідчить автоматично про вчинення домашнього насильства. Це все фактори, наявність чи відсутність яких має оцінюватися цивільним судом у комплексі для вирішення питання про видання обмежувального припису.

Отже, результати досудового розслідування у кримінальному провадженні, відкритому з приводу дій заінтересованої особи або вирок цій особі у відповідній кримінальній справі, є додатковими критеріями оцінки, але не виключними.

Враховуючи наведене, Верховний Суд залишив касаційну скаргу без задоволення, а рішення судів першої та апеляційної інстанцій – без змін.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120088797>.

2.2. Практика Європейського суду з прав людини

СТАТТЯ 8 КОНВЕНЦІЇ (ПРАВО НА ПОВАГУ ДО ПРИВАТНОГО І СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ)

VAGDALT v. Hungary (№9525/19)

1. Обставини справи

У цій справі заявник скаржився на неможливість оскаржити заяву про батьківство, зроблену іншим чоловіком, і встановити власне батьківство щодо своєї неповнолітньої доньки. Впродовж 2000 – 2005 років заявник перебував у позашлюбних стосунках з Е. Р., яка на той час була одружена з Сс. Н.

27 вересня 2002 року Е. Р. народила дівчинку, С. Відповідно до положень статті 35 Закону про шлюб, сім'ю та опіку від 1952 року в чинній на час подій редакції (далі – старий Закон про сім'ю), яка встановлювала правову презумпцію, що батьком народженої у шлюбі дитини є чоловік матері, С. була зареєстрована як дочка Е. Р. та Сс. Н. Разом з тим заявник підтримував регулярні контакти з С. до 2005 року, коли стосунки між ним та Е. Р. припинилися.

Чинне на час подій угорське законодавство не передбачало можливості для чоловіка, який стверджував, що він є біологічним батьком дитини, батьківство якої було встановлено або за правовою презумпцією, або шляхом визнання, безпосередньо оскаржити батьківство. Така процедура могла бути ініційована опікуном ad litem, якщо орган опіки та піклування вважав, що в найкращих інтересах дитини дізнатися про своє походження та з'ясувати свій сімейний статус. Таким чином, національні органи влади користувалися дискреційними повноваженнями, покликаними забезпечити найкращі інтереси дитини, а також збалансувати інтереси як дитини, так і передбачуваного біологічного батька.

Відповідно, 8 травня 2006 року заявник звернувся до органу опіки та піклування з проханням призначити для С. опікуна ad litem, щоб той міг подати позов з метою спростування батьківства Сс. Н. Спочатку адміністративні органи відхилили прохання заявника на тій підставі, що сімейний статус С. був врегульований, і оспорування батьківства Сс. Н. не відповідало найкращим інтересам дитини. Заявник оскаржив цю відмову до суду, і в результаті поновленого адміністративного провадження орган опіки та піклування погодився з висновками експерта-психолога і постановив, що здоровий розвиток дитини вимагає з'ясування її походження відповідно до положень Закону про сім'ю. Е. Р. та Сс. Н. оскаржили це рішення в судовому порядку. У результаті судового розгляду на підставі тесту ДНК, який довів, що заявник є біологічним батьком С., орган реєстрації актів цивільного стану міста Сопрон викреслив ім'я Сс. Н. з реєстру актів цивільного стану як батька С.

23 травня 2011 року заявник подав заяву про визнання батьківства щодо С., однак за відсутності згоди матері він не був зареєстрований як батько С. у реєстрі актів цивільного стану. 03 червня 2011 року Сс. Н. також подав заяву про визнання батьківства щодо С., за згодою Е. Р.

У результаті 7 липня 2011 року Сс. Н. знову був записаний у реєстрі як батько дівчинки. Оскільки жоден із цих заходів не був адміністративним рішенням, заявник не мав законного способу оскаржити їх, і його скарги з цього приводу були відхилені. Заявник подавав скарги на дії реєстратора актів цивільного стану до прокуратури та поліції, за результатом розгляду яких у діях останнього не було встановлено порушень. Після цього заявник подав заяву до відповідного органу опіки та піклування з проханням з'ясувати, чи відповідає зміна сімейного статусу С. найкращим інтересам дитини.

У результаті 21 листопада 2012 року було встановлено, що провадження відповідатиме інтересам дитини, і було призначено опікуна ad litem для С., яка подала цивільний позов про оскарження батьківства Сс. Н. до окружного суду. Орган опіки вважав, що хоча С. жила в емоційно і матеріально адекватних умовах, суперечлива і тривожна інформація про її походження негативно впливала на її психіку і серйозно загрожувала її емоційному розвитку. Дитина знала про таємницю свого сімейного статусу і тому була розгублена, тим більше, що до трьох років її виховували з думкою, що заявник є її батьком.

Надалі це рішення було декілька разів скасовано національними судами, і зрештою 28 травня 2014 року Kúria (Верховний Суд Угорщини) прийняв рішення, яким визнав, що з'ясування біологічного походження С. відповідає найкращим інтересам дитини і що провадження у цій справі має бути здійснене в її інтересах. На підставі цього рішення Верховного Суду 18 серпня 2014 року орган опіки та піклування призначив опікуна ad litem з метою порушення провадження про анулювання батьківства Сс. Н. та встановлення батьківства заявника.

28 травня 2015 року опікун ad litem відкрив провадження у справі з метою встановлення батьківства заявника, проте не відкривав його проти Сс. Н. З метою оскарження батьківства останнього 24 липня 2015 року окружний суд визнав заявника батьком С. Після апеляції, поданої Е. Р. як третьою стороною, апеляційний суд скасував це рішення суду першої інстанції. Він відхилив позов і закриття провадження у справі, встановивши, що статус батька був встановлений на підставі заяви про визнання батьківства, зробленої Сс. Н. 03 червня 2011 року. Провадження щодо встановлення батьківства дитини могло бути розпочато лише у випадку, якби статус батька був вакантним. У відповідь на аргументи заявника суд другої інстанції вказав, що, незважаючи на чітку вказівку органу опіки та піклування від 18 серпня 2014 року, опікун ad litem не ініціював провадження проти Сс. Н. щодо позбавлення його батьківства, а отже, це питання не могло розглядатися в рамках провадження, що перебувало на його розгляді. Kúria залишив це рішення в силі.

31 березня 2017 року опікун ad litem, який представляв інтереси С., порушив справу проти Сс. Н. про позбавлення останнього батьківства. Заявник не був стороною цього провадження. Національні суди відхилили цей позов як такий, що поданий із пропуском строку. Оскільки після скасування новим Цивільним кодексом старого Закону про сім'ю позов про визнання батьківства міг бути поданий неповнолітньою дитиною або до досягнення нею трирічного віку, або, якщо дитина дізналася про причини неоскарження батьківства пізніше, протягом одного року з дня, коли вона дізналася про ці факти; початковою точкою відліку річного строку, на думку суду, було 18 серпня 2014 року, коли орган опіки та піклування призначив опікуна ad litem.

Суд зазначив, що провадження щодо встановлення батьківства заявника стосовно С. не переривало перебігу річного строку, оскільки мало інший предмет розгляду. До ЄСПЛ заявник скаржився на відсутність можливості визнання батьківства стосовно своєї доньки, оскільки національні органи влади були неефективні у здійсненні провадження.

2. Оцінка Суду

Суд вважав за доцільне розглянути скаргу з погляду позитивних зобов'язань держави за статтею 8 Конвенції. При цьому він вважав, що його роль полягає саме в тому, щоб визначити, чи був досягнутий у цій справі справедливий баланс між відповідними конкуруючими інтересами і чи був процес прийняття рішення в цілому справедливим і чи він забезпечив заявникові необхідний захист його інтересів, захищених статтею 8 Конвенції (пункт 51 рішення).

Суд зазначив, що у своїх попередніх рішеннях він вже визнавав, що дискреційні повноваження угорських національних органів влади у сфері встановлення батьківства, передбачені старим угорським Законом про сім'ю, самі собою не були несумісними з гарантіями, що містяться у статті 8 Конвенції (див. рішення у справі Krisztián Barnabás Tóth v. Hungary, №48494/06, § 33, від 12 лютого 2013 року) (пункт 53 рішення).

Суд визнав, що у цій справі проведення процедури встановлення батьківства відповідало найкращим інтересам дитини, оскільки при вирішенні питання про надання дозволу на її порушення національні органи влади взяли до уваги відповідні обставини, включаючи сімейну ситуацію та оточення дитини, її стосунки із заявником та її інтереси у з'ясуванні свого сімейного статусу. Вони ретельно збалансували ці елементи, надали детальні обґрунтування своїх висновків і дійшли висновку, що невизначеність щодо її походження була шкідливою і негативно впливала на розвиток С. (пункт 56 рішення).

Щодо способу, яким було проведено процедуру встановлення батьківства, Суд зазначив, що національне законодавство не дозволяло заявнику подати заяву про встановлення батьківства без згоди матері, навіть якщо це відповідало б найкращим інтересам дитини. Заявник також не мав жодних правових засобів, щоб вплинути на відмову матері. Навпаки, органи влади знову зареєстрували Сs. Н. як батька дитини, незважаючи на те, що його заява про батьківство суперечила встановленим фактам.

Суд зазначив, що він бере до уваги висновок прокуратури про те, що згідно з угорським законодавством реєстратор не зобов'язаний перевіряти батьківство дитини при повторній реєстрації Сs. Н. як її батька. Однак він не може ігнорувати той факт, що національні органи влади повинні були повністю знати про остаточне рішення суду щодо біологічного походження дитини і про те, що сам заявник зробив заяву про визнання батьківства щодо С., але вони вирішили проігнорувати ці обставини (пункт 59 рішення). Такий підхід також фактично виключив будь-яку можливість надалі для заявника домогтися визнання свого батьківства, незважаючи на встановлений біологічний факт, що він є батьком дитини.

По-перше, він не міг ініціювати адміністративне провадження щодо врегулювання сімейного статусу дитини, оскільки запис про батьківство щодо С. був зроблений в актовому записі. По-друге, його звернення до органу опіки та піклування з проханням подати позов про встановлення батьківства також не дало жодних результатів (пункт 59 рішення). Щодо другої групи проваджень Суд зазначив, що у справі заявника його можливості щодо встановлення зв'язку зі своєю дитиною були обмежені статтею 43 старого Закону про сім'ю. Хоча це положення було здатне захистити інтереси передбачуваних батьків, воно не враховувало осіб, які, як у ситуації заявника, були доведені як біологічні батьки дитини, чий батьківський статус не залишився вакантним у реєстрі (див. пункти 16 і 20 цього рішення). Лише якщо орган опіки та піклування визнавав, що з'ясування сімейного статусу відповідає найкращим інтересам дитини, призначався опікун *ad litem*, який відкривав провадження від імені дитини (пункт 60 рішення).

Суд зазначив, що, незважаючи на попередній висновок про те, що з'ясування батьківства дитини було в інтересах С. (див. пункти 9 – 14 рішення), національні органи влади здійснили нову оцінку цього питання (див. пункти 25 – 28 рішення). Національні органи не можна критикувати за розгляд питання про те, чи можуть інтереси дитини переважати над інтересами заявника до вжиття будь-яких заходів, оскільки це провадження було чітко спрямоване на забезпечення балансу між інтересами дитини та інтересами біологічного батька. У зв'язку із цим Суд підкреслив, що нова оцінка найкращих інтересів дитини дала той самий результат, що й попередня: національні органи влади дійшли висновку, що невизначеність і суперечлива інформація про її походження негативно вплинули на психіку та емоційний розвиток С., що зумовило необхідність з'ясування її сімейного статусу (пункт 61 рішення).

І все ж Суд із занепокоєнням відзначив, що національним органам влади знадобилося 3 роки, для того щоб заново вирішити питання про найкращі інтереси дитини, призначити та доручити опікуну *ad litem* розпочати провадження у справі про скасування батьківства Сs. Н. та встановлення батьківства заявника (пункт 62 рішення).

Суд звернув увагу на те, що опікун *ad litem* повинен був подати позов про оскарження батьківства Сs. Н., але не зробив цього, нехтуючи вказівками органу опіки та піклування. Через це упушення його позов про реєстрацію батьківства заявника був приречений на невдачу і дійсно був відхилений на тій підставі, що запис про батьківство щодо дитини було вчинено в реєстрі актів цивільного стану (пункт 63 рішення).

У зв'язку із цим Суд зазначив, що суди повторювали у своїх рішеннях, що сам факт юридичного визнання іншим чоловіком, Сs. Н., свого батьківства, незважаючи на фактичні обставини такого визнання, був достатнім для відмови у задоволенні вимоги про визнання біологічного батьківства заявника. Суди не взяли до уваги той факт, що батьківство заявника стосовно С. було визначено остаточним судовим рішенням і не повинно було ставитися під сумнів (пункт 64 рішення).

Суд також зазначив, що наступна спроба виправити бездіяльність опікуна виявилася марною, оскільки через встановлений законом строк для оскарження батьківства стверджуваного батька новий позов опікуна про оскарження батьківства Сs. Н., поданий від імені С., не розглядався через спливу відповідного строку. У зв'язку із цим Суд підкреслив, що відповідальність держави за Конвенцією може наставати за дії всіх її органів, агентів та службовців. Це міркування стосується й опікуна *ad litem*, призначеного для представництва інтересів С., який повинен був використати всі правові засоби, необхідні для врегулювання її сімейного статусу. Не зробивши цього вчасно, тобто до спливу відповідного строку, він фактично позбавив заявника можливості встановити правові відносини зі своєю дитиною (пункт 67 рішення).

Підсумовуючи, Суд визнав, що національне законодавство містить певні гарантії, які дозволяють врахувати всі інтереси перед прийняттям будь-якого рішення про порушення провадження, яке може вплинути на сімейний статус дитини. Однак за конкретних обставин цієї справи їхньому практичному застосуванню щодо заявника було приділено мало уваги, і не схоже, що розгляд його справи органами влади забезпечив належне врахування його прав та інтересів. Суд також із занепокоєнням відзначив кількість повторних розглядів, які скасовували попередні висновки, рішення, які були явно несумісні з фактичними обставинами конкретної справи, і, нарешті, поведінку опікуна *ad litem*.

Відповідно, затягування провадження неминуче зменшувало і, зрештою, звело нанівець будь-яку перспективу його успішного завершення (пункти 68 – 69 рішення). Розглянувши, яким чином усі ці елементи, у сукупності вплинули на ситуацію заявника, Суд дійшов висновку, що, навіть з урахуванням свободи розсуду, залишеної Державі, вона не змогла забезпечити заявнику повагу до його сімейного життя, на яку він мав право за Конвенцією (див. *mutatis mutandis*, *Róžański v. Poland*, №55339/00, § 79, 18 травня 2006 року).

Висновок – порушення статті 8 Конвенції (право на повагу до приватного і сімейного життя). Рішення в цій справі ухвалено Палатою 07 березня 2024 року й набуде статусу остаточного відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції.

MOLDOVAN v. Ukraine (№62020/14)

1. Обставини справи

Заявник у цій справі – Олександр Володимирович Молдован, громадянин України, який народився в 1993 році в селі Чорнівка Чернівецької області (Україна). Заявник був народжений поза шлюбом, а особа, яку він вважав своїм батьком, померла у 2012 році. З метою отримання спадщини померлого (пана Ч.) заявник звернувся до суду із позовом до законних спадкоємців пана Ч. – його матері та рідної сестри про визнання батьківства та внесення відповідних змін до актового запису про народження. На обґрунтування своїх вимог заявник, зокрема, зазначив, що батьківство може бути підтверджено на підставі тесту ДНК. Також заявник просив суд викликати та заслухати у судовому засіданні чотирьох свідків, серед яких була мати заявника. На виконання ухвали суду Чернівецьким бюро судово-медичної експертизи (далі – Чернівецьке бюро) у заявника та його матері були відібрані зразки рідкої крові, запаковані у пробірки.

Крім того, експертна установа надала запечатаний пакет, що містив зразок засохлої крові пана Ч., яка за її твердженнями була надана заявнику з метою доставки до Одеського бюро судово-медичної експертизи (далі – Одеське бюро), оскільки це не могло бути зроблено безпосередньо Чернівецьким бюро. Вказані зразки були доставлені приватною транспортною компанією, були належним чином запакованими та неушкодженими.

Результати ДНК-експертизи, проведеної Одеським бюро, показали, що ймовірність того, що Ч. був батьком заявника, становила 99,9999%. З ухвали суду першої інстанції від 16 грудня 2013 року вбачалося, що у березні 2013 року сестра Ч. зверталася з клопотанням про призначення нової експертизи, стверджуючи, що Одеське бюро не дотрималося належних процедур. Однак згодом таке клопотання було відкликано.

Рішенням Хотинського районного суду Чернівецької області від 16 грудня 2013 року було відмовлено у задоволенні позову заявника про визнання батьківства. У своєму рішенні суд першої інстанції послався на Постанову Пленуму Верховного Суду України №3 від 15 травня 2006 року, відповідно до якої при розгляді справ про встановлення батьківства щодо дитини, яка народилася до 1 січня 2004 року, необхідно застосувати відповідні норми Сімейного кодексу 1969 року. Положення частини 3 статті 53 зазначеного Кодексу передбачали, що у разі відсутності спільної заяви батька і матері дитини суд повинен брати до уваги «спільне проживання та ведення спільного господарства матір'ю дитини і відповідачем до народження дитини, або спільне виховання чи утримання ними дитини, або докази, що з достовірністю підтверджують визнання відповідачем батьківства». З огляду на це суд першої інстанції, зокрема, виснував, що сам собою факт біологічного походження дитини, яка народилася до 01 січня 2004 року, при недоведеності спільного проживання та ведення спільного господарства матір'ю дитини і відповідачем до народження дитини, або спільного виховання чи утримання ними дитини, або визнання відповідачем батьківства згідно зі статтею 53 Сімейного кодексу не є підставою для встановлення батьківства.

Оскаржуючи рішення суду першої інстанції, заявник зазначив, що взяті до уваги судом докази підтверджували відсутність спільного проживання пана Ч. з матір'ю заявника після його народження, у той час як Кодекс 1969 року також згадував спільне проживання до народження дитини як умову для судового визнання батьківства. Нарешті заявник стверджував, що якби суд належним чином дослідив усі докази у справі, результат тесту ДНК був би «остаточним і неспростовним» доказом батьківства. Ухвалою Апеляційного суду Чернівецької області від 05 лютого 2014 року рішення Хотинського районного суду Чернівецької області від 16 грудня 2013 року було залишено без змін. Апеляційний суд погодився з оцінкою суду першої інстанції про те, що у справі заявника були відсутні достатні докази обставин, передбачених статтею 53 Сімейного кодексу, які б достовірно підтверджували визнання батьківства. Окрім цього, апеляційний суд піддав сумніву висновок ДНК-експертизи, оскільки, в порушення встановленого порядку, зразок крові з тіла пана Ч. був переданий в експертну установу родиною заявника, що не виключало заміну зразка крові померлого на кров матері.

Надалі заявник оскаржив рішення судів попередніх інстанцій до Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. У своїй касаційній скарзі заявник, окрім попередніх доводів, вказав, що зразки, надані для експертизи, прибули до Одеського бюро неушкодженими та належним чином упакованими, і висновок суду апеляційної інстанції в цій частині ґрунтувався на припущеннях, а не на відповідних доказах. 27 лютого 2014 року ВССУ відмовив у відкритті касаційного провадження, зазначивши у своїй ухвалі, що в рішеннях судів нижчих інстанцій немає жодних ознак незаконності. Посилаючись на статтю 8 Конвенції, заявник скаржився на те, що суди відмовилися брати до уваги докази ДНК, наполягаючи на необхідності застосування застарілого законодавства, яке вимагало доказів спільного проживання та інших «соціальних» обставин.

2. Оцінка Суду

Першочергово ЄСПЛ зазначив, що Сімейний кодекс 1969 року був прийнятий у той час, коли ДНК-тестування ще не набуло поширення. Таким чином, положення статті 53 Кодексу надавали можливість встановлювати батьківство на «соціальних» підставах (порівняйте зі справою *Mikulic v. Croatia*, №53176/99, § 64, ECHR 2002-I, in fine) і вони залишалися незмінними протягом десятиліть, навіть коли надійне ДНК-тестування вже широко використовувалося (пункт 46 рішення).

Суд нагадав свою попередню практику, у якій він визнав, що ДНК-тестування для встановлення батьківства зараз є простим і дуже надійним методом і «його доказова цінність значно переважає будь-які інші докази, надані сторонами для доведення або спростування факту близьких стосунків» (див., наприклад, рішення у справах *Kalacheva v. Russia*, №3451/05, § 34, від 7 травня 2009; *Brauer v. Germany*, №3545/04, § 43, від 28 травня 2009 року; та *Tsvetelin Petkov v. Bulgaria*, №2641/06, § 55, від 15 липня 2014 року) (пункт 47 рішення). Оцінюючи висновки суду апеляційної інстанції, підтримані судом касаційної інстанції, про застосовність Кодексу 1969 року та те, що для дитини, народженої до 01 січня 2004 року, докази ДНК самі собою не можуть бути підставою для судового визнання батьківства, ЄСПЛ також звернув увагу на повірність висновку національних судів про можливу недостовірність доказів ДНК, поданих заявником.

Так, ЄСПЛ зазначив, що такі висновки не ґрунтуються на ретельному аналізі обставин справи. Зокрема, згадка про «порушення встановленого порядку» при обробленні зразків крові не була підкріплена жодним посиланням на національне законодавство; крім того, твердження про те, що зразки могли бути підмінені, зазвичай вимагало б збору доказів або, принаймні, ретельного обговорення конкретних підстав для такого припущення, чого не було зроблено під час розгляду справи заявника на національному рівні. Крім того, ЄСПЛ звернув увагу, що залучені експерти не викликалися у судові засідання та не надавали пояснень по суті експертизи, й не ухвалювалися рішення про проведення нової експертизи. Суд підкреслює, що за відсутності копій відповідних клопотань відповідачів (про призначення нової експертизи і відкликання такого клопотання) та протоколів судових засідань неможливо встановити, коли і як виникли сумніви щодо достовірності зразків, наданих для проведення ДНК-експертизи.

Водночас, суд першої інстанції у своєму рішенні не зробив жодних згадок про достовірність доказів ДНК. За цих обставин сумнівно, що це відповідає процесуальним нормам, що регулюють допуск нових доказів в апеляційному провадженні, для того, аби достовірність доказів ДНК була вперше розглянута в апеляційному суді, і, якщо це було так, то поставало питання, чи був заявник достатньо обізнаний про цей аргумент та міг ефективно оскаржити його в апеляційному провадженні.

ЄСПЛ вказав, що, незважаючи на те, що апеляційний суд порушив питання достовірності результатів ДНК-експертизи, він не розглянув його з достатньою ретельністю (пункти 49 – 50 рішення). При цьому ЄСПЛ вказав, що питання, яке стоїть перед Судом, полягає не в тому, чи були достовірними докази ДНК або чи був пан Ч. батьком заявника, а виключно в тому, чи свідчать застосовані національними судами підхід і результат провадження про порушення позитивних зобов'язань держави за статтею 8 Конвенції (пункт 51 рішення).

Так, Суд звернув увагу, що Постанова Пленуму Верховного Суду України 2006 року, якою керувалися національні суди, вимагала застосування Сімейного кодексу 1969 року до обставин справи заявника, що робило доказ спільного проживання необхідним для визнання батьківства. Однак, на думку ЄСПЛ, наслідки такого підходу можна порівняти з наслідками негнучких строків або інших процесуальних обмежень, які унеможливають встановлення або оспоровання батьківства, зокрема з використанням нових методів тестування.

Так, Суд неодноразово встановлював, що такі обмеження суперечать важливості інтересу приватного життя, про який йдеться (див. рішення у справі *A.L. v. Poland*, №28609/08, § 71, від 18 лютого 2014 року; *Tavli v. Turkey*, №11449/02, § 34, від 09 листопада 2006 року; та як більш новий приклад, *Voljević v. Serbia*, №47443/14, § 55, від 16 червня 2020 року) (пункт 52 рішення).

Хоча до функцій Суду не входить тлумачення національного законодавства або висловлення думки щодо доцільності правового регулювання, обраного законодавчим органом Держави-відповідача в тій чи іншій сфері, за цих обставин Суд дійшов висновку, що вищезазначений підхід національних судів у поєднанні з тим, що вони не розглянули надані їм докази ДНК з достатньою ретельністю, становив порушення їхніх позитивних зобов'язань за статтею 8 щодо забезпечення права заявника на повагу до його приватного життя (пункт 53 рішення).

Висновок – порушення статті 8 Конвенції (право на повагу до приватного і сімейного життя). Рішення в цій справі ухвалене Палатою 14 березня 2024 року і набуде статусу остаточного відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції.

1. Обставини справи

36

Справа стосувалася рішення французьких судів про повернення сина заявниці до місця постійного проживання у Японію на підставі Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей (Гаазька конвенція).

Заявниця, Marine Verhoeven, яка є громадянкою Франції, у 2007 році уклала шлюб з громадянином Японії К. і переїхала з ним до Японії. У 2015 році у подружжя народилася дитина Л. Однак у липні 2017 року заявниця разом з дитиною повернулася до Франції, заявила про свій намір залишитися в країні і подала заяву про розірвання шлюбу. 02 жовтня 2017 року К. подав заяву на ім'я Міністра закордонних справ Японії про допомогу у забезпеченні повернення дитини. 20 листопада 2017 року Центральний орган Японії звернувся до Міністерства юстиції Франції, як до Центрального органу із застосування Гаазької конвенції, з проханням видати наказ про повернення дитини. Із цією метою 8 січня 2018 року заявницю було викликано до суду. У рішенні від 08 лютого 2018 року суд першої інстанції встановив, що вивезення дитини з Японії було незаконним у розумінні статті 3 Гаазької конвенції, оскільки батьки спільно здійснювали батьківські повноваження до моменту виїзду до Франції. Заявниця оскаржила це рішення, однак Апеляційний суд рішенням від 12 липня 2018 року залишив його без змін. Заявниця подала касаційну скаргу, і 22 листопада 2018 року Касаційний суд скасував рішення і направив справу до Апеляційного суду. Рішенням від 04 липня 2019 року Апеляційний суд залишив у силі рішення від 08 лютого 2018 року і наказав повернути дитину назад до Японії. Як і суд першої інстанції, він не знайшов чітких доказів однозначної згоди батька на те, щоб заявниця залишилася у Франції з дитиною. Твердження про те, що батько становив небезпеку для дитини, Апеляційний суд визнав необґрунтованими та вважав, що передбачуваний ризик того, що зв'язки між заявницею і дитиною будуть розірвані через японське законодавство про батьківські права та інше законодавство, не було доведено. Заявниця оскаржила рішення в касаційному порядку, однак 21 листопада 2019 року Касаційний суд відхилив скаргу. 26 грудня 2019 року прокурор повідомив заявницю про постанову про повернення дитини батькові. Постанова була виконана того ж дня у присутності поліції та адвоката К.

Заявниця стверджувала, що рішення французьких судів про повернення її сина до Японії порушило її права, гарантовані статтею 8 Конвенції.

Суд зазначив, що рішення про повернення, ухвалені французькими органами влади, ґрунтувалися на положеннях Гаазької конвенції – договорі, інкорпорованому у французьке законодавство, – і були спрямовані на захист прав і свобод як К., батька дитини, так і самої дитини. Втручання, про яке йшла мова, відповідало закону і переслідувало законну мету. Суд послідовно проаналізував рішення національних судів на предмет того, чи давав батько згоду на утримання дитини у Франції, чи були дотримані найкращі інтереси дитини і, зокрема, чи були виключені всі «серйозні ризики», пов'язані зі стверджуваним насильством з боку батька, малолітнім віком дитини та можливим позбавленням її зв'язків із матір'ю.

По-перше, Суд розглянув твердження заявниці про те, що К. згодом погодився на утримання дитини у Франції, і що Гаазька конвенція, таким чином, не застосовується. Суд зазначив, що національні суди ефективно розглянули це питання і надали вичерпну аргументацію у своїх рішеннях. Крім того, заявниця перестала посилатися на цей аргумент, стверджуючи про те, що французька влада повинна була відмовити у поверненні дитини до Японії.

По-друге, Суд звернув увагу на твердження заявниці про те, що дитина перебуває в небезпеці разом з батьком через стверджуване насильство батька по відношенню до заявниці в Японії, з ризиком того, що дитина може стати непрямою жертвою такого поведіння. Він зазначив, що всі національні суди підкреслювали, що заявниця не надала жодних доказів домашнього насильства, окрім одного епізоду, який не міг завдати дитині психологічної шкоди в будь-якій формі.

Таким чином, Суд дійшов висновку, що національні суди надали достатні підстави для свого рішення про повернення, оцінюючи передбачуваний ризик фізичної шкоди для дитини. Вони також відзначили, що жодних тверджень про насильство або тілесні покарання щодо дитини не було. Таким чином, Суд дійшов висновку, що національні суди розглянули скаргу заявниці ефективно, враховуючи при цьому найкращі інтереси дитини.

По-третє, Суд розглянув аргумент про те, що розлучення дитини із заявницею може завдати їй психологічної шкоди. Він зазначив, що національні суди ефективно дослідили ризик травмування дитини у разі її повернення до Японії. Вони встановили, що інтеграція Л. у Франції не була перешкодою для його повернення, і що сама мета повернення полягала у відновленні мирного існування дитини з батьком і сім'єю батька, з якими він був раптово розлучений. Крім того, національні суди прямо відмовили у проведенні експертизи з цього питання, постановивши, що нічого в матеріалах справи не вказувало на те, що така експертиза була б корисною або необхідною, оскільки Л. не наражався на жодну конкретну небезпеку, повертаючись до другого з батьків у Японію.

Зрештою, Суд розглянув процес прийняття рішення в частині аргументу заявниці про те, що існував ризик розриву всіх зв'язків між Л. та нею, оскільки згідно з японським законодавством вона була б позбавлена батьківських прав і можливості проживати в країні, зокрема після розлучення.

Суд звернув увагу, що Касаційний суд своїм першим рішенням скасував рішення Апеляційного суду на тій підставі, що суд нижчої інстанції не дослідив, чи позбавить застосування японського законодавства заявницю батьківських прав і чи призведе до розриву всіх зв'язків між матір'ю та дитиною. Апеляційний суд, до якого було передано справу, згодом вказав, що Японія ратифікувала Гаазьку конвенцію, що японське законодавство, таким чином, передбачає процедуру медіації і що неможливо передбачити правове положення, яке може виникнути в результаті процедури розірвання шлюбу в Японії.

Суд також зазначив, що заявниця не довела, що вона не могла проживати в Японії в той час, як батько робив «різні дружні пропозиції, які [дозволили] б їй проживати там з дитиною». Після повторного перегляду Касаційний суд ухвалив друге рішення, в якому встановив, що суд нижчої інстанції, до якого було передано справу, провів належну експертизу, незважаючи на твердження про протилежне. Касаційний суд також конкретно вказав, що Франція ратифікувала Гаазьку конвенцію без застережень і що для оцінки наявності серйозного ризику заподіяння шкоди її органи влади можуть покладатися на інформацію, отриману від Центрального органу Японії або будь-якого іншого компетентного органу держави звичайного місця проживання дитини.

Суд зауважив наявність міжнародної уваги до прав доступу в Японії, коли один з батьків не є громадянином Японії. Потім він встановив, що французькі суди надали достатні підстави для свого рішення про повернення, оцінюючи «серйозний ризик» того, що всі зв'язки між заявницею і дитиною можуть бути розірвані. Таким чином, Суд встановив, що національні суди не винесли рішення про повернення дитини автоматично або механічно, а належним чином врахували вимоги заявниці в рамках справедливого та змагального провадження, ухваливши обґрунтовані рішення, які були спрямовані на забезпечення найкращих інтересів дитини. Таким чином, у цій справі не було порушення статті 8 Конвенції.

3. Висновок

Відсутність порушення статті 8 Конвенції (право на повагу до приватного і сімейного життя). Рішення в цій справі ухвалене Палатою 28 березня 2024 року й набуде статусу остаточного відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції.

III. ПУБЛІКАЦІЇ У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ КОМІТЕТУ

3.1. Дисертації

Кузь Т. В. «Адміністративно-правове регулювання державної реєстрації актів цивільного стану в Україні»

Дата захисту: 19.06.2024.

Місце захисту: Західноукраїнський національний університет.

Анотація дисертації:

<https://www.wunu.edu.ua/svr/disertacia/kuz/anot.pdf>

Дисертація:

<https://www.wunu.edu.ua/svr/disertacia/kuz/diser.pdf>

Галаш О. У. «Усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями»

Дата захисту: 06.07.2024.

Місце захисту: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова.

Дисертація:

<https://univer.km.ua/sites/default/files/users/user161/%D0%93%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D1%88/diss%20%D0%93%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D1%88.pdf>

3.2. Публікації, які не належать до розряду наукових

1. Лариса Гретченко «Викорінити булінг шляхом боротьби лише з наслідками не вдасться»

Посилання: <https://unba.org.ua/publications/9138-vikoriniti-buling-shlyahom-borot-bi-lishe-z-naslidkami-ne-vdast-sya.html>

2. Марина Вітліна «Позбавлення батьківських прав – не підстава для відстрочки від мобілізації»

Посилання: <https://unba.org.ua/publications/9158-pozbavlennya-bat-kivs-kih-prav-ne-pidstava-dlya-vidstrochki-vid-mobilizacii.html>

3. Ірина Попіка «Заборгованість зі сплати аліментів: стягнення неустойки (пені)»

Посилання: <https://unba.org.ua/publications/9143-zaborgovanist-zi-splati-alimentiv-styagnennya-neustojki-peni.html>

4. Дмитро Бузанов «Право на відстрочку: як підтвердити відсутність заборгованості зі сплати аліментів?»

Посилання: <https://unba.org.ua/publications/9106-pravo-na-vidstrochku-yak-pidtvrditi-vidsutnist-zaborgovanosti-zi-splati-alimentiv.html>

**НАЦІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ
АДВОКАТІВ УКРАЇНИ**

Ми дуже цінуємо ваш час, тому хочемо поінформувати про **телеграм канал НААУ**, на якому лише актуальні новини та заплановані заходи – <https://t.me/InfoUNBA>

Також у вас є можливість першими дізнаватися про всі акредитовані навчальні заходи, цікаві статті колег та огляд правових позицій ВС за допомогою телеграм каналу **Вищої школи адвокатури НААУ** – <https://t.me/hsaorgua>